

Муассис: Институти забон ва адабиӢти
ба номи Рӯдакии Академияи миллии
илмӣҶои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиӢти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмӣҶои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
хучраи 11, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-
40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 тахти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
тахти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 тахти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи
ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Абдуҷаббор Раҳмонзода
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Боймурод Шарифзода
(директори ИЗА АМИТ),

Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Муллоаҳмад
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Ҳасани Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Низомиддин Зоҳидӣ
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.)

Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Саҳидод Раҳматуллозода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),

Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),

Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),

Ҳошимова Хуршеда (н.и.ф.),

Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),

Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),

Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Ҳайати мушавара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукуров (Россия), Замир Саъдулло (Чин),
Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи Навшоҳӣ
(Покистон), Муҷибӣ Меҳрлод (Афғонистон),
Александр Хейзер (Олмон), Ҷаъфар Муҳаммад
(Ўзбекистон), Садрӣ Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиӢти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмӣҶои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 2020.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 3.
2020

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Рудаки Национальной
академии наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 11, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40
Подписной индекс в каталоге «Почта
Таджикистан» - 77755
Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик НАНТ, д.ф.н.),
Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
Н. Салими (академик НАНТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Н. Зоҳиди (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Раҳматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Раҳмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Х. Хошимова (к.ф.н.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Меҳрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, 2020.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Офаридаев Н. Вазъи забонҳои Тоҷикистон аз назари забоншиносии иҷтимоӣ	5
Мамадаминаова З. Пажӯҳиши бархе аз вожаҳои архаистӣ дар забони ваҳонӣ	12
Рӯзиев М. Хусусиятҳои луғавии калимаҳои марбут ба ҳайвоноти ҳонагӣ	22

АДАБИЁТШИНОСӢ

Кӯчарзода А. Чопи куллийт ва ҷиддияти амали веросторӣ	33
Ҳошимова Х. Як асар дар ду давра	42
Маликзод А., Усмонова Г. Бозтоби масъалаҳои рӯдакишиносӣ дар номаҳои устод Садриддин Айний	51
Эмомов А. Арзиши сарфию наҳвӣ ва адабии “Ал-фавоид аз-зиёия” ё “Шарҳи Мулло”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ	62
Маҳмудзода О. Ирсоли масал дар ғазалиёти Назири Нишопурӣ	71
Мирзоев С. Муаррифии нусхаҳои хаттии осори Соинуддини Хучандӣ	80
Шайхзода А. Мавзӯҳои ҳамосӣ дар шеърҳои шоирони Балхи асрҳои X-XII	95
Ҳайдарова Б. Бозтоби масъалаҳои ҳаёту эҷодиёти Мирзо Шӯҳии Хучандӣ дар осори таҳқиқӣ	107
Одинаев А., Зиёев С. Инъикоси ашъори Рудақӣ дар тарҷумаҳои арабӣ	118
Исроилов Р. Нуфузи илму адаби тоҷик дар Ҳинд	126
Жумақулов Ж. Мухити адабии Ҷағонӣён дар замони Мунҷик	137

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Раҳмонӣ Р. «Сарафсона» дар афсона	148
Раҳимзода К. Ифодаи хислатҳои ҷавонмардӣ дар рисолаи “Футувватномаи султони”-и Ҳусайни Воизи Кошифӣ	155
Шакармамадов О. Ривоятҳои топонимии дар ҳудуди Бадахшон интишорёфта	165

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Н. Социолингвистическое положение языков Таджикистана	5
Мамадаминова З. Исследование некоторых архаистических слов в ваханском языке	12
Рузиев М. Лексические особенности слов, относящихся к домашним животным	22

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Кучарзода А. Публикация полного собрания сочинений и значимость редакторской работы	33
Хошимова Х. Книга двух периодов	42
Маликзод А., Усмонова Г. Отражение проблем исследования Рудаки в письмах устода Садриддина Айни	51
Эмомов А. Лингвистическая и литературная ценность сочинения Абдуррахмана Джами «Ал-фаваид-ад-дийайи» или «Шархи Мулла»	62
Махмудзаде О. Передача поговорки в газелях Назири Нишопури	71
Мирзоев С. Представление письменного наследия Соинуддина Худжанди	80
Шайхзода А. Эпическая тематика в поэзии поэтов Балха X-XII веков	95
Хайдарова Б. Освещение вопросов жизни и творчества Мирзо Шухи Худжанди в исследовательских работах	107
Одинаев А., Зиёев С. Отражение поэзии Рудаки в арабских переводах	118
Исроилов Р. Влияние таджикской науки и литературы в Индии	126
Жумакулов Ж. Литературная среда Чаганидов во времена Мунджика	137

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Рахмони Р. «Присказка» в сказке	148
Рахимзода К. Отражение характеристики кодекса чести в трактате Хусайна Воиза Кошифи «Футувватномаи Султани»	155
Шакармамадов О. Топонимические мотивы преданий, бытующих на территории Бадахшана	165

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 491. 550.

ВАЗӢИ ЗАБОНӢОИ ТОҶИКИСТОН АЗ НАЗАРИ
ЗАБОНШИНОСИИ ИҶТИМОӢ

НазрӢ Офаридоев

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Ҷанбаҳои сотсиолингвистӣ ба мақоми забонҳо робитаи зич доранд. Мақоми забонҳо аз ҷиҳати вазифаи коммуникативӣ, вазифаи ҳуқуқӣ, анъанаи рушди хату алифбо, дараҷаи меъёронӣ, вазоифи динӣ ва вазоифи таълимию педагогӣ муайян карда мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки вазъи ҳуқуқии забонҳои бумии Тоҷикистон дар доираи фазои забонии ҷаҳон ва фазои умумии ҳуқуқӣ оид ба мақоми юридикӣ забонҳо, танзими қонунии амалкарди забонҳо муайян карда мешавад. Мақоми сотсиолингвистии забон ҷанбаҳои зеринро дар бар мегирад: мақоми коммуникативӣ, мақоми ҳуқуқӣ, мавҷудияти анъанаи хат, дараҷаи меъёронӣ, мақоми динӣ, мақоми педагогию таълимӣ.

I. Мақоми коммуникативӣ

Мақоми коммуникативии забонҳо дар асоси теъдоди одамон, ки ин ё он забонро ҳамчун забони модарӣ ё забони дуум ва ё забони хориҷӣ медонанд, муайян карда мешавад. Танзими қонунии амалкарди забон чун забони расмӣ дар қаламрави ин ё он мамлакат ё чанд субъекти маъмурӣ ва ҳудудӣ, ҳавзаҳои федералӣ, музофотҳо, иёлотҳо, воҳидҳои маъмурӣ амал кардани он дар баробари забони расмии давлатӣ (дар қаламрави тамоми давлат амал мекунад), истифодаи шифоҳии забон дар муоширати ғайрирасмӣ ба мақоми коммуникативии забон иртиботи мустақим дорад.

Аз рӯйи мақоми коммуникативӣ забонҳои дунё ба чунин дастаҳо ҷудо мешаванд:

1. Забонҳои байналмилалӣ. Дар ҷаҳони имрӯз аз 7 то 10 забони байналмилалӣ вучуд дорад, ки дорои чунин хусусиятҳо мебошанд:

- миқдори зиёди одамон ин забонро чун забони модарӣ ҳисоб мекунанд;
- забоне, ки барои мардуми зиёд забони модарӣ нест, вале онро чун забони хориҷӣ медонанд;

- забоне, ки дар кишварҳои гуногун, қитъаҳои гуногун ва ҳавзаҳои фарҳангии гуногун ба он тақаллум мекунад;
- дар мамолики мухталиф ба сифати забони хориҷӣ омӯхта мешавад;
- забони расмӣ созмонҳои байналмилалӣ дар ҳамоишҳо ва конференсҳои умумичаҳонӣ.

Аз назари таърихӣ мақоми байналмилалӣ забонҳо чунин сурат гирифтааст: дар давраи бостон нақши забони байналмилалӣ забони юнонии бостон иҷро мекард; беш аз 1000 сол ба сифати забони байналмилалӣ дар Аврупо забони латинӣ истифода мешуд; дар ҷаҳони ислом забони арабӣ мақоми байналмилалӣ дорад; дар маҳдудии васеъ чунин вазифаро забони форсӣ иҷро мекунад; дар қарнҳои XVI – XVII нақши забони испанӣ дар арсаи ҷаҳонӣ назаррас гардид; дар асри XVIII дар Аврупо забони фаронсавӣ ба сифати забони байналмилалӣ мавриди истифода қарор гирифта буд; дар асри XIX бо дарназардошти дастовардҳои олимони Олмон баробари забонҳои англисӣ ва испанӣ забони олмонӣ мавқеи байналмилалӣ худро таҳким бахшид; дар асри XX дар мамолики сотсиалистӣ ва Иттиҳоди Шӯравӣ забони русӣ мақоми байналмилалӣ дошт; мавқеи байналмилалӣ забони чинӣ солҳои охир густариш меёбад.

(Тибқи омор 75 дарсади аҳолии рӯйи Замин бо 13 забони густаришёфта тақаллум мекунад ва зиёда аз 90 дарсади сокинони дунё бо 25 забон гуфтугӯ мекунад) (6).

2. Забонҳои минтақавӣ. Забонҳое, ки дар як ё чанд воҳиди ҳудудию маъмурӣ, округҳои федералӣ, музофотҳо, иёлотҳо, воҳидҳои маъмурӣ дар баробари забони расмӣ давлатӣ (дар тамоми қаламрави кишвар амал мекунад) тибқи қонунгузорӣ мақоми расмӣ доранд. Забонҳои расмӣ дорои хат мебошанд, вале мақоми расмӣ давлатӣ надоранд.

Аз рӯйи ин меъёр забонҳои ўзбекӣ ва қирғизиро дар Тоҷикистон метавон ба забонҳои минтақавӣ дохил кард, ки дар ҳудуди яқлук дар баъзе манотиқи Тоҷикистон густариш ёфтаанд.

3. **Забонҳои маҳаллӣ.** Забонҳои аққалиятҳои миллӣ, гурӯҳҳои маҳаллии қавмӣ мақоми маҳаллӣ доранд. Соҳибони забонҳои маҳаллӣ дузабонаанд. Ин забонҳо дар муоширати шифоҳӣ ғайрирасмӣ истифода мешаванд.

Дар Тоҷикистон забонҳои маҳаллии помири (шугнони, рӯшонӣ, бартангӣ, ишкошимӣ, вахонӣ, язгуломӣ) ва забони яғнобӣ амал мекунанд.

Забонҳои маҳаллӣ дорои чунин хусусиятҳо мебошанд:

- мавҷуд набудани меъёри стандартӣ;
- дараҷаи баланди тағйирёбӣ;
- соҳибони забонҳои маҳаллӣ барои пайдо намудани аҷдоди маъруфи худ дар замонҳои дури гузашта кӯшиш ба харҷ намедиханд;
- меъёри корбурд надоранд;
- маъмулан корбурди воҳидҳо ва қолибҳои бегона дар онҳо ҳеле зиёд ба мушоҳида мерасанд;
- мавҷуд набудани хат.

Баъзан ба забонҳои маҳаллӣ лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва нутқи гуфтугӯии ҷорӣ забони миллиро низ дохил мекунанд.

Маъмулан забонҳои маҳаллӣ соҳибхат нестанд. Садҳо чунин забонҳо дар муоширати шифоҳии ғайрирасмӣ дохили гурӯҳҳои қавмӣ амал мекунанд.

Дар мактаби милли забони маҳаллӣ баъзан ба сифати забони ёрирасон барои гузариши хонандагон ба забони таълим истифода бурда мешавад.

Дар сурати соҳибхат шудани забони маҳаллӣ доираи вазифаи он васеъ мегардад.

II. Мақоми ҳуқуқи забон

- давлатӣ, расмӣ, унвонӣ, конститусионӣ;
- забони иёлот, забони ҷумҳурии мухтор, забони миллати таҳҷой ё халқият;
- забони корӣ, забони созишномаҳои байналмилалӣ, ҳуҷҷатӣ, нимҳуҷҷатӣ;
- мавқеи забон дар шароити бисёрзабонӣ.

Татбиқи муқаррароти зикршуда дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар Конститутсия мақоми забонҳои тоҷикӣ ва русӣ муайян гардидааст: забони тоҷикӣ чун забони давлатӣ ва забони русӣ чун забони муоширати байни миллатҳо муқаррар гардидаанд.

Инчунин дар Конститутсияи ҚТ муқарар гардидааст, ки тамоми миллатҳо ва халқиятҳо, ки дар Тоҷикистон зиндагӣ

мекунанд, ҳуқуқ доранд, аз забонҳои модаринашон озодона истифода баранд.

Тибқи муқаррароти Қонуни ҚТ «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2009) забони тоҷикӣ чун забони давлатӣ муайян гардидааст. Аммо мақоми ҳуқуқии забонҳои дигар дар ин қонун муайян нашудааст.

Дар қонуни мазкур мақоми ҳуқуқии забонҳои яғнобӣ ва помирӣ низ муқаррар карда нашудааст. Дар банди чоруми қонуни мазкур муқаррар гардидааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои Ҳимоя ва истифодаи озодонаи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) ва забони яғнобӣ шароит муҳайё месозад.

Дар Қонуни асосии Ҷумҳурии исломии Афғонистон мақоми ҳуқуқии забонҳои помирӣ ба тариқи дигар муқаррар гардидааст. Аз ҷумла, дар фасли 16 –уми Конституцияи ҚИА «Забонҳо» муқаррар шудааст, ки байни забонҳои пушту, дарӣ, ўзбекӣ, туркманӣ, балучӣ, пашай, нуристонӣ, помирӣ, арабӣ ва дигар забонҳое, ки дар мамлакат амал мекунанд, пушту ва дарӣ забонҳои расмӣ давлат мебошанд. Дар баробари забонҳои пушту ва дарӣ забонҳои туркӣ (ўзбекӣ, туркманӣ), балучӣ, пашай, нуристонӣ ва помирӣ дар ҳудуди интишорашон, ки аксари сокинон ба ин забонҳо гуфтугӯ мекунанд, онҳо забони сеюми расмӣ мебошанд. Дар қонун зикр шудааст, ки давлат барои таҳким ва инкишофи тамоми забонҳои Афғонистон нақашаҳои муассирро амалӣ месозад ва нашру пахши матолиб дар радиову телевизион ба тамоми забонҳои мамлакат иҷозат дода мешавад.

Тавре дида мешавад дар Қонуни асосии ҚИА мақоми ҳуқуқии забонҳои кишвар пурратар ва аниқтар нишон дода шудааст.

III. Мавҷудияти анъанаи соҳибхатӣ. Дар рӯи Замин тақрибан 5-6 ҳазор забон мавҷуд аст, ки аз ин миқдор ҳудуди 600 – 650 забон соҳибхат мебошанд (6). Соҳибхат будани забон ба васеъ гардидани вазифа ва ҳифзи забон мусоидат мекунад. Аз забонҳои Тоҷикистон забони тоҷикӣ анъанаи бойи хаттии беш аз ҳазорсола дорад. Забони ўзбекӣ анъанаи гузаштаи хаттӣ дошта, забони қирғизӣ дар замони Шӯравӣ соҳибхат шудааст. Забонҳои помирӣ анъанаи хаттӣ надоранд. Дар солҳои сиюми асри гузашта чанде аз китобҳои дарсӣ барои синфҳои ибтидоӣ ва адабиёти кӯдакон бо ҳуруфи лотинӣ ба забони шуғнонӣ аз ҷоп баромаданд. Солҳои охир маъмулан адабиёти бадеӣ бо ҳуруфи

кирилӣ дар Тоҷикистон ва бо ҳуруфи форсӣ дар Афғонистон, дастурҳои таълимӣ бо ҳуруфи англисӣ дар Покистон нашр мешаванд.

IV. Дарачаи меъёрнокӣ. Дарачаи меъёрнокии забон дар мавҷудият ва вижагии сабти қолибҳои меъёрӣ, дар мавҷудияти болошакли лаҳҷавӣ, дар мавҷудияти муоширати болошакли лаҳҷавӣ (теъдоди зиёди истифодабарандагони забони адабӣ) инъикос меёбад. Инчунин дарачаи инъикоси меъёри адабӣ дар грамматикаҳои меъёрӣ ва фарҳангҳо ба назар гирифта мешавад. Аз ин нуқтаи назар забони тоҷикӣ дорои меъёрҳои устуворшудаи таърихӣ мебошад. Шакли меъёрии забонҳои помирӣ ва забони яғнобӣ то ҳол ба вучуд наомадааст.

V. Мақоми динӣ. Мақоми динии забон ба забони китоби муқаддас ва ибодат будани забон далолат мекунад. Вазифаи забони ибодат доштан маънои муқаддас будани онро надорад. Дар Тоҷикистон забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ мақоми динӣ доранд.

VI. Мақоми таълимию педагогӣ. Дар муассисаҳои таълимӣ забонҳо се вазифаи асосиро ба ҷо меоранд:

- забон ба сифати воситаи ёрирасон барои омӯзонидани забони дигар истифода мешавад;
- забони таълим;
- забон чун фанни таълимӣ.

Забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон забони таълим мебошад. Нисбат ба забонҳои помирӣ аз се вазифаи номбурда метавон вазифаи аввалро татбиқ кард. Ин забонҳо бояд чун фанни ёрирасон дар тадриси забонҳои дигар, қабл аз ҳама дар омӯзондани забони тоҷикӣ таълим дода шаванд.

Ҷорӣ намудани таълим ба забонҳои помирӣ бо дарназардошти вазъи таърихан ба вучудодаи фазои забонӣ аз назари амалӣ қобили қабул нест. Дар минтақа забони тоҷикӣ таърихан чун забони байналқавмӣ, забони мактаб, забони илму адаб ва фарҳангу дину мазҳаб ташаккул ёфтааст.

Соли 1904 котиби намоёндагии сиёсии Русия дар аморати Бухоро А. Черкасов дар ҳисобот оид ба сафар ба бекигарии Помир вазъи забонии минтақаро тасвир намуда, навишта буд, ки ин масъала, бо вучуди баъзе андешаҳои баҳсталаб, моҳияти таърихӣ худро аз даст наводааст:

«Масъалае, ки ба забонҳо иртибот мегирад, метавонад дар оянда мавзӯи баҳси тадқиқоти алоҳида қарор гирад. Ҳоло метавон гуфт, ки дар бекигарии камнуфуси Помир се забони аз ҳамдигар фарқкунанда вучуд доранд: забони шуғнонӣ дар Рӯшону Шуғнон, ишкошимӣ ва вахонӣ (забони язгуломӣ ном бурда нашудааст –О. Н.).

Ба сифати забони умумӣ (забони модарӣ барои аҳолии Горон) лаҳҷаи бадахшонии забони форсӣ хизмат мекунад, ки онро аз даҳ нӯҳ ҳиссаи аҳолии бекигарӣ ба шумули навҷавонон ва занон медонанд. Ин забон инчунин барои мукотиба хизмат мекунад; ба ин забон китобҳои муқаддаси тоҷикон таълиф шудаанд ва одамони босавод дар Шуғнон, Вахон ва Рӯшон бо адабиёти классикии форсӣ каму беш ошноӣ доранд» (9).

Ҳамин тариқ, мушахас сохтани мақоми ҳуқуқии забонҳои маҳаллии Тоҷикистон дар санадҳои қонунгузорӣ, тақмили расмилхати ин забонҳо ва таҳияи дастурҳои таълимию методӣ ҷиҳати чун фанни ёрирасон истифода бурдани ин забонҳо дар таълими забони тоҷикӣ ва дигар забонҳо аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб мераванд.

КИТОБНОМА

1. Аворин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолингвистики) / В. А. Аворин. –Л.: Наука, 1975. – 275 с.
2. Беликов В.И., Крысин Л. П. Социолингвистика / В.И. Беликов, Л.П.Крысин. – М.: Юрайт, 2001. – 337 с.
3. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика / Л.Б. Никольский. – М.: Наука, 1976. – 168 с.
4. Словарь социолингвистических терминов / Ответст. редактор В.Ю.Михальченко. – М.: Наука, 2007. –312 с.
5. Швейцер А.В., Никольский Л.Б. Введение в социолингвистику / А.В. Швейцер, Л.Б. Никольский. – М.: Высшая школа, 1978. –216 с.
6. Отчет секретаря Российского политического агентства в Бухаре А. Черкасова о командировке в Припамирские бекства Бухарского ханства в 1904г.// Очерки по истории Советского Бадахшана. – Душанбе: Дониш, 1985. –С. 456-488.
7. Конституция Исламской Республики Афганистан //http. wordconstituons.

**ВАЗӢИ ЗАБОНӢОИ ТОҶИКИСТОН АЗ НАЗАРИ
ЗАБОНШИНОСИИ ИҶТИМОӢ**

Чанбаҳои сотсиолінгвистӣ ба мақоми забонҳо робитаи зич доранд. Мақоми забонҳо аз ҷиҳати вазифаи коммуникативӣ, вазифаи ҳуқуқӣ, анъанаи рушди хату алифбо, дараҷаи меъёрнокиӣ, вазифаи динӣ ва вазифаи таълимӣ педагогӣ муайян карда мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки вазъи ҳуқуқии забонҳои бумии Тоҷикистон дар доираи фазаи забони ҷаҳон ва фазаи умумии ҳуқуқӣ оид ба мақоми юридикӣ забонҳо, танзими қонуни амалкарди забонҳо муайян карда мешавад. Дар мақола мақоми коммуникативӣ, мақоми ҳуқуқӣ, мавҷудияти анъанаи хат, дараҷаи меъёрнокиӣ, мақоми динӣ, мақоми педагогӣ таълими забонҳои бумии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: *сотсиолінгвистика, мақоми сотсиолінгвистӣ, мақоми ҳуқуқӣ, мақоми таълимӣ, мақоми динӣ забонҳо, забони тоҷикӣ, забонҳои помирӣ, забони ўзбекӣ, забони қирғизӣ.*

**СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ
ЯЗЫКОВ ТАДЖИКИСТАНА**

Социолінгвистические аспекты связаны со статусом языков. Статус языков определяется их коммуникативной, правовой, письменной традицией, степенью нормативности, религиозной и учебно – педагогической функциями. Правовое положение языков Таджикистана рассматривается в мировом языковом пространстве, в общем правовом пространстве, юридическом положении и правовом регулировании языков. Социолінгвистические положения сопряжены с различными аспектами функционирования языков. В статье рассматриваются особенности коммуникативной, правовой, письменной традиции, степень нормативности, религиозной и учебно – педагогической функции языков.

Ключевые слова: *социолінгвистика, социолінгвистический статус, правовой статус языков, учебно-педагогический статус языков, религиозный статус, таджикский язык, памирские языки, узбекский язык, кыргызский язык.*

**THE POSITION OF SOCIOLINGUISTICS OF
LANGUAGES OF TAJIKISTAN**

The sociolinguistics aspects are connected with the status of languages. The status of languages is defined by communicative, legal, written tradition, degree of norms, religious function and pedagogical function. The legal status of languages of Tajikistan is considered in world language space, in the general

legal space, legal position and legal regulation of languages. The position of sociolinguistics is interfaced to various aspects of functioning of languages. This article considers features of communicative, legal, written tradition, degrees of norms, religious, educational and pedagogical function.

Keywords: Sociolinguistics, the status of sociolinguistics, legal status of languages, educational and pedagogical status of languages, the religious status, the Tajik language, Pamir languages, the Uzbek language, the Kirgiz language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Офаридаев Назрӣ – профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, тел.: (+992) 93 931 40 32, ofarida_n@mail.ru

Сведения об авторе: Офаридаев Назри - профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, тел.: (+992) 93 931 40 32, ofarida_n@mail.ru

Information about the autor: Professor N. Ofaridaev, Khorog state University named after M. Nazarshoev, tel.: (+992) 93 931 40 32, ofarida_n@mail.ru

УДК: 491.59.25+491.592-25

**ПАЖӢӢШИ БАҶӢЕ АЗ ВОЖАӢИ АРӢАИСТӢ
ДАР ЗАБОНИ ВАӢОНӢ**

Мамадаминаова Замира Бахтиевна

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Омӯзиш ва пажӯиши вожаву истилоҳоти кӯҳнашуда яке аз масъалаҳои муҳим буда, дар забоншиносии тоҷик бархе аз паҳлуҳои он мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошад ҳам, баъзе ҷанбаҳои таърихиаш ҳанӯз ба таври пурра омӯхта нашудааст.

Бо вучуди он ки дар ин соҳа пажӯишҳои ҷудогона дар забони тоҷикӣ аз ҷониби донишмандони тоҷик, дар мисоли Н. Маъсумӣ, М. Муҳаммадиев, Ҳ. Юсуфов ва дигарон ба анҷом расида бошанд ҳам, вале дар забонҳои шарқии эронӣ, аз ҷумла забони ваҳонӣ баррасии ин масъала аз нақшаи умумии омӯзиши таърихи тараққиёти забон берун мондааст. Аз ин ҷиҳат, омӯхтан ва муайян намудани вожаҳои кӯҳнашуда, ҳамчунин мавқеи истифодаи онҳо аз аҳамияти илмӣ ҳолӣ нахоҳад буд.

Дар ин мақола баъзе вожаҳои забони ваҳонӣ, ки ба як давраи муайяни таърихӣ хос мебошанд, аз рӯи имкон то андозае таҳлил ва таҳқиқ мешаванд. Зеро ин вожаҳо дар гуфтори имрӯзаи соҳибони забон аз истифода баромада бошанд ҳам, дар таркиби луғавии забон боқӣ мондаанд.

Вожаҳои кӯҳнашуда чунин калимаҳое ба шумор мераванд, ки дар як давраи муайяни таърихӣ истифода шуда, баъдан аз гуфтори соҳибзабонон ба ёди фаромӯшӣ мераванд. Бинобар ҳамин, вожаҳои кӯҳнашуда барои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии замони гузашта номгӯйҳое мебошанд, ки барои таърихи омӯзиши забон нақши муҳим доранд. Аз ин рӯ, муҳаққиқон, бавижа донишмандони соҳаи таърихи забон, ба чунин навъи калимаҳо эҳтиёҷ доранд ва онҳоро барои муайян намудани хусусияти таърихӣ ҳодисаву воқеаҳо ҳамчун унсурҳои махсуси луғавӣ ба кор мебаранд.

Ба ҳамин минвол, баробари тағйир ёфтани аз байн рафтани тарзи зисту зиндагии кӯҳна ва рушду густариши илму фарҳанг, техникаву технологияи нав, истехсолот, саноат, расму русум як бахши вожаву истилоҳот аз истифода мебароянд ва ҷойи бархе аз онҳоро калимаҳои нав мегиранд ва қисми дигарашон ба гурӯҳи калимаҳои кӯҳнашуда ворид гардида, танҳо дар захираи луғавӣ ба мушоҳида мерасанд.

Бо раванди рушду густариши ҷамъият, дигаргунии шароити сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ боиси он мешавад, ки теъдоди зиёди вожаҳои соҳаҳои гуногун мақоми худро охира-охира аз даст дода, баъдан аз забони мардум берун мемонанд.

Барои ба таври мукамал ва ҳамаҷониба муқаррару муайян намудани мақоми вожаҳои кӯҳнашудаи забони ваҳонӣ қорҳои илмие анҷом додан лозим аст, ки дар онҳо соҳаҳои гуногун дар асоси маводи мавҷудаи забон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шаванд. Ба тӯфайли чунин қорҳои илмӣ натавонанд вижагиҳои калимаҳои қухани забони ваҳонӣ, балки дар баробари ин вазъияти забон дар шароити имрӯза, ҳамчунин иртиботу муносибати он ба давраҳои гузашта ва минбаъда низ муайян ва муқаррар мегардад.

Забони ваҳонӣ ҳам мисли забонҳои шарқии эронии бехату алифбо асолати бунёдии худро то андозае нигоҳ дошта бошад ҳам, бархе аз вожаҳои ин забон аз гуфтори ин мардуми бумӣ бо тақозои

замон аз байн рафтаанд. Бо вучуди он ки муҳаққиқони хориҷӣ ва соҳибзабонон, аз ҷумла H.Skold, G.Morgenstierne, D. L. Lorimer, Lentz Wolfgang (аврупоӣ), И. И. Зарубин, Т. Н. Пахалина, И. М. Стеблин-Каменский, В. С. Соколова, А. А. Бобринской (рус), Б.Лашкарбеков, А.Сайидмамадов, А.Мирбобоев, С.Матроров, Ш. Ғуломалиев, Р. Соҳибназарбекова (тоҷик) бисёр масъалаҳои забони вахониро мавриди пажӯҳиш қарор дода бошанд ҳам, баъзе паҳлӯҳои он аз доираи омӯзиш берун мондааст, ки яке аз чунин масъалаҳо вожаҳои кӯҳнашуда мебошанд. Ба истисноӣ бархе аз ишораҳои иҷмолӣ ин масъала ба таври дақиқ ва мукамал омӯхта нашудааст.

Муҳаққиқ И.В.Штоптова роҷеъ ба ин масъала таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, андешаи худро чунин баён намудааст: “Навоварӣ дар забон роҳи аз байн бурдани вожаҳои кӯҳна нест, балки роҳест барои пур кардани таркиби луғавии забон ва такмил додани забони кӯҳна мебошад, зеро калимаҳои кӯҳна бо ворид шудани вожаҳои нав ташаккул меёбанд, ки дар ҳама далелҳои забонӣ, аз ҷумла дар таърих ва назарияи архаизмҳо ва неологизмҳо тасдиқ шудаанд” [7, с.15].

Мардуми Вахон аз замонҳои пеш, бо вучуди байни силсилакӯҳҳои Бадахшон қарор доштанишон, ҳамеша бо халқияту миллатҳои дигар робитаҳои тижоратӣ, илмиву фарҳангӣ доштаанд, ки ин албатта, ба забон таъсири худро расондааст. Чунин робита боиси ворид гардидани вожаҳои иқтибосӣ ба забони вахонӣ шудааст, ки дар бораи ин масъала донишманди тоҷик С. Назарзода андешаи худро чунин баён кардааст: “Забонҳо монанди тамаддунҳо ҳамеша дар ҳоли додугирифт мебошанд” [2, с.81].

Аз ҳар забон ба забони дигар ворид гардидани калимаву истилоҳҳо, аз ҷумла ба забони вахонӣ, табиӣ ва татбиқи қоидаву қонунҳои дохилии забон буда, барои рушду густариш ва такмили таркиби луғавии забон имкониятҳои муфиду судманд фароҳам меоварад. Дар баробари имкониятҳои муфид ин ҳодиса таъсири манфӣ ҳам расонида метавонад, чунки ҳоҳ ноҳоҳ ҷойи вожаҳои бунёдиро калимаҳои нав мегиранд.

Ба ҳамин минвол, дар муддати давраҳои дуру дарози таърихӣ ба забони вахонӣ ҳам аз забонҳои дигар, махсусан калимаҳои зиёде аз забони тоҷикӣ, ҳамчун муодили вожаҳои

бунёдии вахонӣ дохил шудаанд. Миқдори чунин навъи калимаҳо дар забони вахонӣ фаровон буда, ба меъёрҳои лексикиву грамматикӣ забон ва талаффузи мардум мутобиқ гардидаанд. Бинобар ҳамин, метавон гуфт, ки калимаҳои нав доираи истифодаи вожаҳои бунёдиро танг намуда, ҷойгузини онҳо шудаанд. Дар натиҷа бархе аз вожаҳои аслии вахонӣ мавқеи худро аз даст дода, ба гурӯҳи калимаҳои кӯхнашуда ворид гаштаанд. Ба ин бахш метавон калимаҳои зеринро дохил кард, ки имрӯз мақоми худро аз даст дода, ба ёди фаромӯшӣ рафтаанд: **pizvan, ɖum, lisun, vayɕ, kəlʒux/čil, ɖyɥ, čalək, kyməy, ʃot, nəyɖin, ɣərung, ɕyrt, kyak, loɣ, baj, loʃa, wundr, ɖor** ва монанди инҳо.

1.1. **Pizvan** бунёди куҳан дошта, маънои “ғизои пас аз наҳор”-ро дорад, ки тақрибан байни соатҳои 10 то 11 тановул мешуд. Чунин анъана ва ё суннати тайёр кардани ғизо ва хӯрдани он дар ин вақт дигар мавҷуд нест. Аз ин рӯ, вожаи **pizvan** низ бо тақозои замон аз гуфтори мардум берун монда, дигар ба кор намеравад, вале дар сарчашмаҳои илмӣ ва осори фолклорӣ ба мушоҳида мерасад. Масалан: **wudg pizvan ɕak nətu, spo kəryar b tyor viti**. – “Имрӯз ғизои пас аз наҳор тайёр накардем, ҷашарамон ҳам ба охир расид”.

1.2. **Šot** – хӯроки шом. Вожаи **šot** дар забони вахонӣ дигар ба кор намеравад ва ба ҷойи он калимаи арабии “авқот”, ки тавассути забони тоҷикӣ ба вахонӣ роҳ ёфтааст, роиҷ мебошад. Вожаи мавриди андешаро донишманди рус И.М. Стеблин-Каменский, ки яке аз муҳаққиқони шинохтаи забони вахонӣ ба ҳисоб меравад, дар асари худ “хӯроки шом” маънидод кардааст [3, с.332]. Масалан, **nayɖ vərɕ, ʃotəv ki it, i sariʃ tiz nəsyən, i sariʃ tlivizər didyən** [9, с.25] (*шаб дароз, баъд аз хӯрдани хӯроки шом, беъзеҳо тез хоб мераванд, баъзеи дигарашон телевизор тамошо мекунанд*). **Podšo yavi qyɥ kərtəy ki: “Wəzyəv təm raʒ awqot yawəv**. – “Подшоҳ онҳоро чег зада гуфт, ки: «биёед авқот хӯред»” [1, с.81].

1.3 **ɖum**. Ин вожа пурра ба ёди фаромӯшӣ рафтааст, зеро дар нутқи калонсолон ҳам ба мушоҳида намерасад. Калимаи номбурда дар забони вахонӣ дорои маънои “навозанда; шахсе, ки сурудҳои зиёдеро медонистааст” будааст, ки чунин маълумотро ҳам аз пажӯҳишҳои И.М.Стеблин-Каменский дастрас намудан мумкин аст [3, с.160], на аз соҳибони имрӯзаи забони вахонӣ. Мардуми Вахон ба ҷойи вожаи **ɖum** муодили

тоҷикии онро ба сурати **baydguu** “байдгӯй” ба кор мебаранд: Мисол: **ɖum ti tate, ɖum ti tat, palči nəʔərdum ti tat. Da bar qɔw-qɔw ti tat, da rɔcən cɔw-cɔw ti tat** (халқӣ).

1.4. **Yoman.** Вожаи **yoman** маънои “бо ҳам, бо якдигар”-ро [3, с.429] дошта, аз ҷиҳати сохт сода мебошад, ки ханӯз дар лаҳҷаи мардуми Вахони боло мавриди истифода қарор дорад: Масалан: **yawiš də yomanən xɔwən** // *Онҳо бо ҳамдигар хоҳаранд* [1, с.510].

Бар ивази вожаи мавриди андеша имрӯз дар бархе аз лаҳҷаҳои забони вахонӣ калимаи тоҷикии “ҳамдигар” ба сурати **amdəgar** ба кор меравад, ки ба талаффузи мардуми ин минтақа мувофиқ шудааст. Тибқи қоида ва қонунҳои дастурӣ агар вожаи бо ҳарфи “х” оғозёфта пеш аз садоноки “а” бошад, дар забони вахонӣ “х” ихтисор мешавад, ки ин андешаро чунин мисолҳо таъкият медиҳанд: *тоҷ. хамдигар, вах. amdəgar; тоҷ. хамсоя, вах. amsoya; тоҷ. хамсинф, вах. amsinf; тоҷ. ҳамроҳ, вах. amra; тоҷ. ҳамсол, вах. amsol; тоҷ. ҳамкурс, вах. amkurs; тоҷ. ҳафт, вах. aft; тоҷ. ҳашт, вах. ašt* ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, вожаи тоҷикии “ҳамдигар” имрӯз ҷойгузини **yoman**-и вахонӣ гардида, онро аз доираи истифода берун карда истодааст ва насли ҷавону миёнсол истифода бурдани калимаи **amdəgar**-ро афзалтар мешуморанд. Масалан, **ar buy tə amdəgar ruy didyənət əč kum zarai šəxsak nəcart**//*ҳар ду ба ҳамдигар нигоҳ карда, ягон нафарашон ҷуръати гузаштан намекунад* [9, с.20].

1.5. Вожаи дигари бунёдии забони вахонӣ **tor** буда, ба маънои “чормағз” истифода мешавад [3, с. 372]. Ин вожа низ асосати бунёдии худро оғиза-оғиза аз даст дода, бар ивази он калимаи тоҷикии “чормағз” маъруфият пайдо намудааст. Бо вучуди ин, баръакси вожаҳои дигари кӯҳаншуда дар гуфтори бархе аз кӯҳансолони вахонӣ гоҳ-гоҳ ба кор меравад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки вожаи номбурда ҳам мавқеи худро аз даст додааст. Масалан: **yaw sk ti sar tor škəndɔvd.**-“*Вай дар болои сарат чормағз мешиканад*”.

1.6. **loša.** Маънои вожаи **loša** “хароб, лоғар” мебошад, ки ба ҷойи он калимаи тоҷикии “хароб” ба гунаи **xrob** роиҷ аст. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар забони вахонӣ мувофиқи талаффузи мардум бо тағйироти овозӣ, яъне садоноки “а” ихтисор шуда, ба шакли **xrob** даромадааст. Антоними вожаи **loša** калимаи **baj**

мебошад, ки он ҳам ҷойи худро ба калимаи тоҷикии “фарбеҳ” дода, дар забони ваҳонӣ ба гунаи **fərbi** ба кор меравад.

И.М. Стеблин-Каменский ин калимаро эҳтимолан аз решаи **baj-** забони афғонӣ, ки маънои “ғӯла”-ро дорад, донистааст [3, с. 393].

1.7. **Dəma.** Вожаи **dəma** каму беш дар гуфтори куҳансолон истифода гардида, маънои онро аксари соҳибони забон намефаҳманд. Маънои аслии ин калима дар забони ваҳонӣ (махсусан дар гуфтори куҳансолон) “вазидани боди бошиддат” мебошад. Бо вучуди ин муодили тоҷикии он “шамол” дар забони имрӯзаи ваҳонӣ ба гунаи **šəmol** корбурди бештар дорад. Вале байни онҳо тафовути семантикӣ мавҷуд аст. Агар вожаи ваҳонии **dəma** дар мавриди шамоли бошиддат ба кор равад, калимаи “шамол” маънои “боди сабуки фораи”-ро дорад. Дар ин забон калимаи мазкур ҳар ду маъноро ифода менамояд. Масалан, агар боди бошиддат вазад, ибораи **bizib šəmol** истифода мешавад ва агар боди сабук вазад, ибораи **kamək šəmol**-ро ба кор мебаранд.

1.8. **loy.** Ин вожа ҳам мақоми худро аз даст дода, оҳиста-оҳиста ба ёди фаромӯшӣ меравад. Калимаи **loy** каму беш дар гуфтори куҳансолон ба мушоҳида расида, наслҳои ҷавону миёнасол ва ҳатто аксари калонсолон ба маънои он сарфаҳм намераванд. Ба ҷойи ин вожаи бунёдӣ муодили тоҷикии он “шӯхӣ” ба кор меравад. Яъне маънои вожаи **loy** “ҳазл, шӯхӣ” буда, дар забони ваҳонӣ бидуни тағйироти фонетикӣ, ба гунаи “шухӣ” роиҷ гаштааст: Масалан, **muysfid yar xati: e tu loy məsar**//мӯйсифед ба ӯ гуфт: эй, ту шӯхӣ нақун [1, с.80].

1.9. **Kyak.** Вожаи аслии ваҳонии **kyak** низ байни соҳибзабонон, ба таври пурра ҳам набошад, коҳиш ёфтааст ва танҳо онро метавон аз забони пирамардону пиразанҳо ба қайд гирифт. Мардуми Ваҳон бар ивази калимаи **kyak** вожаи тоҷикии “гаранг”-ро ба сурати **gərang** истифода менамоянд. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар забони ваҳонӣ садоноки ҳиҷои аввал, яъне овози “а” ба овози “э”(=ба у-и кутӯх) табдил ёфтааст, ки ин қоидаи дастурии забони ваҳонӣ мебошад ва дар забони мазкур вожаҳои хеле зиёди тоҷикӣ мавҷуданд, ки ба чунин қоидаҳои забонӣ мутобик гардидаанд. Масалан: шамол- **šəmol**, сафар- **səfar**, ҷавон-**jəwon** ва ғайраҳо.

Калимаи “гаранг” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” маъноҳои “1) камхуш, сустфаҳм, кундзехн; 2) хайрон, саргум”-ро

дорад [4, с.305]. Дар забони вахонӣ низ ба ҳамин маъноҳо мавриди истифода қарор дорад.

1.10. Вожаи **čyrt** дар забони вахонӣ маънои “фикр, андеша”-ро ифода мекунад ва доираи истифодаи он дар шароити имрӯза хеле маҳдуд гашта, ба бахши калимаҳои кӯҳнашуда ворид гардида истодааст. Истеъмоли вожаи мавриди пажӯҳишро калимаи “фикр”-и забони тоҷикӣ, ки аз арабӣ ба тоҷикӣ иқтибос гардидааст, ба вахонӣ низ таъсири худро расонидааст. Масалан: **čyrt dāšt ki xānān: “aždāor gyndos rā yupk cā wārəšt, šak”**//фикр мекунад, ки “мегӯянд, агар ҷасади аждаҳор дар об монад, хуб нест” [8, с.10].

Вожаи **čyrt** дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар шакли **чурт** ба маънои “ғинав, ғинам, пинак, ҳолати байни хобу бедорӣ” (5, с.550) сабт гардидааст, ки ба андешаи мо аз як решаанд. Ин калима дар фарҳанги забони форсӣ ҳам айнан дар шакли тоҷикӣ **čort** - سبک چرت “حالت بین خواب و بیداری؛ خواب” сабт гардидааст (10, с.335).

Инчунин, калимаи мазкур дар гӯйиши тоҷикони Бадахшон низ маъмул буда, дар шакли **чурт** ба маънои 1) *майл, хоҳиш, хост*; 2) *фикр, андеша* ба кор меравад, ки инро муаллифони фарҳанги ҷанубӣ ба қайд гирифтаанд (6, с.760). Дар гуфтори мардуми деҳаҳои Ёзғанд ва Лангари Кӯлоб бошад, ба гунаи **чърт** – “гумон, шубҳа” (6, с.766) талаффуз мешавад.

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки вожаи **čyrt**, **чурт** ё **чърт** дар забони давраи пеш маъмул буда, баъдан ба ҷойи он калимаи арабии “фикр” ҷойгузин гаштааст. Масалан, **ya kaš fikri kerti, xati: “ay dāriy... // Писарак фикр карда гуфт: “вой дареғ...”** [1, с. 82].

1.11. **Byw**. Ин калима низ аз ҳамин қабил вожаҳост, ки ба гурӯҳи вожаҳои архаистӣ ворид шудааст. Маънои вожаи **byw** “фиреб, найранг” буда, шакли бунёдии онро насли имрӯза дар гуфторашон ба кор намебаранд. Ба ҷойи калимаи асили вахонии **byw** вожаи тоҷикии “фанд” роиҷ шудааст. Масалан: **xand: “nəy, ti qsaiš ky fand, to ki žə nišonvi mar nəxan, qəbyl nəcarəm”**// Мегӯяд: “не, ту ҳамаашро дурӯғ гуфти, то нишонаҳоямро нагӯӣ гуфтаҳоятро қабул намекунам” [8, с.15]

1.12. **čərung**. Дар забони вахонӣ вожаи **čərung** маънои «вазнин, гарон»-ро дорад. Мутаассифона, ин калимаи зебо ва куҳанбунёд ҳам аз доираи истифода берун рафта, дар нутқи пиронсолон боқӣ мондааст. Чунки ба ивазаш калимаи тоҷикии

“вазнин” ворид гардида, ҷойи худро мустаҳкам намуда, *ḡarung*-ро аз забони ваҳонӣ берун кардааст ва ба сурати **wazmin** талаффуз мешавад. **I sol ḡa wazmin zəmdəma vitil** як сол бисёр тундбоди вазнин вазида буд [9, с.12].

1.13. Naḡdin. Ин калима мафҳуми вақтро дошта, маънои “субҳ, субҳгоҳон, сахар”-ро ифода мекунад ва аз ҷиҳати сохт сохта аст. Асоси вожаи номбурда **naḡd** буда, маънои “шаб”-ро дорад ва бо илова гардидани пасванди *-in*, ки ҷузъи дуюми калима мебошад, маънои “субҳ”-ро гирифтааст. Масалан, **I ṣkori naḡdini ḡə məltiqi dʒrzdət tə ku ṣkor crak rəṣt** // *prūze saḡarī ṣikorčī miltiḡaširo ḡirifta ba kūḡ baroi ṣikor mēraḡad* [9, с.19].

Матаассифона, имрӯз вожаи бунёдии забони ваҳонӣ **naḡdin** ба ёди фаромӯшӣ рафта, ба ҷойи он вожаи тоҷикии “сахар”, ки аз арабӣ ба тоҷикӣ иқтибос шудааст, ба сурати **saar** мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Масалан, **saari ruxn wost, yaṣvi pədn carən, səwor wocən ḡawən** // *saḡar subḡ dāmida, aṣḡoro zin namuda, savor şuda ba roḡ mebarojand* [8, с.24].

1.14. Wundr. Вожаи **wundr** истилоҳи кишоварзӣ буда, дар забони ваҳонӣ маънои “замини қорам”-ро ифода мекунад. Масалан: **mis dawra xurkryar twətk, ki ḡə ḡartvi də xurvən ar wundrvi niḡvətkən, drawakət xṣakət ksak bə də kryarn twətk** // *Дар давраҳои пеш Ҳашар бо хар маъмул буд, поруро бо харҳо ба замин мекашонданд, даравидан, қашондан ҳам тариқи Ҳашар анҷом меёфт* [9, с.10].

Дар шароити имрӯза ба ҷойи ин калима вожаи “замин”-ро, ки аз забони тоҷикӣ иқтибос шудааст, истифода менамоянд.

И.М. Стеблин–Каменский ин вожаи дар асоси **ava-antara**-и забонҳои форсии бостон ва авастой шарҳ додааст, ки дорои маънои “замини махсуси қорами ба як хонавода тааллуқдошта ва ё замини махсус ҷудошуда” [3, с. 393] будааст.

Ҳамин тавр, бештари вожаҳои кӯҳнашуда, ки дар ин мақола мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шуданд, аз ҷиҳати сохт, ба истиснои калимаи **naḡdin**, вожаҳои сода мебошанд.

Аз таҳлил ва пажӯҳиши бархе аз вожаҳои бунёдӣ, вале қуҳнашудаи забони ваҳонӣ метавон ба таври умум ба ҷунин натиҷа расид:

1. Таҳқиқи вожаҳои кӯҳнашуда яке аз масъалаҳои муҳиму судманди ҳар як забон, аз ҷумла забони вахонӣ, ба ҳисоб рафта, аксари онҳо ҳаёти гузаштаи ин мардуми бумиро фаро мегиранд.
2. Вожаҳои кӯҳнашуда, ҷунон, ки аз пажӯҳиши онҳо маълум мешавад, дар луғоти забони вахонӣ ҳамчун унсурҳои гуногуни таърихӣ ва суннатӣ боқӣ монда, имрӯз қариб ба қор намераванд ва бар ивази онҳо калимаҳои тоҷикӣ маъмул гаштаанд.
3. Омӯзишу таҳқиқи ҷунин навъи вожаҳо натавонанд барои забони вахонӣ, балки барои ҳалли бархе аз масъалаҳои этимологӣ низ аҳамияти вижаи забоншиносӣ доранд.
4. Калимаҳои мавриди пажӯҳиш дар бархе аз забонҳои помири ва ғӯйишҳои тоҷикони Бадахшон бо баъзе тафовутҳои фонетикӣ ба қор мераванд, ки ин нишонаи доираи густариши онҳо мебошад.

КИТОБНОМА

1. Грюнберг А.Л., И.М. Стеблин-Каменский. Языки восточного гиндуша. Ваханский язык / А.Л. Грюнберг, И.М. Стеблин-Каменский. – Москва: Наука, 1976. – 670 с.
2. Назарзода С. Нақши матбуот ва тарҷума дар ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ / С.Назарзода. // Оинаи забон (маҷмӯаи мақолаҳо) – Душанбе, “Деваштич” 2003. – С. 81-85.
3. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М.Стеблин-Каменский. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 1999. – 480 с.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1.–Душанбе: ҶММ Ксероксленд, 2008. – 949 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ.2. –М.: Советская энциклопедия. 1969. -952 с.
6. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. –Душанбе: Дониш, 2017. – 841 с.
7. Шпотова И. В. Стилистическая функция - новый смысл существования лексических архаизмов / И. В. Шпотова Дис. канд. – Махачкала. 2003 -149 с.
8. Ҳиквор жиндаиш (афсонаҳо ба забони вахонӣ) (Гирдовардагон: Я.Обртелова, Р.Соҳибназарбекова, Б.Неъматова). –Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. – 128 с.
9. Ҳиквор нақлиш завӯр (ҳикояҳо барои хурдсолон ба забони вахонӣ) (Таҳияи С.Шайдоев). –Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. – 48 с.
10. مهشیر مشیری. فرهنگ زبان فارسی. – تهران: سروش. ۱۳۷۱. ص ۱۱۹۰.

**ПАЖӢӢШИ БАҶЕ АЗ ВОЖАӢОИ АРХАИСТӢ
ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ**

Забони вахонӢ аз ҷумлаи забонҳои беҳат буда, имрӯз дар қатори дигар забонҳои беҳату алифбо таҳти таҳдид қарор дорад.

Дар ин мақола бархе аз вожаҳои кӯҳнашудаи забони вахонӢ, ки имрӯз истифода намешаванд ва ҷойи онҳоро калимаҳои нав ё иқтибоси тоҷикӣ иваз кардаанд, мавриди паҷӯшии қарор дода шудаанд.

Калимаҳои кӯҳнашуда (архаистӣ) як баҳии захираи лугавии забони вахониро ташиқ медиҳанд, ки онҳо расму оин ва анъанаҳои давраҳои муайянои ифода мекунанд. Чунин вожаҳо дар натиҷаи аз байн рафтани расму русум ва анъаҳои мардумӣ ба ёди фаромӯшии рафта, ба гурӯҳи калимаҳои кӯҳнашуда ворид мегарданд. Бо талаботи замон, ҳодисаву воқеаҳои давраҳои гуногун ба ҷойи онҳо вожаҳои нав меоянд.

Калидвожаҳо: забони вахонӣ, забонҳои беҳат, калимаҳои кӯҳнашуда, калимаҳои иқтибосӣ, калимаҳои таърихӣ.

**ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ АРХАИСТИЧЕСКИХ СЛОВ
В ВАХАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

Ваханский язык является одним из бесписьменных языков и в настоящее время, наряду с другими бесписьменными языками, находится под угрозой.

В данной статье рассматривались некоторые устаревшие слова, которые на сегодняшний день вышли из употребления и заменены новыми словами.

Данные архаические слова образуют основной пласт ваханского языка, поскольку они представляют собой понятия, которые выражают обычаи и традиции определенных периодов. Также с учетом времени и событий разных периодов старые слова заменяются новыми.

Ключевые слова: ваханский язык, бесписьменные языки, устаревшие слова, заимствованные слова, исторические слова.

**RESEARCHING OF SOME ARCHAIC WORDS IN THE
WAKHANI LANGUAGE**

The Wakh(an)i language is one of the languages, which do not have script and at the present time it is considered one of the endangered languages.

In order to preserve some ancient forms of this language, the author of the article researched some deep-rooted words that were disappearing from the common use today and were replaced with new words.

These archaic words are forming the main layer of the Wakhi language. Archaic words have their own concepts, which express the representation of the

customs and traditions of certain periods. Throughout of time and different events the old words are replaced by new ones.

Keywords: *wahan language, non-written languages, obsolete words, loan words, historical words.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадаминова Замира Бахтиевна-хоними хурди илмӣи шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, тел: (+992) 501806512, E-mail: mamadaminova_87@mail.ru.

Сведения об авторе: Мамадаминова Замира Бахтиевна, младший научный сотрудник отдела языка Института языка и литературы им. Рӯдакии НАНТ, тел: (+992) 501806512, E-mail: mamadaminova_87@mail.ru.

Information about the author: Mamadaminova Zamira Bakhtievna, a senior scientific worker of the Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki; Phone: (+992) 501806512, E-mail: mamadaminova_87@mail.ru.

УДК: 491.59.25.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ КАЛИМАҲОИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ ХОНАГӢ

(дар заминаи маводи ғӯйиши Варзоб)

Рӯзиев Меҳрубон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагӣ як қисми муҳими таркиби луғавии лаҳҷаи Варзобро ташкил намуда, то ҳол роҷеъ ба ин масъала ба истисноии бархе аз ишораҳои иҷмолӣ тадқиқоти алоҳидае ба вучуд наомадааст. Ин масъала дар асоси ғӯйишҳои забони тоҷикӣ танҳо дар дахсолаҳои охир мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Бори нахуст ба ин масъала Ғ.Ҷӯраев ба сурати нисбатан густурда назар карда, дар заминаи маводи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар бахши алоҳида чанде аз хусусиятҳои маъноӣ грамматикӣ ин бахши вожаҳоро баррасӣ намудааст [25, 166-172]. Инчунин, дар соҳаи забоншиносӣ, ба вижа забонҳои шарқӣ эронӣ Тоҷикистон, дар мисоли забонҳои помирӣ ва яғнобӣ, ғӯйишҳои забони тоҷикӣ пажӯҳишҳое ба анҷом расидаанд, ки метавон рисолаҳои А.Мирбобоев [9], Ҳ.Бердикулов [6], Г.Ниматов [15], М.Аламшоевро [2] номбар намуд. Пажӯҳиши

А.Мирбобоев ба лексикаи чорводории забони вахонӣ бахшида шуда, рисолаи Ҳ.Бердиқулов дар асоси маводи лексикаи чорводории поёноби водии Зарафшон, аниқтараш лаҳҷаҳои Самарқанд сураат гирифтааст. Г.Ниматов лексикаи чорводории забони яғнобиро мавриди тадқиқ қарор додааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки роҷеъ ба лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагӣ дар забоншиносии муқоисавӣ низ баъзе тадқиқот анҷом пазируфтанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Ҳ.Мирзоев [11] дар бораи истилоҳоти соҳаи асппарварӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тадқиқоти муқаммал анҷом додааст.

Як гурӯҳ муҳаққиқони дигар, аз ҷумла А.К.Ғаффоров [7], И.Сулаймонов [22], Р.Сангинова [21], Ҷ.Саидов [19], С.Хоркашев [24], С.Ошурмахмад [17], С.Носиров [16] ва дигарон, дар осору мақолаҳояшон бархе аз масъалаҳои луғоти марбут ба ҳайвоноти хонагиро мавриди пажӯҳиш қарор додаанд. Асари О. Қосимов «Картина животного мира в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси» [8] низ арзиши баланди илмӣ дошта, иқдоми бузургест дар самти тадқиқи баъзе вижагиҳои лексикаи соҳаи чорводорӣ дар осори адабиёти классикӣ.

Луғоти марбут ба ҳайвоноти хонагӣ дар ҳар як лаҳҷа мавқеи хос дорад. Инсон аз давраҳои пайдоиши худ ба ромкунӣ, парвариш ва нигоҳдории ҳайвоноти хонагӣ майли беандоза дошт. Аз ҷониби дигар, инсоният ба ҳайвоноти хонагӣ барои иҷрои вазифа ва таъйиноти гуногун ниёз дошт ва то ба имрӯз ин эҳтиёҷот қобили мушоҳида аст. Ба туфайли мавҷудияти чунин пайванди ногусастанӣ инсоният, аз як ҷониб, тавонистааст навъҳои гуногуни ҳайвонотро ром карда, барои эҳтиёҷоти худ истифода барад ва, аз ҷониби дигар, барои онҳо номҳои мувофиқ муносиб гузорад. Дар мавриди яке аз сабабҳои муваффақияти инсоният дар самти номгузорӣ ба ҳайвоноти хонагӣ муҳаққиқ Ғ.Ҷӯраев андешаи худро чунин баён намудааст: «Азбаски инсон бо ҳаёти ҳайвоноти хонагӣ аз наздик шинос аст, тамоми хислат ва воситаҳои ба онҳо вобастаро ба ҳубӣ омӯхта, ба ҳар кадом номи мувофиқ дода тавонистааст» [25,166].

Барои ифодаи мафҳумҳои умумии марбут ба ҳайвоноти хонагӣ дар лаҳҷаи Варзоб маъмулан чун дигар гӯйишҳои забони тоҷикӣ калимаҳои «чорпо//чорво», «ҳайвон», «чаранда», «чанвар», «мол», «сурук», «пода» ба кор бурда мешаванд. Вожаи

«чорпо//чорво» хоси забони адабӣ буда, дар аксар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар ҳамин шакл роиҷ аст ва он нисбат ба ҳамаи ҳайвонҳое, ки чор по доранд, кор фармуда мешавад.

Калимаи «ҳайвон» дар фарҳангҳо ба маънои «чондор, зинда, чонвар, чорпо» [23, 479; 5, 216] аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шуда, номи умумии ҳамаи ҳайвонҳоро ифода мекунад ва дар лаҳҷаи Варзоб низ дар ҳамин шакл истифода мешавад: *Ҳайвон-а нигоҳубин кун, ки саволу ҷавобаш да гарданат-ай* (Хоч.).

Вожаи умумитоҷикии «чанвар//чонвар» ҳарчанд камистеъмол бошад, он барои ифодаи мафҳуми умумии ҳайвонҳои ҳонагӣ дар лаҳҷаи мардуми Варзоб мустаъмал аст. Ин вожа дар забони адабӣ ва ғӯйишҳои он ҳам мавҷуд буда, таърихи қадима дорад ва он аз забонҳои давраи миёнаи форсӣ ба мерос мондааст. Масалан, муҳаққиқи забонҳои форсии давраи миёна – Д. Саймиддинов дар бораи истифодаи вожаи мавриди андеша чунин гуфтааст: «Дар забони форсии миёна ҳама чонварон таҳти номи муштараки *gyānwar* «чонвар» ёд мегарданд» [20, 90].

Дар лаҳҷаи Варзоб калимаи «мол» серистеъмол буда, ба ғайр аз маънои чизу чора, сарват ба маънои ҳайвон низ ба кор меравад. Вожаи «мол»-ро метавон ҳам ба маънои тоқ (танҳо) ва ҳам ба маънои чамъ ба кор бурд, яъне мол метавонад якто (як ғӯсфанд) ва бисёр бошад: *Да ҳамин давру замон молат а худат набаройа вазбин-ай маракакунӣ* (ВҚ.). Дар ФТЗТ низ ин калима ба маънои «чорпои ҳонагӣ» [23, 810] омада, дар ҳамин шаклу маъно дар забони ваҳонӣ низ мустаъмал аст [9, 44]. Калимаи «мол» ба маънои кулл ҳам барои ҳайвони хурд «моли майда» ва ҳам барои ҳайвони калон «моли калон» истифода мешавад: *Сатор даҳ моли калону шаст моли майда дор-а* (Хоч.).

Ҳамчунин, дар бархе аз маҳаллаҳои Варзоб калимаи «кола» низ ба маънои ҳайвон ба мушоҳида мерасад. Ба ин масъала Р. Л. Неменова ҳам таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, андешаи худро ба таври зайл баён кардааст: «Кола бо тафовут аз шарҳи дар забони адабӣ доштааш, ки матоъ, дорой, чизу чораро ифода менамояд, дар лаҳҷа ба маънои ҳайвон (мол) афзалият дорад, ҳамчунин, ҳама чизе, ки либос ва маҳсулот маҳсуб намеёбад» [14, 163]. Калимаи «кола» дар шакли маҷоз дар бархе аз деҳаҳои Варзоб нисбат ба шахсе, ки рафтору кирдораш ба падараш ва ё авлоди

падариаш монанд нест, низ истифода мебаранд: *Кола сунӣ зотаи нарава ҳароми-ӣай* (Зим).

Муҳаққиқони шеваи ҷанубӣ дар бораи мафҳуми вожаи «кола» маълумот дода, ба ду маъно истифода шудани онро қайд кардаанд: 1) кола ба маънои ашё, чизу чора, матоъ; 2) кола ба маънои ҳайвоноти хонагӣ ва дар забони дарӣ ба маънои «сару либос» [25, 166].

Ин калимаро дар бархе аз забонҳои шарқии эронӣ ва лаҳҷаҳои дигар низ метавон мушоҳида кард, вале на ба маънои мол. Аз ҷумла, дар Бадахшон калимаи мазкур ба маънои “матоъ” мустаъмал буда, дар лаҳҷаи Қаратоғ нисбат ба кӯдаке, ки зан аз пасаш ба хонаи шавҳари дуҷумаш меорад, истифода мешавад [18, 106; 1, 151].

Барои ифодаи мафҳумҳои ҳайвоноти хурд маъмулан калимаҳои «буз», «гӯсфанд», «сағ» ва «пишак» истифода мешаванд.

Калимаи «буз» вожаи умумиточикӣ буда, дар лаҳҷаи Варзоб низ дар ҳамин шакл ба кор меравад: *Буз-а ҳай кун рава сахро, ки да оғал харов меша* (Ғж.). Дар лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, бо бархе тафовутҳои овозӣ, аз ҷумла дар лаҳҷаҳои Самарқанду Бухоро, Панҷакент ва водии Фондарё, Истаравшану Хучанд, Ашт ва Конибодому Исфара ба гунаи «буз», дар гӯйиши мардуми Фалғар ба сурати «бӯз» [6, 49], дар забони яғнобӣ бо табдили ҳамсадои лабулабии «б» ба ҳамсадои лабудандонии «v» дар шакли «vuz» [15, 25] ва дар забонҳои помирӣ, аз ҷумла вахонӣ «tuū», шуғнонӣ, рӯшонӣф, язғулумӣ «vaz», ишқошимӣ vez [9, 72; 10, 28] ба кор меравад.

Калимаи «гӯсфанд» дар гуфтори мардуми Варзоб дар шакли «гӯспанд» мустаъмал аст. Гӯсфанд бунёди куҳан дошта, асолати худро то ҳол нигоҳ доштааст ва бунёди сарчашмаи он забонҳои форсии бостон ва миёна мебошад. Вожаи мавриди назар дар забони авестой дар шаклҳои *gaō-spənta-*, *maēša* ба кор рафта, аз ҷумла дар забони форсии миёна ба сурати *gōsrand*, форсии миёнаи турфонӣ низ дар ҳамин шакл таҳаввул ёфтааст. Дар забони портӣ бошад ба гунаҳои *ps* [pas] <**pasu*, *myš* [mēš], забони суғдӣ *ps* [pas] [26, 7431], *myš* [mēš] [ҳамон ҷо, 5647], хутанӣ *pasa*, балхӣ *roso* [<**pasu-*] мустаъмал будааст [27, 297-298].

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар забони тоҷикӣ овози «п»-и форсии миёна ба овози «ф» табдил ёфта, вале дар бархе аз

гӯйишҳои забони тоҷикӣ шакли қадимаи он боқӣ мондааст, ки дар гуфтори онҳо гӯспанд талаффуз мешавад.

Дар лаҳҷаи Варзоб агар барои тӯдаи гов вожаи «пода» маъмул бошад, нисбат ба тӯдаи асп «гала» истифодаи бештар дорад. Барои ифодаи тӯдаи ҳайвоноти хурд бошад калимаи «рама» ва «сурук» роиҷ аст: *Саид Ӣа рама (сурук) гӯсфанд дора* (Ҳоч.). Калимаи «сурук» аз калимаи «рама» дида доираи васеътар дорад ва дар аксари маҳаллаҳои тоҷикнишин корбурди бештар дорад. Рама, асосан, хоси забони адабӣ мебошад ва дар бархе аз лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла шеваи ҷанубӣ ин калима дар мавриди тӯдаи бузу гӯсфанд ба кор меравад [25,167].

Пишак ҳам яке аз ҳайвонҳои хурди ҳонагӣ дар рӯзгори мардуми тоҷик байни варзобиҳо низ ҷойгоҳи хоса дорад. Дар бораи номи ин ҳайвон дар баъзе мавзӯҳо «пишак» ва дар баъзе ҷойҳо «гурба», ки хоси забони адабӣ аст, мустаъмал мебошад: *Пишак-а бин шир-а нарас-а ҳаром нақун-а* (Др.). Ба мисли дигар навъи ҳайвоноти ҳонагӣ истифода шудани калимаву ибораҳо дар шакли «пишаки мода», «пишаки нар», «пишакбача» ва ғайра дар лаҳҷаи Варзоб роиҷ аст.

Вожаи гурба дар форсии миёна дар шакли *gurpak* < **vrapaka* ба мушоҳида расида, дар забони суғдӣ ба сурати *mwškyšc* < *mwškyšc* < **mūš-kušt* (a) r “mouse-killer” ба маънои «мушқуш, қушандаи муш» ба кор мерафтааст, ки хеле ҷолиб ва аз ҷиҳати мантиқ низ мувофиқ сохта шудааст. Дар забони хоразмӣ *rwš* ва баъдан дар форсӣ ба гунаи *rōšak* даромада, дар забонҳои эронии нав маъруфият пайдо кардааст [27, 237].

Дар забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои он ҳарду шакл ҳам маъмул буда, дар бархе аз забонҳои шарқии эронӣ, аз ҷумла дар забони яғнобӣ, вожаи пишак ба кор меравад. Дар забонҳои гурӯҳи помирӣ низ бо бархе фарқиятҳои овозӣ корбурди пишак ба назар мерасад: ишкошимӣ *rišuk*, бартангӣ *riš*, *riš*, ваҳӣ *riš*, язғуломӣ *riš*, рӯшонӣ *reš*, шуғнӣ *riš*, *reš*, *riš*, *rōšak* ва забони пашту *riši*, *ržša*. Дар забони форсӣ дар шаклҳои гуногун истифода мешавад: *gurba*, *riši*, *rōšak*, *nāzū*, *nāzi*, *mili*.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар забонҳои ғарбии эронӣ ҳам «гурба» ва ҳам муодили он маъмул буда, дар забонҳои шарқии эронӣ танҳо шакли «пишак» бо баъзе тафовутҳои фонетикӣ ба кор мерафтааст.

Саг яке аз ҳайвонҳои ромшуда ва вафодори инсон мебошад, ки номи он қадима буда, решаи ҳиндуориёӣ дорад. Ин вожа дар авестой дар шаклҳои *span-* (т.), *sūn-*, *sun-* (т.), *sūnž-* (т.) маъмул буда, дар форсии миёна ба сурати *sag* таҳаввул ёфтааст. Дар форсии миёнаи турфонӣ *sg* [*sag*] <ОР. * *saka-* < **snka*, портӣ '*spg* [*ispag*] < * *spaka-* < * *spnka* [27, 257].

Дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ ва забонҳои шарқии эронӣ калимаи гов бо тафовутҳои овозӣ дар шаклҳои «гав» Самарқанду Бухоро [6, 21], «гов» шеваи ҷанубӣ [25, 167], яғнобӣ «*gow*» [15, 37] дида мешаванд. Дар забонҳои помири ин калима бештар дар шакли «*ḡat*», «*gow*» ва «*ḡuw*» маъмул аст [9, 87-88].

Байни забонҳои ғарбӣ ва шарқии эронӣ баъзе хусусиятҳои овозӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин вижагӣ ба калимаи гов низ марбут аст. Ин вижагӣ иборат аз он мебошад, ки овози «*g*» (г)-и эронии бостон, дар оғози (аввали) калима дар бештари забонҳо ва ғӯйишҳои эронии шарқӣ ба овози «*ḡ*» «*ḡ*» ва ё «*ž*» (ж) таҳаввул ёфта, вале дар забонҳо ва ғӯйишҳои ғарбӣ боқӣ мондааст. Масалан вожаи гов, ки дар забони эронии бостон дар шакли *gav* будааст, дар забони тоҷикӣ, форсии эрон, дарӣ ва лаҳҷаҳои онҳо ба ҳамон сурати куҳан асолати бунёдии худро бидуни тағйирот нигоҳ дошта, дар забонҳои гурӯҳи шарқии эронӣ дар яғнобӣ ба гунаи *ḡow* (ғов); ишкошимӣ *ḡū*; пашту *ḡwā*, *ḡwo*; бартангӣ *žāw*, рошорвӣ *žāw*, рӯшонӣ *žōw*; шугӣ *žōw*; сарикулӣ *žew* таҳаввул пазируфтааст [27, 32]. Инчунин, дар матнҳои забони суғдӣ низ ба шакли *ḡ'w* [*ḡāw*] омадааст, ки дар забони яғнобӣ айнан бетағйирот маҳфуз мондааст [4, 258; 26, 4071; 12, 54].

Барои ифодаи мафҳуми умумии ҳайвоноти боркаш калимаҳои умумитоҷикии «асп» ва «хар» истифода мешаванд, ки дар аксари лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар ҳамин шакл мавҷуданд ва ҳамчун чорпои калони хонагии сумдори саворӣ ва боркаш фаҳмида мешаванд.

Тавре қайд намудем, барои ифодаи тӯдаи асп ва ё хар калимаҳои «гала», «харгала», «аспгала» истифода мешаванд. Истифодаи ҷузъи «гала» дар таркиби калимаҳои мураккаби «говгала», «бузгала», «саггала» ва ғайра ҳарчанд серистеъмол набошад ҳам роиҷ аст, вале вожаи «галагов» бошад на маънои «говгала», яъне тӯдаи говҳо, балки маънои «якчанд гови аз гардан ба ҳам баста, ки дар хирманкӯбӣ ба кор мебаранд»-ро

дорад. Дар ҳамин радиф, феъли таркибии «галагов кардан» маънои «говҳоро ба ҳам баста хирман кӯфтан»-ро дорад.

Мусаллам аст, ки асп яке аз ҳайвонҳои асосӣ ва муҳим барои инсон аз давраҳои қадим то ба имрӯз дар ҳамаи соҳаҳои рӯзгор, чи майдони корзор, чи кишоварзӣ ва ё ҳамлу накли бор хизмат кардааст. Бинобар ҳамин дар номи он ҳам таҳаввулоти ҷиддие ба вучуд наомадааст ва қариб бетағйирот то ба рӯзгори мо расидааст. Масалан, вожаи мавриди назар дар авестӣ ба сурати *aspa-* (т.), *asrā-* (f), форсии бостон *asa-*(т.), *aspa-* (т.) ба кор рафта, дар давраи миёна овози «а»-и охири калима ихтисор шуда, дар забони форсии миёна ба шакли *asp*, форсии миёнаи турфонӣ *'sp* [*asp-*], суғдӣ *'sp* [*asp*], хутанӣ *assa-* [**aspa-*], хоразмӣ *'sp* [*asp*], балхӣ *aspo* таҳаввул пазируфтааст [27, 199].

Ин вожа дар забонҳои форсии нав, чи забонҳои ғарбӣ ва чи шарқии эронӣ ва лаҳҷаҳои онҳо низ дар шаклҳои «асп» ва «асб» ба кор меравад, яъне метавон гуфт, ки калимаи умумиэронист.

Донишманди тоҷик Ҳ.Муродов дар рисолаи худ дар бораи асп чунин қайд кардааст: «Вожаи «асп» (асб) дар «Авасто» «аспа» (*aspa*), дар санскрит «асва» (*asva*), дар форсии бостон «аса» (*asa*) ва дар латинӣ «анвајос» хонда мешудааст. Ҳамчунин вожаи «асп»-ро аз решаи «ак» (*ak*) ё «ас» (*as*) низ медонанд, ки маънии тунд рафтавро ифода мекунад» [13, 5].

Ҳамчунин баъзе шарҳҳои дигар пирумунӣ ин навъи ҳайвон мавҷуд буда, онро чун «ҷонвари пистондор, алафхор ва сумдор, бо ёли баланд, ки барои саворӣ, боркашӣ ва низ мусобикаҳои саворкорӣ аз он истифода мекунанд» шарҳ додаанд [3, 351-352].

Одамон аз қадим то ба имрӯз аз байни ҳайвонот аспу сагро дӯсти бовафои худ меҳисобанд ва ба онҳо диққату ғамхории махсус зоҳир менамоянд. Шоирони классик дар ашъори худ аспро ба таври хосса тавсиф намуда, ҳатто баъзеашон доир ба асп асарҳои мукаммалу нодир офаридаанд, ки онҳоро «Фараснома» меноманд. Доир ба фарасномаҳо Ҳ.Муродов дар рисолаи худ маълумоти васеъ додааст [13, 52-119].

Хар низ ҳайвони боркаш ва саворӣ буда, мисли асп таърихи қадима дорад. Ин калима ҳам аз давраи бостон то ба ҳол қариб ба таҳаввулоту тағйироте дучор наомадааст ва дар қолаби номи асп корбаст шудааст. Масалан, дар авестӣ ба гунаи *hara-* (т.), *harā-* (f.), дар форсии миёна дар ду шакл *har* ва *gōr* *<*gauga-<gau*,

форсии миёнаи турфонӣ ҳг [хаг], дар забони суғдӣ ʁг' [хаг], хутанӣ khaга, хоразмӣ ҳг, балхӣ хаго [27, 223; 26, 4169].

Вожаи номбурда имрӯз низ дар забонҳои эронии нав (тоҷикӣ, форсӣ, дарӣ) ва ғӯйишҳои онҳо дар шакли ҳар маъмул аст, ки асолати бунёдии худро нигоҳ доштааст.

Ҳамин тариқ, пас аз омӯзиш ва баррасии луғоти марбут ба ҳайвоноти хонагии ғӯйиши Варзоб ба чунин натиҷа расидан мумкин аст:

1. Пажӯҳиши луғоти марбут ба ҳайвоноти хонагии забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он, аз ҷумла ғӯйиши тоҷикони Варзоб дар баёни бисёр матолиби осори забонҳои форсии бостон ва миёна муфиду судманд буда, луғоти роҷеъ ба ин соҳа дар муддати асрҳои зиёд ташаккул ёфтааст ва он дар тақомулу ғанӣ гардидани таркиби луғавии лаҳҷаи Варзоб саҳми арзанда дорад.

2. Аз таҳлили маъноии луғоти марбут ба ҳайвоноти хонагии ғӯйиши Варзоб маълум мешавад, ки бештари онҳо умумитоҷикӣ буда, дар забони адабӣ, шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва дар баробари ин як қисми камашон дар забонҳои дигари шарқӣ-эронӣ мустаъмаланд.

3. Дар таркиби луғоти марбут ба ҳайвоноти хонагии ғӯйиши Варзоб дар баробари калимаҳои умумитоҷикии решагӣ калимаҳои иқтибосӣ низ мавҷуданд, ки бештарашон ўзбекианд.

4. Луғоти мазкур аз ҷиҳати сохтору дарназардошти хусусияту қонуниятҳои калимасозӣ ва маъно баробар набуда, гуногунранганд.

Рӯйхати ихтисораҳо:

ШҚЗТ-Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ
ФТЗТ-Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ
АРС-Арабско-русский словарь

Рӯйхати номи деҳаҳои ихтисоршуда:

ВҚ. -Варзоб-Қалъа
Ғж. -Ғажне
Др. -Даштиринҷон
Зим. -Зимчурӯд
Хоч. -Хоча Оби Гарм

КИТОБНОМА

1. Абдуллоева Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ: рис. ... ном. илм. филол. / Г.З.Абдуллоева. – Душанбе, 2013. – 182 с.
2. Аламшоев М. Животноводческая лексика шугнанского языка / М. Аламшоев. – Душанбе, 2007. – 239 с.
3. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги бузурги сухан (бо хатти форсӣ) / Ҳ.Анварӣ. Ҷ.1. – Техрон: Сухан, 1381. – С. 351-352.
4. Андреев М.С., Пещерева Е.М. Ягнобские тексты с приложением ягнобско-русского словаря, составленного М.С.Андреевым, В.А.Лившицем и А.К.Писарчик / М.С.Андреев, Е.М.Пещерева. – М. – Л.: Академии наук СССР, 1957. – 391 с.
5. Арабско-русский словарь (Под ред. Х.К.Баранова). – М.: Русский язык, 1985. – 944 с.
6. Бердикулов Ҳ. Лексикаи чорводории водии Зарафшон: рис. ... ном. илм. филол. / Ҳ. Бердикулов. – Душанбе, 1992. – 132 с.
7. Гаффоров А.К. Дастур оид ба ҳӯрокҳои чорво / А.К.Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 143 с.
8. Касимов О. Картина животного мира в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси. / О.Касимов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 135 с.
9. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка: дис. ... канд. филол. наук / А.Мирбобоев. – Душанбе, 1991. – 215 с.
10. Мирзоев С. Лексикаи забони ягнобӣ: рис. ... ном. илм. филол. / С.Мирзоев. – Душанбе, 1998. – 127 с.
11. Мирзоев Ҳ. Истилоҳоти соҳаи аспарварӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ҳ. Мирзоев. – Душанбе, 1997. – 185 с.
12. Мирзозода С. Фарҳанги ягнобӣ-тоҷикӣ / С.Мирзозода. – Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2008. – 280 с.
13. Муродов Ҳ. Тасвири бадеии асп дар таърихи адабиёти тоҷик: рис. ... докт. илм. филол. / Ҳ. Муродов. – Душанбе, 2010. – 306 с.
14. Неменова Р.Л. Таджики Варзоба / Р.Л.Неменова. – Душанбе: Дониш, 1998. – 250 с.
15. Ниматов Г. Лексикаи чорводории забони ягнобӣ: рис. ... ном. илм. филол. / Г. Ниматов. – Душанбе, 1998. – 183 с.
16. Носиров С.М. Нидоҳои даъват ва рондани ҳайвонот ва паррандагонӣ ҳонагӣ дар лаҳҷаҳои Фалғар / С.М.Носиров // Суханшиносӣ. 2015. №3. – С. 65-70.
17. Ошурмахмади Сарқорӣ. Оид ба омӯзиши лексикаи соҳаи чорводорӣ дар забони рошорвӣ / О. Сарқорӣ // Паёми ДМТ. – 2015. – №4/8 (183). – С. 67-71.
18. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка / А.З.Розенфельд. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – 192 с.

19. Саидов Ҷ. Баъзе хусусиятҳои истилоҳоти соҳаи чорводорӣ дар лексикаи лаҳҷаи Мӯминобод / Ҷ. Саидов // Паёми ДМТ. 2012. №4 (91). – С. 122-127.
20. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
21. Сангинова Р. Номгӯи парандагон ва ҳайвонот дар лаҳҷаи тоҷикони Конибодом / Р. Сангинов // Паёми ДМТ. 2010. №4 (52). – С. 103-107.
22. Сулаймонов И. Лексикаи чорводорӣ дар лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор / И. Сулаймонов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2010. №1 (35). – С. 199-219.
23. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон (Иборат аз ду ҷилд) Ҷилди 1. – Душанбе, 2110. – 996с.; Ҷилди 2. – Душанбе, 2010. – 1095 с.
24. Хоркашев (Раҳматуллозода) С. Баррасии лингвистии гурӯҳи мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ) / С. Хоркашев. – Душанбе: Маориф, 2014. – 234 с.
25. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика) / Ғ. Ҷӯраев. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1980. – 328 с.
26. Gharib B. Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)/B. Gharib. – Tehran: Farhangian, 1995. – 473 p.
27. Mohammad Hassan-dust. A Comparative-Thematic Dictionary of the New Iranian Languages and Dialects. Vol.1. / H. Mohammad. – Tehran: Academy of Persian Language & Literature, 2011. – 574 p.

**ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ КАЛИМАҲОИ МАРБУТ
БА ҲАЙВОНОТИ ХОНАӢ**

(дар заминаи маводи ғӯйиши Варзоб)

Дар мақола мавзӯи вижагиҳои луғавии калимаҳои марбут ба ҳайвоноти хонаӢ дар мисоли ғӯйиши мардуми Варзоб баррасӣ шудааст. Масъалаи омӯзиши калимаҳои марбут ба соҳаи чорводорӣ, ки бахши муҳими фонди луғавии ғӯйишҳои забони тоҷикиро таъкил медиҳад, дар илми забониносии тоҷик то ҳол мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтааст. Муаллиф дар заминаи баррасии маводи дастрас кӯшидааст, ки умумият ва тафовутҳои лафзӣ ва маъноии калимаҳои марбут ба ҳайвоноти хонаӢи ғӯйиши мардуми Варзобро аз дигар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ дар таносуб бо меъёрҳои забони адабӣ нишон диҳад.

Вожаҳои калидӣ: луғат, шева, ғӯйиш, хусусиятҳои маъноӣ, ҳайвоноти хонаӢ, лаҳҷашиносӣ, таркиби луғавӣ, забони адабӣ.

**ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ
К ДОМАШНИМ ЖИВОТНЫМ**

(на материале Варзобского диалекта)

В статье рассматриваются лексические особенности слов, относящихся к домашним животным, на примере варзобского диалекта. Слова, относящиеся к сфере животноводства, которые составляют важную часть лексического фонда таджикских диалектов, в таджикском языкознании еще серьезно не изучались. На основе обзора имеющихся материалов автор пытается показать общность и отличия формулировок и значений слов, относящихся к домашним животным, на варзобском диалекте и других диалектов таджикского языка на основе литературных языковых норм.

Ключевые слова: словарь, диалект, смысловые особенности, домашние животные, диалектология, лексическая структура, литературный язык.

**LEXICAL FEATURES OF VOCABULARIES ASSOCIATED
WITH PETS**

(based on the Varzob dialect)

The article discusses the lexical features of words related to domestic animals using the example of the Varzob dialect. The study of words related to the field of animal husbandry, which is an important part of the lexical fund of Tajik dialects, has not yet been seriously studied in Tajik linguistics. Based on a review of available sources, the author tries to show the common and differences in vocabularies and semantics of words related to pets in the Varzob dialect borrowed from other dialects of the Tajik language considering the basis of literary language norms.

Key words: dictionary, dialect, semantic features, domestic animals, dialectology, lexical structure, literary language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рузиев Меҳрубон – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

Сведения об авторе: Рузиев Меҳрубон – соискатель Института языка и литературы им. Рӯдаки НАНТ. Тел.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

Information about the author: Ruziev Mehrubon, researcher of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Tel.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 891.550

ЧОПИ КУЛЛИЁТ ВА ЧИДДИЯТИ АМАЛИ ВЕРОСТОРИ

Кӯчарзода Аламхон

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъбу нашри осори адибон, чун муҳимтарин масъалаи нақди матн, марбути усулҳо ва меъёрҳои муайяни илмӣ буда, ба меҳнати тоқатфарсову бурдборонаи матншинос така дорад. Ин мушкилӣ махсусан ҳангоми таҳияи осори нависандагони пешин, ки бо гузашти солиёни зиёд саҳеҳияти мутуни асл аз байн рафтааст ва нусхаҳои баъдина ба даҳолати зиёди носихон дучор омадаанд, ҷиддан эҳсос мешавад. Чунин вазъияти ногувор матншинос Б.В.Томашевскийро ба хулосаи ҷолиб овардааст: «Ҳамаи душворӣ дар таъбу нашри осори классикон ба он алоқаманд аст, ки осори онҳо ҳангоми дар қайди ҳаёт буданашон ҷӣ гуна ҷоп гардидаанд. Классикон муосир буданд ва як миқдор муосирони мо классик мешаванд. Бинобар ин пешбинӣ кардани оқибати таъби адабиёти бадеии муосир аз ғоида ҳолӣ нест» [5, с. 24].

Дар ҳақиқат, дар бисёр мамлакатҳо аз имкониятҳои мавҷудаи таҳиягарӣ истифода карда, масъалаи таъбу нашри осори адибони мутаваффои муосирро хеле ҷиддӣ ба роҳ мондаанд. Дар ҷумҳурии мо бошад, бо вучуди торафт маҳдуд шудани имконияти истифодаи бойгонихо ва матбуоти даврӣ ин масъала диққати олимони мутасаддиёро ҳанӯз ҷиддан ба худ ҷалб накардааст, ки вазъи таъби Куллиёти адибони муосири тоҷик далели гуфтаҳои болост.

Куллиёт, ҷи хеле ки аз номаш бармеояд, наشريест, ки кулли эҷодиёти адибро ба тамоми гуногунпахлӯӣ ва зарфият фаро мегирад ва аз дигар намудҳои ҷоп, чун осори мунтахаб, мунтахабот, гулчини осор, асарҳои алоҳида, пеш аз ҳама бо дараҷаи ғунҷоиш ва саҳеҳияти мутун фарқ дорад. Куллиёти академӣ тамоми нигоришоти адибро бо нусхаҳои қаламӣ, қайду шарҳ, мусаввада, мукотибот ва хотирот ғунҷоиш медиҳад. Матнҳои илмӣ ва илмӣ-оммавии осори адибон низ тамоми эҷоди муаллифро бо нақшаву қайду шуруҳот ва маводи

тарҷумаиҳоливу мукотибот фаро мегирад, вале дар чилдҳо нусхаҳои қаламӣ интиҳобан истифода мешаванд. Пас, то ҳол ягон асари адибони муосири тоҷик, ки бо номи қуллиёт таъърифи гардидаанд, аз ҷумла қуллиёти устодон С. Айнӣ, М. Турсунзода, А. Деҳотӣ, ба меъёрҳои илмӣ ин нашрия ҷавобгӯ нестанд.

Ин вазъияти ноҳинҷорро алалхусус Қуллиёти устод Турсунзода равшан собит менамояд. Носирҷон Маъсумӣ дар охири сухани чилди аввали Қуллиёти Турсунзода чунин таъкид кардааст: «Ин нашри осори шашҷилдаи Мирзо Турсунзода, ки дастраси хонандагон шудааст, ҳанӯз қуллиёт нест, балки як навъ гулчини эҷодиёти бой ва серсоҳаи адиби забардаст ва яке аз устодони назми советии тоҷик мебошад» [5, с. 316]. Дар ҳақиқат, дар чилди якуму дуёми Қуллиёт, ки асарҳои бадеии адибро дар бар кардаанд, аз ду маҷмӯаи аввали ӯ – «Байроқи зафар» (1932) ва «Шеърҳо» (1939) ба истиснои «Оҳанрабо» ва «Мамлакатаи тиллоӣ» дигар асаре дохил нагардидааст. Ҳамчунин, дар чилдҳои номбурда як қатор асарҳои ҷудогонаи шоир ба мисли достони «Офтоби Мамлакат», асарҳои саҳнавӣ «Ҳукм», «Хусраву Ширин» (ҳамроҳи Деҳотӣ) ва шеърҳои «Қалам», «Дар Боми ҷаҳон», «Суруди кӯҳистон» ҷойгир нашудаанд.

Таъкиди адабии тоҷик сатҳи номукаммалии Қуллиёти устод Турсунзодаро борҳо таъкид кардааст: адабиётшинос А.Сатторов дар мақолаи басо фароғири «Қайдҳо дар ҳошияи Қуллиёт» оид ба ду чилди аввали Қуллиёти устод суҳан ронда, аз ҷумла, иброн медорад: «Афсӯс, ки дар Қуллиёт аз маҷмӯаи аввали Мирзо Турсунзода намунае оварда нашудааст. Ҳарчанд онҳо имрӯз хом ва номукамал ба назар мерасанд ва ба андозаи асарҳои баъдинаи ӯ лаззати эстетикӣ намебахшанд, вале барои муайян кардани ташаккули истеъдод ва таҳаввули эҷодии шоир сарчашмаи ягона ва бозътимод мебошанд» [3, с. 144].

Чунин номукамалӣ дар чилди сеюму чоруми Қуллиёт низ ба назар мерасад. Мураттиб ва муаллифи чилди сеюм Ю.Бобоев қайд кардааст: «Қариб дусад номгӯи нутку музокира ва маърузаю мақолаҳои илмӣ адабии М.Турсунзода ба санаҳои таърихӣ, ҳаёту эҷодиёти бузургони гузаштаю муосир, ба масъалаҳои умдаи эстетикаи сотсиалистӣ бахшида шудаанд. Хонандаи ин китоб ҳоло ба ҳиссае аз ин осори фарроҳболи адиб

пинос мешавад» [7, с. 421]. Ва аз ин номгӯи зиёд дар чилди сеюми Куллиёт танҳо 30 маърӯзаю мақола оварда шудаасту бас.

Мувофиқи «Феҳристи асарҳои Мирзо Турсунзода» нахустин мақолаҳои публитсистии адиб соли 1932 иншо гардидаанд. Аввалин мақолаи дар чилди чорум ҷойдода бошад, ба соли 1943 тааллуқ дорад. Пас, дар чилди чорум, ки мақолаҳои публитсистӣ ва тарҷумаҳои муаллифро фароҳам овардааст, мақолаҳои даҳ соли аввали таълифоти адиб ҷой дода нашудаанд.

Шояд, дар чилдҳои панҷу шаши Куллиёт дохил гардидани қисмати дигари фаъолияти адиб, чун мактубҳо, қайду шарҳҳои кӯтоҳ ва ғайра, дар назар буд. Вале, бо сабабҳои маълум ҷопи Куллиёт дар ҷаҳор чилд қатъ гардид: «Азбаски ҳанӯз архиви шоир қор қарда нашудааст ва ҳамаи материалҳои дар матбуоти даврии республика ва берун аз он нашршуда ҷамъ нагардидааст, комиссияи оид ба мероси адабии Мирзо Турсунзода бо ҳамроҳии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АФ Республика ва нашриёти «Ирфон» ба чунин қарор омад, ки ин нашри осори адабӣ ва бадеии Мирзо Турсунзодаро дар чор чилд ба охир расонад» [8, с. 6].

Куллиёт бояд роҳи эҷодии адибро аз аввалин қадамҳо ба таври амиқ муфассал инъикос намояд, то хонандаи мутахассис инкишофи маҳорати эҷодкорро табиӣ ва мунтазам ба мушоҳида гирифта тавонад. Хонандаи Куллиёти М.Турсунзода бошад, ба сабаби дар он дарёфт нақардани эҷодиёти солҳои аввали адиб аз мушоҳидаи давраи омӯзиш ва таҳаввули маҳорати адабии ӯ бенасиб мемонад. Ҳ.Муҳаммадиев зимни муҳокима оид ба тарҳи норавшан ва бандубасти номувофиқи Куллиёти М.Турсунзода гуфтааст: «Бе ҳеҷ зарурат дар чилди чорум тарҷумаҳои М.Турсунзода дохил қарда шудаанд, ҳол он ки як қисми муҳимми мақолаҳои публитсистии вай аз ин китоб берун мондааст» [2]. Ҳамчунин, дар чилди чор дар қатори мақолаҳои публитсистӣ ҷой додани «Таъсири файзбахши адабиёти рус ба адабиёти советии тоҷик», «Нутқ дар съезди VI нависандагони СССР» барин мақолаҳои дорои рӯҳи илмию тадқиқотӣ гувоҳ бар он аст, ки ба ҷоп омода сохтани Куллиёт бидуни меҳнати ҷиддии таҳиягарӣ ва матншиносӣ сурат гирифтааст.

Зоҳиран чунин ба назар мерасад, ки таҳияи осори нависандаи муосир нисбат ба таҳияи мероси гузаштагон осонтар

аст. Вале ин ҷо низ бисёр масъалаҳову муаммоҳое ҳастанд, ки ба эътибор нагирифтани онҳо ба камқиматии матни пешниҳодшуда боис мегардад. Дар кутубхонаҳои ҷаҳон як қатор ёдгориҳои адабие махфӯзанд, ки хеле хуб оро ёфтаанд. Ҳар қадоми онҳо ғайр аз «нусхаи асосӣ» боз чандин нусхаҳои дигари матнро дар бар кардаанд. Вале таърихи ҳаракати мутуни ин асарҳо пеш аз ҷоп ҷиддан омӯхта нашуда, меъёри илмӣ интихоби матни асосӣ риоя нагардидааст. Дар натиҷа, ин гуна асарҳо аз нигоҳи матншиносӣ камқимат буда, ҳангоми ҷопҳои минбаъда ба эътибор гирифта намешаванд.

Матни Куллиёти мавриди назар низ саҳеҳ ва муътамад нест. Дар Куллиёт, ҳатто дар ҷилдҳои аввал ва дуҷуми он, ки дар давраи дар қайди ҳаёт будани муаллиф корбаст шудааст, баъзе хатоҳо роҳ ёфтаанд. Масалан, дар ҷанд ҷойи достони «Писари Ватан» мисраъҳо ҷойи худро иваз кардаанд, ки аз ин ифодаи мазмун ҳалалдор гардидааст:

*Даруни деҳа шуд ҷанги шадида,
Ба паҳлу асти Қодир хоб карда,
Ки мислаи роҳи ҷаҳон ҳаргиз надидӣ,
Камингаҳро ба Қодир боб карда [6, с. 141].*

Маълум, ки мисраъҳои дуҷуми сеюм ҷой иваз кардаанд, ҳол он ки таркиби мисраъҳо бояд ҷунин бошад:

*Даруни деҳа шуд ҷанги шадида,
Ки мислаи роҳи ҷаҳон ҳаргиз надидӣ.
Ба паҳлу асти Қодир хоб карда,
Камингаҳро ба Қодир боб карда.*

Қимати Куллиётро дар поёни баъзе асарҳои хурду калон набудани санаи таълиф низ костааст. Маълум, ки санагузориҳои асарҳо дар омӯзиши таърихи мутун аҳамияти фавқулӯда муҳим дорад ва нодуруст санагузорӣ кардани ин ё он асар боиси баҳои яктарафа ба эҷодиёти адиб мегардад. Матншиносӣ санагузорӣ кардани се лаҳзаи матни асарро зарур мешуморад. Санаи оғози навишт, санаи анҷоми навишт ва санаи ҷопи нахустини асар. Албатта, ин се лаҳзаи санагузорӣ зиёдтар ба асарҳои калонҳаҷм

нигаронида шудааст. Вале ин ҳолат масъулияти санагузорию дар шеърҳои ҳаҷман хурд кам намекунад. Дар Куллии М. Турсунзода санаи эҷоди як қатор шеърҳо дoston ва тарҷумаҳо қайд нагардидааст. Ва ин норасоӣ, махсусан дар ҳолате, ки чилдҳои якум, дуум ва чорум қисмати илмӣ-тавзеҳӣ надоранд, равшан ба назар мерасад. Масалан, аз нух дostonи дар чилди дувум оварда дар охири дostonҳои «Чароғи абадӣ» ва «Садои Осиё» санаи таълиф қайд наёфтааст. Яке аз вазифаҳои бахши тавзеҳоту ташреҳот ҳам махз дар дуруст муайян намудани санаи таълиф ва чопи асарҳо мебошад.

Чунонки ишора рафт, меъёри илмӣ-тафсирии танҳо дар чилди сеюми Куллиёт як андоза риоя шудаасту бас. Мураттиб ва муаллифи эзоҳоти чилди сеюм Ю. Бобоев оид ба ҳар мақола маълумоти мухтасар ва муфиде додааст, ки ба талаботи нақди матн ҷавобгӯ аст. Масалан, мақолаи аввал чунин шарҳ ёфтааст: «Мо офаринандагони таърихем»- мақолаи аввалин бор дар журнали «Дружба народов» (1976, №2) ба забони русӣ, бо сарлавҳаи «Лично причастны к истории» дар рӯзҳои кори Анҷумани XXV КПСС чоп гардида буд. Ба забони тоҷикӣ дар китобчаи М. Турсунзода «Ба сӯи қуллаҳои нав» (Душанбе, 1977) ба таърифи расидааст» [7, с. 422]. Ғайр аз ин, **Бобиҳо** ва **Баҳоиҳо** барин баъзе истилоҳот ва ашхоси таърихӣ низ мухтасару амиқ шарҳ ёфтаанд.

Калима, таркиб ва мафҳумҳои эзоҳталаб дар асарҳои бадеӣ, мақолаҳои публицистӣ ва нутқу баромадҳои шоир бисёранд. Хонанда ба сабаби дар чилдҳои дигар риоят нашудани меъёри илмӣ-тафсирии на танҳо ба умқи таърихӣ ва иҷтимоию фарҳангии баъзе мафҳумҳо расида наметавонад, инчунин дар қушодани як қатор рамзҳо низ душворӣ мекашад. Масалан, хонанда вақте ки ин мисраъҳоро: *Гуфт: Хондам китобатон имшаб, Толстой будаед дар мазҳаб* [6, с. 329] аз дostonи «Аз Ганг то Кремл» меҳонад, ба моҳияти **мазҳаби толстой** (қаҳрамони «Аз Ганг то Кремл» Протап мисли А. Н. Толстой ақидаи ба зулму зӯри муқобилият накарданро тарғиб мекард) сарфаҳм наметавонад. Ё худ дар қисмати эзоҳот шарҳ додани **маҳавкоса**, **каста**, **чухра**, **бараҳман**, **чамар** барин мафҳумҳо боиси амиқрафти мазмун ва фасеҳияти услуби нигориши силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» мегардид ва ғайра. Қариб дар ҳар чилд ҳанӯз

Куллийёт набудани ин нашрия таъкид гардидааст. Дар шиносномаи русиаш бошад, се чилди он Собрание сочинений (яъне, маҷмӯаи осор) ва чилди дуюм Избранное (яъне, мунтахабот) ном бурда шудааст. Аммо ин таъкид низ зарурати дастгоҳи илмӣ-тафсириро аз байн намебарад.

Оид ба дастгоҳи илмӣ-тафсирии Куллийёт сухан ронда, ин нуктаро низ қайд кардан зарур аст, ки чилди аввали он бо мақолаи шоири шинохтаи доғистонӣ Расул Ғамзатов ифтидох гардида, бо мақолаи Носирҷон Маъсумӣ – «Устоди назми дилрабо» анҷом мепазирад. Дигар чилдҳо бошанд, ҳатто ба чунин шиносномаҳои мухтасар мучахҳаз нестанд. Ҳамчунин, бояд таъкид кард, ки агар дар поёни ҳар чилд ё дар чилди охири Куллийёт феҳрасти таълифоти Мирзо Турсунзода ҷой дода мешуд, қимати ин нашр меафзуд.

Ҳамин тариқ, Куллийёти устод Мирзо Турсунзода, ки дар шаш чилд пешбинӣ шуда буд, дар муддати солҳои 1971 -1985 дар чор чилд ва ба таври нопурра дастраси хонандагон гардид. Комиссияи оид ба мероси адабии шоир ваъда дода буд, ки: «Ба ҷоп ҳозир кардани куллийёти нисбатан мукаммали ӯро (устод Турсунзодаро – К.А.) ба нақша гирад» [4, 6]. Вале аз ваъдаи ба нақша гирифтани Куллийёти мукаммали адиб 35 сол сипарӣ шуда бошад ҳам, то ҳол кори амалие ба вуқӯъ напайвастааст.

Ҳамин тариқ, баъди аз олам даргузаштани устод Турсунзода, охириҳои соли 1977, Комиссияи умумиттифоқии оид ба мероси адабии шоир қарор кард, ки маводи зиёди бойгонии адиб омӯхта шуда, мактубҳо ва ҳуҷҷатҳо ҷамъ оварда шаванд. Гурӯҳи олимони адабиётшинос ва забоншинос ин маводро омӯхта таҳлил намоянд. Куллийёти асарҳои Мирзо Турсунзодаро ба забони тоҷикӣ ва маҷмӯаи сечилдаи ашъори шоирро ба забони русӣ барои нашр тайёр кунанд. Афсӯс, ки қарори мазкур ва боз ҷандин қарорҳои дигар оид ба мероси адабии устод Турсунзода дар рӯйи қоғаз монданд. Ин табиист, зеро барои ба вучуд овардани Куллийёт ҳамон вақт имконияти илмӣ фароҳам меояд, ки агар бойгонии адиб аз тарафи мутахассисон батамом омӯхта, эҷодиёти ӯ аз лиҳози матншиносӣ пурра тадқиқ ёбад.

Дар мусоҳиба бо Бузургмехри Ҳаким аз моҳи октябри соли 2019 фарзанди баруманди устод муаллима Фирӯза Турсунзода Ҳанӯз муҳтоҷи омӯзиши мутахассисон будани бойгонии шоирро

бо таассуф қайд мекунад: «Аз архиви падарам китоби охиринашонро ёфтам. Аз устод Лоиқ хоҳиш кардам, ки дастхатҳоро хонанд, зеро ҳамаи шеърҳои падарам бо хатти форсиянд. Баъди хондан маълум шуд, ки аксари шеърҳо нашр нашудаанд. Дар бойгонии падарам маводи зиёди публитсистӣ, мактубҳо, шеърҳо ҳастанд, ки то имрӯз рӯйи чодро надидаанд. Қариб 17-18 дафтар аст он ҷо.

Осори чопнашудаашон як тараф, мероси адабии эшон ба таври пурра омӯхта нашудааст» [9, с.110]. Ин таассуфи муаллима Ф.Турсунзода боз аз он аст, ки истифодаи маводи бойгонӣ бо гузашти солҳои зиёд маҳдуд мегардад.

Оре, ин кори бузурги фарҳангӣ дилсӯзии ҳақиқии мутасаддиён, рағбату муҳаббати адабиётшиносон ва дасгирию мадади ҳукумати Тоҷикистонро тақозо дорад. Бошад, ки ба муносибати 110-умин солгарди бузургдошти устод Турсунзода кор аз болои Куллии тозаи ин адиби ҷаҳоншумул оғоз гардида, дар нимароҳ намонад.

КИТОБНОМА

1. Маъсумӣ Н. Устоди назми дилрабо / Н. Маъсумӣ // Турсунзода М. Кулӣёт. – Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1971. – С. 316-323.
2. Муҳаммадиев Ҳ. Замину осмони назм / Ҳ. Муҳаммадиев // Адабиёт ва санъат. – 1984. – 24 сентябр.
3. Сатторов А. Қайдҳо дар хошияи Кулӣёт / А.Сатторов // Садои Шарқ. – 1974. – №1. – С. 138-147.
4. Томашевский В. Писатель и книга (очерк текстологии). / В.Томашевский. – М.: Искусство, 1959. – 280 с.
5. Турсунзода М. Кулӣёт. / М. Турсунзода. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 328 с.
6. Турсунзода М. Кулӣёт. / М. Турсунзода. Ҷ.2. – Душанбе: Ирфон, 171. – 328 с.
7. Турсунзода М. Кулӣёт. / М. Турсунзода. Ҷ. 3. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 432 с.
8. Турсунзода М. Кулӣёт. / М. Турсунзода. Ҷ.4. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 352 с.
9. Ҳар кучое халқ буд, Мирзои Турсунзода буд (Мусохибаи Бузургмехри Ҳаким бо духтари шоир Фирӯза Турсунзода) // Садои Шарқ. – 2019. – № 8. – С. 101-111.

ЧОПИ КУЛЛИЁТ ВА ЧИДДИЯТИ АМАЛИ ВЕРОСТОРИ

Баъди аз олам даргузаштани устод Турсунзода, охирҳои соли 1977, Комиссияи умумиттифоқии оид ба мероси адабии шоир қарор кард, ки маводи зиёди бойгони адиб омӯхта шуда, мактубҳо ва ҳуҷҷатҳо ҳам оварда шаванд. Гурӯҳи олимони адабиётшинос ва забонишинос ин маводро омӯхта таҳлил намоянд. Куллиёти асарҳои Мирзо Турсунзодаро ба забони тоҷикӣ ва маҷмӯаи сечилдаи ашъори шоирро ба забони русӣ барои нашр тайёр кунанд. Афсӯс, ки қарори мазкур ва боз чандин қарорҳои дигар оид ба мероси адабии устод Турсунзода дар рӯи қоғаз монданд. Ин табиист, зеро барои ба вуҷуд овардани Куллиёт ҳамон вақт имконияти илмӣ фароҳам меояд, ки агар бойгони адиб аз тарафи мутахассисон батамом омӯхта, эҷодиёти ӯ аз лиҳози матншиносӣ пурра тадқиқ ёбад. Ин кори бузурги фарҳангист, ки дилсӯзии ҳақиқии мутасаддиён, рағбату муҳаббати адабиётшиносон ва дасгирию мадади ҳукумати Тоҷикистонро тақозо дорад. Бошад, ки ба муносибати 110-умин солгарди бузургдошти устод Турсунзода кор аз болои Куллиёти тозаи ин адиби ҷаҳоншумул оғоз гардида, чун Куллиёти нотамоми пешин дар нимароҳ намонад.

Вожаҳои калидӣ: куллиёт, шоир, шеър, нашр, таҳрир, адабиётшиносӣ, матн.

**ПУБЛИКАЦИЯ ПОЛНОГО СОБРАНИЯ СОЧИНЕНИЙ И
ЗНАЧИМОСТЬ РЕДАКТОРСКОЙ РАБОТЫ**

После смерти устода Турсунзаде, осенью 1977 года, Всесоюзная комиссия по литературному наследию поэта приняла решение изучить богатые архивы поэта, собрать письма и документы. Группа литературоведов и лингвистов должна изучить и проанализировать этот материал. Подготовить к публикации полное собрание сочинений Мирзо Турсунзаде на таджикском языке и трёхтомник стихов поэта на русском языке. Жаль, что это решение и ряд других решений о литературном наследи устода Турсунзаде остались на бумаге. Это естественно, потому что возможность научной публикации полного собрания сочинений будет реально только в том случае, если архив писателя будет тщательно изучен специалистами и его творчество будет полностью изучено с текстологической точки зрения. Это большая работа, которая требует искреннего желания энтузиастов, кропотливой работы литературоведов, а также поддержки и помощи правительства Таджикистана. Возможно, по случаю 110-летия устода Турсунзаде начнётся работа над новым изданием полного собрания сочинений этого всемирно известного поэта, и

она не останется незавершённой, как по предыдущим изданиям полного собрания сочинений устода.

Ключевые слова: полное собрание сочинений, поэт, поэма, публикация, редактирование, литературная критика, текст.

COMPLETE PUBLICATION OF WORKS AND SIGNIFICANCE OF WORK EDITING

After the death of (ustad) Tursunzoda in late 1977, the General Union Commission on the Literary Heritage of the poet decided to study the rich archives of the poet and collect the existed letters and documents. A group of literature critics and linguists should have planned to study and analyze the data and also prepare complete publication of the works of Mirzo Tursunzoda in Tajik and the three-volume collection of poetry in Russian. It is a pity that this decision and a number of other decisions on the heritage of the Tursunzoda remained on paper. This is natural, because the scientific possibility of publishing complete works will be possible only if the writer's archive is carefully studied by specialists and his work is fully studied from a textual point of view. This is a great cultural work, which requires the strong attention of enthusiasts, hard work of literary critics, as well as the support and assistance of the government of Tajikistan. Perhaps, on the occasion of the 110th anniversary of the Tursunzoda work began on a new publication of the complete works of this world's famous writer, who will not remain uncompleted, like the previous unfinished publication of the complete works.

Key words: complete works, poet, poem, publication, editing, literary criticism, text.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кӯчарзода Аламхон – узви вобастаи АМИТ, ходими пешбари Институти илмӣ тақмили ихтисоси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор, тел.: + 992 905 507980.

Сведения об авторе: Кучарзода Аламхон – член-корреспондент НАНТ, ведущий научный сотрудник Института повышения квалификации Таджикского национального университета, доктор филологических наук, профессор, тел.: + 992 905 507980.

About the author: Kucharzoda Alamkhon – Scientific member of NAST, Leading scientific worker of the Institute of qualification advancement of the Tajik national University, тел.: + 992 905 507980.

Ҳангоме ки мо арзиши асареро муайян карданӣ шавем, дар бораи бадеияти он суҳан низ мегӯем, зеро ки он моро дар дарки мақсади аслии нависанда мусоидат мекунад.

Дар фаъолияти эҷодии ҳар нависанда асари барҷастае ҳаст, ки дар он беҳтарин ҳунари нависандагии ӯ зоҳир мегардад. Китоби дуҷуми «Чӯғӣ»-и Сорбон (2017) аз ҷумлаи чунин асарҳо мебошад, ки китоби аввалини он дар замони Шӯравӣ (1973) ва дувумаш баъд аз чил сол, дар давраи Истиқлол эҷод гардидааст.

Дар бораи нависандаи пурмахсули тоҷик Сорбон аз соли 1966 то ба имрӯз аҳли илму адаб таваҷҷуҳ намуда, дар мақолаҳо, тақризҳо ва китобҳои ҷудогона ҷанбаҳо ва паҳлӯҳои гуногуни асарҳои ӯро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Аз ҷумла адабиётшиносон М. Шукуров [12], А. Сатторов [3], А. Сайфуллоев [2], Х. Шарифов [11], Ҷ. Бақозода [1], М. Раҷабов [4], Н. Салимӣ [5], М. Ҳоҷаева [10, 11], Ш. Солеҳов [6], З. Ёлмасова [8], муҳаққиқони рус А.М. Борщаговский, Д.М. Молдавский, Н.Н. Кладов, Д.С. Комиссаров ва аҳли адаб Ҷ. Иқромӣ, Ф. Муҳаммадиев, Мӯъмин Қаноат, Саттор Турсун, А. Самад, Қараматуллоҳи Шукруллоҳӣ, муҳаққиқ Д. Қайюмоваро номбар кардан мумкин аст.

Қиссаи авали «Чӯғӣ»-и Сорбон дар эҷодиёти нависанда таҳаввулоти навро ба вуҷуд овард, ки то ин замон дар адабиёти тоҷик яке аз офаридаҳои пунарзиши нависанда шинохта шудааст. Дар қисса ҳаёти қабилai чӯғиён бо тамоми бурду бохт дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва баъд аз он ба тасвир омадааст, ки заминаи воқеӣ дораду аз мушоҳидаҳои нависанда ба саргузашти хоҳарон ба миён омадааст.

Нависанда дар қисса саъй намудааст, ки мавқеи иҷтимоии қабилai чӯғиён, ҳаёти мураккабу печдарпечи онҳо, расму русум, тарзи зисту зиндагонӣ ва олами ботинии онҳоро дар симои Чинӣ, Худойкул, Умматкул, Бичону Онакалон, Адҳам, Саидкул, Норҷон, Райҳона, Гавҳар, Саидкул, Шариф ва дигарон дар

алоқамандӣ бо муҳити давр (замони Шӯравӣ) амиқ тасвир намояд. Ҳадафи нависанда дар навиштани қиссаи «Чӯғӣ» нишон додани душвориҳои солҳои ҷанг ва баъди он дар саргузашти хоҳарон, табиати зиндагонии қабилаи чӯғиён дар миёни тоҷикон ва мутобиқати онҳо ба ҳаёти иҷтимоии давраи шӯравӣ мебошад.

Дар оғози қисса таваччуҳи хонандаро нависанда бо ривояти дилбохтагии подшоҳ ба чӯғидухтар ва ҳикмати «хӯе, ки бо шир ба тан дарояд, ба ҷон барояд» ҷалб мекунад. Чустучӯи Норҷон авлоди Искандариҳоро ва воҳӯрии вай бо пирамарди навадсола – Муҳаммадӣ бо фикру андешарониҳо ва хотираҳои онҳо саргузашту воқеаҳо ва ғоҷаҳои ба сар инсон дар замони ҷанг омада ва баъди он тадриҷан нақл карда мешавад.

Бояд гуфт, ки замона имкон медиҳад, ки мавқеи иҷтимоиву сиёсӣ ва шахсияти инсон бо тамоми ҳислатҳо ва майлу рағбати он дар робита бо воқеаҳо ва рӯйдодҳо дар асар муайян карда шавад. Дар ин маврид маҳорати нависанда барои нишон додани мушкilotи зиндагонӣ бо тамоми ҷузъиёту тафсилот, ки ҷанбаи умумӣ дорад, бисёр муҳим мебошад.

Дар қиссаи «Чӯғӣ» ба Сорбон муяссар шудааст, ки дар саргузашти хоҳарон – Норҷону хоҳараш, ки тақдири талхи ҳаёт онҳоро бо чӯғиён мепайвандад, муҳити зисти қабилаи чӯғиёнро бо тамоми тафсилот бозтоб намояд. Душвориҳо, саҳтиҳо ва қаҳтии солҳои охири ҷанг ва баъди он дар мисоли аҳли деҳа ва хонаводаи Холҷон, ки барои кӯдакони хурдсоли гуруснааш ба чӯстучӯи хӯрданӣ мебарояду дар дашт, дар назди мушхона теша дар даст ҷон медиҳад, дар қисса воқеӣ ба тасвир омадааст.

Вазъияти он солҳо бар дӯши ҳар як хонавода ғаму андӯҳ ва ғоҷаеро ба бор оварда буд ва ҳаёти хоҳарон низ, ки бо сабаби ночӯрии замона бо қабилаи чӯғиён пайваста гардид, яке аз нишонаҳои бесарусомониҳои он давр буд.

Диди нависанда дар қисса тавассути мушоҳида ва мутобиқати Норҷон ба ҳаёти қабилаи чӯғиёни «озоду, беҳуқуку ватан ва оворагард» ҷилвагар мешавад. Дар ин замина ҳаёти nobасомони чӯғиён дар қисса ба тасвир омада, мақсаду муроди онҳо дар ифодаи «рӯзии мо дар рӯи мардум пошида шудааст» инъикос меёбад.

Дар қисса нависанда ҳолатҳои рӯҳиву равонии Норҷонро дар муҳити зисту зиндагонии чӯғиён ба тасвир кашида, то

андозае мутобиқ шудан ва тан додани ўро ба тақдир, рӯзгори нобасомону овора ва ваҳшиёнаи онҳо нишон додааст. Дигар ин ки дар чомеа, бо вучуди он ки чўғиён беватану иззу эътибор буданд, вале берун аз шаҳри Самарқанд манзили муқимӣ зери унвони Қабола доштаанд. Аз рўйи диди Норҷон нависанда дар бораи ин манзили зисти чўғиён, иборат аз хонаю каппаҳо ва чодарҳо маълумот медиҳад.

Сорбон сабки нигориши ҳосе дорад, ки он дар қиссаи «Чўғӣ» ва баъдан дар дигар асарҳои нависанда ба назар мерасад: тасвир намудани саргузашти қаҳрамони асосии асар зимни нақл ва фикру андешаҳо, олами ботинӣ ва таҳлилу хулосабарориҳои амиқ аз воқеияту рӯйдод.

Дар қиссаи «Чўғӣ» равшан нишон дода шудааст, ки ризку рӯзии занони чўғӣ тибқи расму русуми онҳо ба даст оварда мешавад: духтарон бо халтаву асои дар назди домоди ба монанди мурда рост карда қасам ёд мекунанд, ки нигоҳубин ва таъмини шавҳарашонро як умр ба зиммаи худ мегиранд ва миёни мардум садақа талбида аҳли хонаводаро таъмин менамоянд. Нависанда дар қисса инчунин ошкор мекунад, ки аз чунин расм чўғие бо номи Чинӣ аз дар ба дар гаштан исён мекунад, вақте ки нисбат ба духтараш аз мардум таъна мешунавад, ба шавҳараш ишора карда чунин шикоят мекунад: « – Мана гир, мард нашуда равед, расми баровардаатон хушк шавад, аз ҳар дар ба ҷойи садақа таъна ҷамъ мекунам» [7, 48].

Албатта, қабилаи чўғиён дар чомеаи Шўравӣ зиста, аз таъсири низоми иҷтимоиву сиёсии он замон дар қанор монда наметавонист. Барпо кардани колхозҳо, ки дар давраи шўравӣ аз солҳои 30-юми қарни XX оғоз ёфта буд, ба қавми чўғиён низ мушкilotи иҷтимоиро ба миён овард. Тағйироти шуури иҷтимоиро нависанда дар чехраи Умматқул – писари Ҳайдарқул ва Чинӣ барҷаста нишон додааст, ки ба модараш мегӯяд: « – Мо мардуми беномус, оча, – боз ба гӯши Талъат овози ҷавон расид, – номусамонро ба як каф ҷаву гандум ва ба як бурда нони қок фурухтаем. Аз гадоӣ шарм намедорем...» [7, 52]. Вазъияти онвақта ба колхоз рӯ овардани қавми чўғиёнро тақозо мекард, зеро замони ҷанг ва баъди он онҳо дигар бо душвориҳо ва таънаҳои зиёд аз мардум ризку рӯзии хешро талаб мекарданд ва

дигар ин ки дар ҷомеаи шӯравӣ ҳама сартосар ба колхоз пайваста, танҳо қавми ҷӯғиён дар канор монда буд.

Миёни ҷӯғиён Умнатқул барои қавми хеш меҳнат карда, нон ёфтан, ба монанди одамон зистанро ба миён монда, аз «озодӣ»-и қалбаки қавми худро раҳо кардани мешавад, аз ин ҷиҳат Умнатқулро метавон ҳамчун инқилобчии ҷӯғиён шинохт. Дигаргуниҳои рӯхиву равонии ӯ дар байни падару модараш – Ҳайдарқулу Чинӣ низоъ, зиддият ва душманиро ба амал меорад. Нигориши нависанда дар бораи колхоз шудани қавми ҷӯғиён таконе буд дар зисту зиндагии онҳо, зеро мебоист онҳо дигар дар як ҷо муқимӣ шуда, меҳнат мекарданд, дар ҳолате ки на малакаи кишукор доштанду ва на дос дар даст дошта метавонистанд. Бар замми он, новобаста ба он ки ҷӯғиён бо зарбу талошҳои Умнатқул соҳиби манзилу нон шуда, хумори гадоӣ ва садақа талбидан дар вучуди онҳо ҳамеша фавора мезанад (Чинӣ чандин бор халтаву асои худро гирифта дар дари манзили худ ва ё берун аз он ба гадоӣ меравад). Аз ин рӯ, дурустии ҳикмати «хӯе, ки бо шир ба тан дарояд, ба ҷон барояд» бори дигар амалан собит мешавад.

Дар шахсияти ҷӯғиҳо нависанда ҳислату рафторҳои пурзиддияти ин мардумро ҷилвагар намудааст, ки новобаста ба он ки дар шиносномаи давраи шӯравӣ ҳамчун “точик” сабти ном шудаанд, вале ҳатто дар мавриди дар миёни ҷавонон сар задани меҳру муҳаббат (Гавҳар ва Шариф) бо сабаби фарқияти расму русум ва қавму миллат нисбати якдигар бегона хоҳанд монд. Инчунин бо сабаби он ки Норҷон баринҳо иҷборан ҳаёти худро бо қавми ҷӯғиён мепайванданд, дилбастагӣ ба фарзандон ва тарси шунидани маломат аз бегонагон онҳоро абадан бо ин мардуми бегонатабору беватан ҳамзисту ҳамнишин мегардонад. Чунин қисмат бо сабаби сарнавишт аст ё ин ки замона, ба он на нависанда ва на хонанда ҷавоби амиқ ёфта наметавонанд. Дар анҷоми қисса ба ҳалокат расонида шудани ҷавони точик – Шариф аз тарафи ҷӯғии ҷавон Саидқул ғоҷеаи дигари сарнавишти инсон ба шумор меравад, ки дар гузашта ҳам бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла аз назари табақотӣ, вучуд дошт ва дар давраи муосир низ дар байни қавми ҷӯғиёну тоҷикон ин ҳодиса ба назар мерасад.

Метавон гуфт, ки назари нависанда ба зиддияту мураккабҳои ботинии қавми ҷӯғиён имкон додааст, ки дар

асоси усули асосии реализми сотсиалистӣ оид ба табиати зиндагонӣ, ихтилофоти ботинӣ, феълан ба муборизаҳои зиддиятноки рӯхӣ равона шудани баъзе аз тарафдорони дигаргун сохтани урфу одатҳои гузашта дар миёни ҷӯғиён, дар фикру андешаҳои онҳо низ ба амал омадани тағйироти шуури иҷтимоӣ, тасвири амиқи воқеияти зиндагонӣ, зухуроти низоъҳои хонаводагии онҳо асари ҷолиберо эҷод кунад. Замони шӯравӣ дар баробари ба дигар халқҳо имкон дод, ки ҷӯғиён ба ҳуқуқҳои одии инсонӣ, манзили ҷой, шиноснома, соҳиби хатту савод, кору манзилат соҳиб шаванд.

Гарчанде ки ҷӯғиён дар миёни мардуми тоҷик солҳо мезистанд, вале дар бораи низоми ҳаёти онҳо, ихтилофҳои ботинию ҳиссиёту ҳаяҷон ва доираи андешаҳояшон дар мо маълумоте мавҷуд набуд. Дар маркази диққати Сорбон қарор гирифтани ин қавм дар адабиёти тоҷик навоарӣ буда, аз ҷиҳати мавзӯӣ саҳифаи тозае ба шумор меравад.

Баъд аз 40 сол нависанда китоби дуҷуми «Ҷӯғӣ»-ро эҷод мекунад, дар замоне, ки Иттиҳоди абаркудрати шӯравӣ пош хӯрда, Тоҷикистон соҳибистиклол мегардад. Табаддулӯтҳои бузурги ибтидои садаи XX саршор аз ҳаракатҳои инқилобӣ дар охири садсола барои бештари халқҳои дӯсту бародар, аз ҷумла Тоҷикистон, истиклолро боробари оқибатҳои хунии ҷанги шаҳрвандӣ ба бор овард. Муҳити замон баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дубора мардуми тоҷику ҷӯғиёнро сарсону парешон карда, бар асари ҷанги шаҳрвандӣ ба ихтилофҳои дигари зиндагонӣ, муборизаҳои зиддиятноки ҳаётӣ гирифтӣ мекунад, ки онҳо дар китоби дуҷуми «Ҷӯғӣ» дар маркази диққати нависанда қарор гирифтаанд.

Дар задухӯрдҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ки дастаҳои зиёди ғоратгару ифротиро ба миён меорад, халқиятҳои дигарро фирориву мардуми таҳҷоиро ба бархӯрдҳои тезу тунди зиндагонӣ рӯбарӯ мекунад. Он замон муҳочирони тоҷику ҷӯғӣ дар сарзамини Русия аз рӯйи шиносномаҳояшон ҳамчун тоҷик шинохта шуданд, дигар на сару либос ва на андом онҳоро аз ҳам ҷудо намекард, зеро шахсият аз рӯйи ҳуҷҷат шинохта мешуд. Акнун ба қавли нависанда «хуни ҷӯғӣ бо хуни тоҷику рус, украину ўзбек ва дигар халқияту миллатҳо омехт» [7, 169]. Аз рӯйи мушоҳидаҳои нависанда ҷӯғиёни муҳочир гарчанде ки дар

заводу фабрикаҳо кор мекарданд, вале ҷӯгизанҳо дар Душанбе ҳамоно бо талбандагӣ машғул буданд.

Қисми дуюми китоби «Ҷӯгӣ» аз тасвири манзараи даромадгоҳи бемористони Қарияи боло ва ҷӯгиёни талбанда оғоз меёбад. Нависанда зимни тасвир дар бораи ин қавм маълумот меорад, ки новобаста ба он ки қавми ҷӯгиён дар миёни дигар халқҳою қавму қабила ба ҳайати ҳукумати Шӯравӣ дохил шуда, худашонро баробархуқуқ мепиндоштанд, ба монанди дигарон дар мактаб таҳсил карда, дар соҳае кор мекарданд, одати талбандагӣ ва дарбадариро тарк накарданд.

Саргузашти духтари тоҷик Гул ва модараш Сунбул, ки барои зинда мондан дар замони ҷанги шаҳрвандӣ даст ба гадоӣ зада буданд, бо хонаводаи ҷӯгиён мепайвандад ва нависанда тамоми шебу фарозиҳои ҳаёти талхи онҳоро дар якҷоягӣ бо воқеаҳои замон тасвир менамояд. Зиндагонии пуриштилофи Худоёру Меҳрӣ, Махмал – набераи Чинӣ, Тағой ва Бобуна, Алёнаи украинка, модари Тағой – Гулгиёҳ, Гулу Сунбул, Иззату Бозор, Дилоро, Алёша, Супарна дар китоби дуюми «Ҷӯгӣ» дар қараёни пуриштилофи зиндагонӣ бо тафсилот баён шудааст.

Дар доираи андешаҳои худ нависанда саргузашти тоҷикону ҷӯгиён ва украинкадухтар – Алёнаро ба тасвир гирифта, ба ҷиҳатҳои ахлоқиву кирдору рафтори ношоям ва бадахлоқи табиати оташбори ҷӯгиён дар мисоли Худоёру Меҳрӣ, Махмал ва Бобунаву Маймун, муҳаббати самимӣ ва ҳиссиёту ҳаяҷони Тағой ва Алёна, саргузашти талхи Гулу модараш Сунбул, ошиқии Алёша ва Дилороро, ки зиддияти қавмиву табақотиро ба вучуд меорад, ба баёни ҳолатҳои рӯҳиву равонии мухталифи қаҳрамонони асар диққат додааст. Нависанда дар роман мураккабиву печидаҳои зиндагонии тоҷикону ҷӯгиёнро бо андешарониҳо дар бораи воқеият тавзеҳ медиҳад. Тасвири амиқи воқеияти зиндагии байни тоҷикону ҷӯгиён дар китоби дуюми «Ҷӯгӣ» нишон медиҳад, ки низоми зиндагонӣ, русму русум, табиату ҳислат, маънавияту фикру андешаҳо миёни ин ду мардум аз ҳам фарқ мекунад ва новобаста ба рушди шуури иҷтимоӣ ва ба марҳалаи дигар гузаштани қавми ҷӯгиён, ба даст овардани баробархуқуқиву саводнокӣ, соҳиб шудан ба шиносномаи шаҳрвандӣ ва ҷойи кор дар миёни тоҷикону ин қавм ҳамеша ихтилофоти тезу тунд ва зиддиятҳои фикриву равонӣ, табақотӣ

зухур хоҳад кард. Омезиши хунӣ барои насли оянда бори гарони таънаву маломат, бархӯрдҳои расму русум, ихтилофҳои мазҳабиву табақотиро ба вучуд меорад.

Ҳамин тариқ, Сорбон дар китоби “Чӯғӣ”, ки дар як китоб ду асар— роман ном бурда шудааст, бо биниши тозаии давраи Истиқлол ҳақиқати ҳоли ҳаёти пурзиддияти кавми чӯғиёро дар робита бо вазъи иҷтимоии ҷомеа воқеӣ тасвир намудааст. Нависанда дар асар дар доираи андешаҳои худ дар давраи дигаргуниҳои куллии таърихӣ, дар асоси таҳлили амиқи иҷтимоӣ муҳит, расму русум, табaddулотҳои шуури иҷтимоии кавми чӯғиёро ҷамъбаст намудааст. Махсусиятҳои зиндагии ҷуниён аз ҷиҳати анъанаҳои замони гузашта воқеияти асил мебошад, ки ҳалқиятҳоро аз якдигар фарқият мебахшад.

КИТОБНОМА

1. Бақозода Ҷ. Назаре ба насри имрӯз / Ҷ. Бақозода // Садои Шарк, №7. 1972. – С. 99-104.
2. Бақозода Ҷ. Ҳақиқати зиндагӣ ва вазъи наср / Ҷ. Бақозода // Садои Шарк, №1, 1985. – С. 99-104.
3. Замон ва наср: Мулоҳизаҳои Ф. Муҳаммадиев, М. Шукуров, М. Хоҷаева, Р. Ҳодизода, А. Сайфуллоев, А. Баҳорӣ, Р. Ҳошим, С. Турсун, Р. Ғаффоров, У. Кӯҳзод, А. Самадов, Ҷ. Бақозода // Садои Шарк, №1. 1981. – С. 93-127.
4. Раҷабов М. Сухани саҳт нишони ҳаққоният нест. / М. Раҷабов // Адабиёт ва санъат. №44 (569), 3.11., 1988. – С. 4.
5. Салимов Н. Маърифати бадеии таърих. / Н. Салимов. –Хучанд: 1997. – 1997. –173с.
6. Сорбон. Куллият / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
7. Сорбон. Чӯғӣ (Роман иборат аз ду китоб) / Сорбон. – Душанбе, 2018. –304 с.
8. Ёлмасова З. Истиқлол ва инкишофи романи таърихӣ / З. Ёлмасова. – Хучанд: Нури маърифат, 2011. – 344 с.
9. Хоҷаева М. Масъалаҳои сабқшиносӣ. / М. Хоҷаева. – Хучанд: Омор, 1994. – 224 с.
10. Хоҷаева М. Таҳқиқи услуби осори адабӣ. / М. Хоҷаева. – Хучанд: нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1994. – 229 с.
11. Шарифов Х. Ҳолатҳои зиндагӣ ва лаҳзаҳои бадеӣ / Х. Шарифов. // Садои Шарк, №6. 1983. – С.127-131.
12. Шукуров М. Як назар ба бурду боҳти ҳикоя / М. Шукуров. // Садои Шарк, №2, 1982. – С. 112-121.

ЯК АСАР ДАР ДУ ДАВРА

Китоби аввали «Чӯғӣ» дар жанри қисса навишта шуда, бо эҷод шудани китоби дуюм, идомаи мавзӯи китоби аввал, дар соли 2017 ҳамчун роман ба нашр расонида шудааст. Дар бораи китоби аввали нависанда аҳли илму адаб фикру андешаи хешро баён карда, ба асар арзиши баланд додаанд. Дар мақола мавзӯ ва муҳтавои ҳар ду асар таҳлил шуда, ба маҳорати нависандагии Сорбон баҳо дода шудааст, ки дар заминаи мушоҳидаҳо ва таҳлили зиндагии ҷӯғиён ба миён омадааст. Таҳқиқи ҳабаҷонибаи асар нишон додааст, ки рӯзгори носолим ва мушкили ҷӯғиён ба урфу одат, расму русуми онҳо робитаи қавӣ дошта, бо мурури замон баъзе тағйиротҳо ва табaddулотҳо вобаста ба дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоии давр ба вуқӯъ омадааст. Бо вуҷуди он ки қавми ҷӯғиён бо мардуми маҳаллӣ ҳамзист мебошанд, вале омезиши хунӣ, хусусан бо мардуми тоҷик надоранд, ба истиснои ҳодиса ва воқеаҳои иҷбориву тасодуфӣ, шояд низоми зиндагии ҷӯғиён ва тафовути назари онҳо ба зиндагӣ сабаб бошад. Дар мақола дар ин хусус маълумоти бештаре оварда шудааст.

Калидвожаҳо: қисса, роман, қавм, ҷӯғӣ, тоҷик, расму русум, низом, қаҳрамонҳо, нақл.

КНИГА ДВУХ ПЕРИОДОВ

В статье рассматривается одно из произведений Сорбона, которые написаны в разные исторические периоды: первая книга написана в советский период, вторая книга в период независимости. Первая книга – «Цыган» написана в жанре повести, вторая книга, продолжение сюжета повести, написана в 2017 году, после 40 лет, в целом изданное в одной книге эти произведения названы романом. В советское время многие литературоведы и литераторы писали свои отзывы и мнения по поводу первой книги, высоко оценив ее значение. В статье анализируется тема и содержание двух произведений, дается высокая оценка писательскому таланту Сорбона в сочинении этих книг, которые написаны на основе всесторонних наблюдений и анализа жизни цыган. Исследование романа показало, что нездоровое и трудная жизнь цыган имеет тесную связь с их традициями и в течение времени наблюдаются некоторые изменения связи с политическими и социальными преобразованиями. Несмотря на это, народность цыган сосуществует с вместе местным народом, за исключением некоторых вынужденных случаев и событий. С таджикским народом цыганы не имеют кровных смешений, может быть из-за образа жизни цыган и

разницы их взглядов на жизнь. В данной статье приведено много сведений по этим вопросам.

Ключевые слова: повесть, роман, племя, цыган, таджик, традиции, порядок, герои, рассказ.

A BOOK OF TWO PERIODS

The article deals with one of the works of Sorbon, which was written in different historical periods: the first book was written in the Soviet period, the second book was written in the period of independence. The first book "Gypsy" is written in the genre of the story and the second book is the continuation of the story's plot, which was written in 2017 after 40 years. Generally they are, published in one book, which is called a novel. In Soviet times, many literary critics and writers wrote their reviews and opinions about the first book, highly appreciating its value. The article analyzes the theme and content of two works, and gives a high assessment of Sorbon's writing talent in writing these books, which is written on the basis of comprehensive observations and analysis of the way of life of the Roma. Roman's research has shown that the unhealthy and difficult life of the Roma has a close connection with their traditions and during the period there are some changes in connection with political and social transformations. Despite this, the Gypsy tribe coexists with the local people, with the exception of some cases and events, the compulsion, especially with the Tajik people, does not have blood mixing, may be due to the process of living of the Gypsies and their different views on life. This article provides more information about this.

Key words: narrative, novel, tribe of Gypsy, Tajiks, tradition, order, characters, story.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳошимова Хуршеда – номзоди илмҳои филологӣ, муовини директори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда – заместитель директора Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук; тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru

About the author: Hoshimova Khursheda, Candidate of philological sciences, vice-director of the the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. phone: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru

**БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ РӮДАКИШИНОСӢ ДАР
НОМАҲОИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ**

Анзурати Маликзод, Усмонова Гулбаҳор

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Устод Садриддин Айнӣ, чунон ки аз осораш пайдост, ба падари шеъри порсии тоҷикӣ иродату эҳтироми хоссе қоиладора будааст. Ҳамин эътиқод ва иродати махсус ба Одамушшуаро будааст, ки устод Айнӣ ба навиштани мақолоти арзишманди тадқиқӣ дар бораи устод Рӯдакӣ ва хусусиятҳои шеъри ӯ иқдом намуда, на танҳо бунёди рӯдакишиниро дар Тоҷикистон гузошт, балки дар натиҷаи кӯшишҳои пурсамари илмӣ-тадқиқотӣ дар бораи ӯ, нахустин бор ба бозгушоии санъати шеъри устод, муъҷизасозии сухани ӯ ва кашфи қабри нопаёи устод Рӯдакӣ низ шарафёб гардид.

Дар бораи хусусиятҳои дастовардҳои устод Садриддин Айнӣ дар рӯдакишиносӣ адабиётшиносони номвари тоҷик Расул Ҳодизода, Мирзо Муллоаҳмадов, Абдуҳолиқи Набавӣ, Абдунабӣ Сатторзода, Музаффари Муҳаммадӣ ва дигарон иброи андеша намудаанд [6, с. 3-17].

Қустуҷӯҳои аввалини тадқиқотӣ устод Айнӣ дар бораи рӯзгор ва осори устод Рӯдакӣ ҳангоми таҳия ва тадвини таърихи ӯ «Намунаи адабиёти тоҷик» оғоз ёфтаанд. Ҳамон гуна ки маълум аст, вай ин таърихро бо зикри ном ва осори Одамушшуаро оғоз бахшида буд [5, с. 14].

Ва ҳамон замон устод Айнӣ эҳсос карда буд, ки маълумоти сарчашмаҳои адабӣ дар бораи устод Рӯдакӣ хеле қӯтоҳ ва ноқису ноқомиланд. Бинобар он, ӯ ҷиддан ба ғирдоварӣ ва омӯзиши маълумоти сарчашмаҳои адабӣ машғул шуда, дар натиҷа аз «Китоб-ул-ансоб» маълумотеро пайдо намуд, ки дар он доир ба мазори Рӯдакӣ сухан мерафт. Ва кашфи нуқтаҳои асосии ин маълумоти муфид аз муҳаққиқин аввалин бор маҳз ба устод Садриддин Айнӣ муяссар шуд, ки дар тадқиқоти махсуси ӯ бо номи «Устод Рӯдакӣ» дарҷ гардидааст [7, 208].

Дар таҳия, тадвин, ғирдоварӣ ва нашри осори устод Рӯдакӣ низ аввалин ибтикорот дар Тоҷикистон ба номи устод

Садриддин Айни пайванд мегирад [9, с. 191]. Ҳамин тавр, саҳми устод Садриддин Айни дар шинохтан ва шиносонидани шахсият ва осори устод Рӯдакӣ назаррасу чашмгир аст ва маҳз бо пешниҳод ва ташаббуси ӯ аввалин бор дар Тоҷикистон масъалаи баргузори чашни 1100-солагии Одамушшуаро соли 1940 ба миён гузошта шуд, ки поёнтар дар ин хусус суҳбат хоҳем дошт. Дигар ин ки нахустин бор дар бораи санооти шеърӣ устод Рӯдакӣ ва муъҷизасоиву сеҳрангезии сухани ӯ ва сабки эҷодии ӯ дар адабиётшиносии тоҷик устод Садриддин Айни ибрази ақида намуда, саҳли мумтанеъ будани услуби эҷодии ӯро махсус таъкид карда буд: «Агар мо шеърҳои Рӯдакиро «саҳли мумтанеъ» гӯем, мувофиқ меояд. «Саҳли мумтанеъ» чизест, ки дар дидан осон ва сода менамояд, аммо кардан ва ба вучуд овардани вай мумтанеъ, яъне номумкин аст. Бештарини шеърҳои Рӯдакӣ ҳамин хусусиятро доранд» [7, 225].

Заминаи асосии рӯдакиҷӯӣ ва рӯдакипажӯӣ устод Айни ҳамоно аз замони навишта шудани тазкираи «Намунаи адабиёти тоҷик» гузошта шудааст. Дар бораи Одамушшуаро хеле кӯтоҳ ва мутаозду нақиз будани маълумоти сарчашмаҳои адабиро ба эътибор гирифта, ӯ дар тазкирааш пас аз зикри намунаҳои шеърӣ Рӯдакӣ зерӣ боби «Баъзе маълумот» ахбори тозаи сарчашмаҳои он замон дастрасашро бо каме шарҳу тавзеҳ зикр карда, аз ҷумла овардааст: «...Ҳарчанд пеш аз Рӯдакӣ мисли Баҳроми Гӯр, ҳаким Абӯҳафси Суғдӣ ва Ҳоҷа Абулаббоси Марвазӣ шеърӣ форсӣ иншод карда бошанд ҳам, гуфтаи эшон ба дараҷаи девон нарасида, бинобар ҳамин сабаб номи Рӯдакӣ ба сардафтари «Намунаи адабиёти тоҷик» гузашт» [5, с. 17].

Ин ҷо сабаби дар аввали тазкира зикр шудани номи устод Рӯдакиро ба таври мӯҷаз шарҳ додани устод Айни воқеан аз камоли огоҳӣ ва ифтихори беандоза аз меросдории ӯ аз таърихи адабиёти порсии тоҷикӣ ва шинохти ҳаққонии ӯ аз ҳаллоқияти ҳунари шоирии устод Рӯдакӣ ва шеърӣ ўст. Ва муносиб дидани унвони «Сардафтарӣ»-ро ба Устод Рӯдакӣ низ аввалин бор дар навиштаҳои устод Айни дучор меоем.

Ҳамин тавр, устод Садриддин Айни бо вучуди фаъолиятҳои зиёди адабиву ҷамъиятӣ, то он замоне, ки бо далелҳои қотеъ мавзеи қабри Устод Рӯдакиро муайяну мушаххас нанамуд, аз ҷустуҷӯю кӯшишҳои илмӣ, хусусан дар бораи мазори ӯ, лаҳзае фориғ нашудааст.

Ва ӯ пайдо кардани қабри Рӯдакиро яке аз қорҳои хеле муҳим ва ҷиддӣ медонистааст, ки дар роҳ, дар қор ва ҳатто дар лаҳзаҳои машғулияти умури шахсӣ хонаводагии худ низ бо фикри пайдо кардани далелҳои қотеъ дар бораи мавзеи қабри Рӯдакӣ банд будааст. Ва ҳар бозёфту хабарӣ тозаеро, ки дар бораи устод Рӯдакӣ ба тариқи ҷустуҷӯ аз сарчашмаҳои муътамад ва пурсуҷӯ аз шахсиятҳои гуногун дармеёфта, ҳатман дар номаҳои ба дӯстону ҳамкасбон ва ҳамқаламони қадрдонаш менавиштааст. Номаҳои устод Садриддин Айний нишондиҳандаи фаъолиятҳои густурдаи илмию адабии ӯ буда, дар бораи устод Рӯдакӣ низ маълумотҳои пайдокардаи ӯро сабт кардаанд. Аз номаҳои устод Айний фаҳмидан мушқил нест, ки рӯдакипажӯҳӣ ҷузъе аз фаъолиятҳои асосӣ доимӣ ва ҳатто рӯзмарраи ӯ будааст. Ин натиҷагирӣ аз мутолиаи осори ба Рӯдакӣ бахшидаи устод Айний ва номаҳои ӯ ҳосил шудааст.

Масалан, дар номае, ки ба устод Лоҳутӣ навиштааст, аз натиҷаи тадқиқоти дар бораи зодгоҳи устод Рӯдакӣ анҷомдодааш бо шавқ ва як ҳаяҷони ботинӣ менависад: «Дар поёни гап ҳаминро гуфтан дарқор аст, ки то ҳол дар байни аҳли тазкира ва таърихчиёни Шарқ ва ҳам шарқшиносон дар бораи ватани Рӯдакӣ ихтилофе буд. Ӯро баъзеҳо аз Бухоро ва баъзеҳо аз Самарқанд мегуфтанд.

Ман аз рӯйи тафтишоти охиринам, аз рӯйи як ривоят, ки ровиаш Астарободӣ буда, дар Самарқанд зиндагонӣ карда, дар ҳамон ҷо баъд аз 60 соли вафоти Рӯдакӣ мурдааст ва қабри Рӯдакиро зиёрат кардааст, қарор дода будам, ки Рӯдакӣ дар Самарқанд аст. Чунки ин ровӣ аз қарияи Рӯдаки Самарқанд меғӯяд. Аммо ман пайи тафтиши дар қучои Самарқанд будани деҳаи Рӯдакӣ афтодам. Дар наздикӣ дар вақти ремоти ҳавлӣ ба қори ман як мардикори моғиёнии фарбӣ омад, ки аз райони Панҷакат аст. Ман аз вай номи деҳаҳои ба онҳо наздикро пурсидам. Маълум шуд, ки Рӯдак аз Панҷрӯд – Панҷрӯдак (ҳамаи инҳо ба Рӯдакӣ дахл доранд) дар кӯхистони Панҷакат будааст. Ман ин маълумоти ҳавоиро ба қотиби райқои Панҷакат навишта, тафтишро хоҳиш кардам. Қотиби райқом шахсан ба хонаи ман омада, ин маълумотро тасдиқ кард.

Ҳоло бо ташаббуси ман як экспедитсияи тадқиқотӣ аз тарафи базаи тоҷикистонии Академияи илмҳо ва комиссариёти

маорифи Тоҷикистон ба он ҷо фиристонда шуд. Умедворам, ки ин экспедитсия маълумоти равшани расмие биёрад.

Дар ин сурат дар илм ва адабиёт як кашфиёти калон ба вучуд меояд» [6, с. 91].

Ин иқтибос аз номаи дар таърихи 26-уми сентябри соли 1940 ба унвони Лохутӣ навиштаи устод Айни оварда шуд ва аён мешавад, ки худи устод ба кашфиёти калон будани натиҷаи ҷустуҷӯҳои итминон ва эътимоди комил доштааст. Ва ҳам ин нома баёнгари он аст, ки устод Айни дар лаҳзаҳои гирифтории зиёд ва банд будан ба корҳои шахсӣ ҷамъияти низ ҳамеша пайи ҳалли масъалаҳои муҳиму нокушудаи илм ва аҳли масруф будааст. Аз ҷониби дигар пайдо кардани мазори устод Рӯдакиро кори хеле муҳим медонистааст ва котиби райкоми шаҳри Панҷакатро низ бо навиштани номае ба ин кори таърихӣ хеле муҳим ҳидоят намудааст. Аммо асли ин номаро аз бойгонии Устод пайдо накардем. Вале дар ҳар сурат ҷиддияти устод Айниро дар кори тадқиқи пажӯҳиши масъалаҳои боаҳаммияти илмӣ аз ҷунин номаҳо ва навиштаҳои ӯ эҳсос кардан мумкин аст.

Устод Айни дар номаи дигари худ, ки ба Абулқосим Лохутӣ ирсол намудааст, аз пайдо шудани мавзеи қабри устод Рӯдакӣ навид додааст. Дар ин нома хушнудӣ ва қаноатмандии муаллиф аз натиҷаи заҳмату ҷустуҷӯҳои мудовимаш ифодаи равшани худро ёфтааст:

«Воқиаи наво, ки имсол дар таърихи адабиёти форс-тоҷик рӯй дод, ёфт шудани деҳаи Рӯдак (ҷои таваллуди устод Рӯдакӣ) ва қабри Рӯдакист. Маълум аст, ки то ҳол дар байни аҳли таърих ва тазкираҳо ихтилоф буд, ки Рӯдакӣ аз Бухорост ё Самарқанд. Ман дар вақти навиштам «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро фикри аввалиро тарҷеҳ карда будам. Аммо имсол, ки дар бораи Рӯдакӣ мақола навиштам, ба асоси як манбаи арабӣ, ки ривояти худро аз Идрисӣ ном нақл мекунад, қарор додам, ки аз Самарқанд аст ва ин Идрисӣ Астарободӣ буда, умри худро дар Самарқанд гузаронидааст ва дар ин ҷо баъд аз шаст соли вафоти Рӯдакӣ мурдааст, ҳам таърихи Астаробод, ҳам таърихи Самарқандро навиштааст. Идрисӣ мегӯяд, ки Рӯдакӣ аз қарияи Рӯдак буда, дар навоҳии Самарқанд аст. Аммо намедонистам, ки ин Панҷрӯдак ва Рӯдак дар қуҷои Самарқанд бошад. Профессор Семёнов, ки имсол дар ин бора мақола навишт, дар мақолаи худ

кайд кардааст, ки Рӯдак ва Панҷрӯд дар 15-километрии шаҳри Самарқанд аст. Аммо ман бо пурсуков аз атрофи Самарқанд ба ин номҳо деҳае наёфтам ва ба тариқи ҳазл ба Дехотӣ гуфтам, ки охир Рӯдакӣ аз Панҷакат ёфт мешавад. Ин суҳан зоҳиран ҳазл бошад ҳам, ба ақидаи худам чиддӣ буд ва бинобар ин ба ҳамин асос тадқиқот ба кор бурдам. Имсол дар моҳи июл, вақте ки ҳавлии худро ремонт мекардам, як мардикорро ба кор овардам. Аз вай Рӯдак ном деҳаро пурсидам. Ӯ тасдиқ кард, ки дар Панҷакат ҳаст, аммо ӯ надидааст ва бобои ӯ, ки ҳанӯз зинда аст, дидааст. Ӯ аз деҳаи Фароби Панҷакат будааст. Панҷрӯд (Панҷрӯдак) ҳам дар ҳамон ҷоҳост. Инро ҳам шунидааст. Ман ин маъниро ба котиби якуми райкомпартияи Панҷакат – ба рафиқ Муҳаммадиев навишта, аз вай илтимос кардам, ки ин маълумотро пурсуков кунад. Ӯ баъд аз чанд рӯз шахсан пеши ман омада маълум кард, ки Рӯдак ва Панҷрӯд – ҳарду ҳам дар Панҷакат ҳастанд ва аз маркази район тахминан 60–70 километр меоянд. Ман ин маълумотро ба Душанбе, ба Саюз навишта илтимос кардам, ки як экспедитсияи расмӣ фиристонанд. Аз он ҷо аз Базаи Академия Бузургзода ва аз Наркомпрос Гартский ном як таърихшинос омаданд ва маро раҳбари экспедитсия қарор додаанд. Азбаски барои баромадан ба болои кӯҳи баланд дили ман тоб надошт, ман ҳамаи маълумот ва нишонаҳоро ба онҳо дода фиристодам. Онҳо рафта, қабри Рӯдакиро ёфтанд. Ба қишлоқи Рӯдак бошад Гратский нарафта, танҳо Бузургзода рафта омад ва ҳардуи инҳо ҳам ҳамаи маълумотро, ки ман ёфта будам, тасдиқ карданд. Аммо вақте ки Гратский бо муҳбири радиои Москва мусоҳиба кардааст, ҳамаи ин кашфиётро ба худ нисбат додааст. Ба қавли ўзбакон: «тайёр ошга баковул» (поварчий оши тайёр) шудааст.

Ман имсол бо даъвати панҷакатӣҳо дар 11-уми ноябр ба болои қори канали Марғидар рафтам, ки дар кӯҳистон дар шаст километр дуртар аз маркази район фарҳодвор сангро бурида кофта истодаанд. Дар он ҷо ман бо панҷрӯдиён ва ҳам бо рӯдакиён мусоҳиба кардам. Рӯдакӣ дар байни онҳо ба унвони 400 шутурдор (чунонки дар тазкираҳо мегӯянд) ва ба унвони уфори (уфарӣ), яъне созавоз машҳур будааст. Ҳатто мегӯянд, ки азбас шутурдорӣ дар кӯҳистон душворӣ кардааст, Рӯдакӣ чанде ба Самарқанд ва Бухоро кӯчида рафта будааст ва дар охири ҳақиқат умраш боз омадааст.

Акнун ба ман маънии таъбири манбаи арабӣ маълум шуд, ки дар вай Рӯдак ва Панҷрӯд (Панҷрӯдак) аз навоҳии Самарқанд шумурда шудааст. Нохия бо маънои арабиаш ба канори дур кор фармуда мешавад. Дар ҳақиқат ҳам Панҷакат то розмечивонӣ – то соли 1925 яке аз районҳои (ноҳияҳои) Самарқанд ба шумор мерафт.

Ман дар сари кори канал бо бисёр колхозчиён мусоҳиба кардам. Номи кишлоқҳои онҳо диққати маро ҷалб кард: шумо аз кучо? – Аз Хуснобод, шумо чӣ? – Аз Нигинобод, шумо аз кучо? – Аз Майкада, шумо чӣ? – Аз Зебон (зебоён) ва ҳоказо. Ҳақиқатан, районе, ки ба деҳаҳои худ ин гуна номҳои шоиронаро қабул кардааст, ҳақ дорад, ки монанди Рӯдакӣ як устои номурданияи шеър мусикиро расонад.

Дар вақти кори канал ягона як роҳи кӯҳӣ, ки ба Рӯдак мерафтааст, муваққатан баста шудааст, вагарна ман ба он ҷо ҳам мерафтам. Чунки Рӯдак аз сари канал 8 ё 10 километр будааст.

Ин кашфиёт хеле муҳим аст...

Бо саломии рафиқона: Айнӣ

24-уми ноябри 1940, Самарқанд» [8, 97-98].

Дар ҳаҷми як номаи рафиқона ин гуна бо эҳсосоти шавқӣ хосса аз бозёфти бузурги адабӣ будани натиҷаҳои ҷустуҷӯи худ сухан кардани устод Айнӣ воқиян аз ҳавсалаи тамои доштани эшон дар тадқиқи масоили рӯдакишиносӣ ва умуман тадқиқоти илмӣ шаҳодат медиҳад.

Аз устод С.Айнӣ номаҳои дигаре ҳам маҳфуз мондаанд, ки дар бораи симои зоҳирии падари шеърӣ порсии тоҷикӣ-устод Рӯдакӣ баҳс менамояд. Ин андешаи ӯ дар номае, ки ба Мирсаид Миршакар иншо намудааст, чунин баён шудааст: «... Масалан, барои Рӯдакӣ қиёфаи як тоҷики киштутии мутаносибаъзоро гирифтани мумкин аст, ки чашмаш кӯр бошад (тоҷики киштутиро мисол гирифтани барои он аст, ки кӯхистониҳо ба дигар миллатҳо омехта нашудаанд ва Киштут дар наздикии дараи Рӯдак аст). Агар ёфт шавад, аз музейҳо ё аз китобҳои кӯҳна барои мисоли либоси Рӯдакӣ либосҳои асри Х Осиёи Миёнаро гирифтани лозим аст. Агар ёфт нашавад, як тоҷикии юрмагии кӯхистонӣ, як саллаи хурд ба тарзи арабӣ печондашудаи шоли тиббетии аъло, перохани сафеди гиребончоки тукмадор, ки тукмааш аз гиреҳҳои абрешимӣ бошад, як қабои танг (ҷомаи зерин) ки бо тукмаҳои гиреҳҳои абрешимӣ аз сар то миён банд шуда бошад. Аз рӯй як

абои остинкӯтоҳи васеи якранги абрешимӣ. Дар по мӯзаи мирзоии кемухтии сурх ё кабуд (мӯзаи мирзоӣ пошнабаланд ва борик мешавад, ки монанди минқори лаклак ба дарун ҳамхӯрда меистад, нӯки пояш низ борик буда, ба боло ҳам хӯрда меистад).

Либоси Носири Хисрав нисбат ба Рӯдакӣ содатар ва нисбат ба либоси ӯ васеътар, аммо тукмаҳояш бояд гиреҳӣ бошад ва мӯзааш мирзоӣ, симо ва либоси Ҷомӣ як дараҷа осонтар аст, ки дар ин хусус Восифӣ як қадар маълумот медиҳад: Ҷомӣ одами гандумгун, баландқомат, сиёҳчашм, камриш бояд шавад. Дар тан аз тақи ӯ як гупичаи пахтадор, миёнаш бо фӯтаи якранг (сурхча ё кабудча) баста шуда, ду нӯги фӯта ду ваҷаб аз сари ноф ба зер овезон, аз рӯйи як либоси сафед, на он қадар васеи яктаҳмонанд, дар по кафшу масҳӣ, дар сар тоқияш сафеде, ки даҳбедӣ меноманд, дар сар се печ саллаи сафеди сода, дар даст як асо, ки сараш аз сари худӣ Ҷомӣ баландтар меистад (асо аз чӯби ҷавбеди сода). Кушодарӯ ва доимо табассумкунон меистад, дар чехрааш на осори ғазаб ҳаст ва на осори андӯх (бояд чехраи Носири Хисрав қадре ғазаболуд ва чехраи Рӯдакӣ чидӣ бошад)» [4, с. 1-2].

Устод Садриддин Айнӣ, чунонки маълум аст, дар асоси андешаи амиқ сари мавзӯ ва мазмуни ашъор ва мавқеъу вазифаи ишғолкардаи Рӯдакӣ ва Носири Хисрав дар бораи тарзи либоспӯшии онҳо иброи назар намудааст.

«Рӯдакӣ, ба назари ман як одами баландқомати миёнагӯшти ришқалони рӯйпахн чилвагар мешуд, ки симояш бисёр мутаносиб, рангаш гандумгуни ба сурхӣ моил, чашмонаш кӯр, либосаш озода ва тоза, дар дасташ дунбураи бо устухони фил зинатдодашуда менамояд, агар ҳолати пири Рӯдакӣ нишон дода шавад, бояд ӯ як пири зиндадили ҷавонтабиат тасвир карда шавад». [3, 1-2]

Аз мазмуни ин нома аён мешавад, ки устод Айнӣ меҳостааст чехраи устод Рӯдакиро дар аксе ё нигорае рассомӣ намуда бошанд. Ва андешаҳои худро аз шинохти шахсият ва осори Одамушшуаро дар асоси шеърҳои боқимондааш баён дошта, мулоҳизаҳояшро дар бораи чехраи устод Рӯдакӣ тавассути мактуб баён намудааст.

Дар номаи дигаре устод Айнӣ дар бораи ҷашни устод Рӯдакӣ чунин масъалагузорӣ менамояд:

«Ҳоло бо ташаббуси ман як экспедитсияи тадқиқотӣ аз тарафи бозаи тоҷикистони Академияи илмҳо ва Комисариёти

маорифи Тоҷикистон ба он ҷо фиристода шуд. Умедворам, ки ин экспедитсия маълумоти равшани расмие биёрад. Дар он сурат дар олами илм ва адабиёт як кашфиёти калоне ба вуҷуд меояд. Бояд тоҷикон аз ҳамин рӯз сар карда барои 1952, ки дар вафоти Рӯдакӣ ҳазор сол пур мешавад, тайёри бинанд. Аммо намедонам, ки чӣ кор карда метавонанд» [2, 4].

Аз мазмуни ин нома фаҳмидан душвор нест, ки устод Айни масъалаи ҳазорсолагии ғавти устод Рӯдакиро дар иртибот бо кашфи мазори ӯ ба миён гузоштааст.

Дар ҳамон соли 1940 устод Садриддин Айни дар номаи худ ба Дехотӣ вобаста ба тартиб додани маҷмӯаи ашъори Рӯдакӣ тарзи тартиб додани онро таъкид карда буд.

«Баъд аз рафтани шумо шумораи севуми июнии «Тоҷикистони сурх»-ро хондам. Дар саҳифаи 4-и он ахбороти мудирӣ шуъбаи шарқии китобхонаи марказӣ – рафиқ Колесникуф ҳаст, дар он ҷо дар он ахборот дар бораи «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурури ном луғат ғап зада мешавад ва гуфта шудааст, ки дар он луғат сад байт аз Рӯдакӣ ба тарзи мисол оварда шудааст.

Шумо як бор ҳамон луғатро аз назар гузаронед, агар шеърҳои аз Рӯдакӣ дар он ҷо овардашуда ғайр аз чизҳое бошанд, ки мо ғоида бурдаем, ғундошта гиред ва дар маҷмӯаи «Устод Рӯдакӣ» дароред. Агар дар маънии ягон шеър ё луғат душворӣ кашед, ба воситаи хат аз ман мепурсед» [1].

Аён мешавад, ки устод Айни дар бораи устод Рӯдакӣ мудом маълумот ҷамъоварӣ намуда ва ба Дехотӣ низ таъкид кардааст, ки осори Рӯдакиро аз ҳар кучо ҷамъоварӣ намояд ва дар шарҳу тафсири вожаҳои душворфаҳм омодагии хешро ба ёрмандӣ ва ҳамкорӣ пешниҳод намудааст.

Ва низ аз як номаи Бектош ба устод Айни маълум мешавад, ки устод ба намояндагони барҷастаи илму адаби ҳамзамони хеш дастуру супориш додааст, ки барои ҷамъовариҳои ашъори парокандаи устод Рӯдакӣ аз ҷунгу дастнависҳо ва девону дафтари ашъори шуаро ва луғатнависони қадим саҳм гузоранд, ва инчунин дар ҷустуҷӯи девони то кунун нопаёдои Устод Рӯдакӣ бошанд. Ин мазмун аз номаи зерини Бектош ба дурустӣ равшан мегардад:

«...Ҳодисаи нав ҳамин аст, ки Абдуллоҷонака (падари Ғанӣ Абдулло-маҷалла) аз Бухоро як китоби оид ба нучуми Аҳмад

махдуми Калларо рӯнавис карда оварданд (ин ғайр аз Зичи шоҳист, ки рӯнавискардаи ӯ буда, пеш аз ин ба даст афтода буд). Китоб мураттаб буда, дар соҳаи ҳайат ва нучум маълумот ва нуқтаи назари Аҳмад Махдумро пурра дарбар мекунад.

Аз Хучанд касе мактуб навишта, маълум кард, ки ба дасти ӯ девони Рӯдакӣ мавҷуд будааст ва дар қатори китобҳои дигар нархи ӯро 300 муайян карда фиристодааст. Фавран Абдуллоҷонака ба Хучанд камандирофка карда шуданд. Намедонам, ин хабар дуруст мебарояд ё не? Агар дар ҳақиқат девони Абулҳасани Рӯдакӣ барояд, як кашфи ҷаҳонист. Аммо ман метарсам, ки девони шоири дигар Муинуддини Рӯдакӣ набошад. Нусхаи девони Муинуддини Рӯдакӣ дар се-чаҳор ҷой маълум аст ва ҳатто дар Эрон ба чоп ҳам расидааст. Мегӯянд, дар Ленинград ҳам як нусха мавҷуд аст. Ҳамин қадар умедворӣ ҳаст, ки дар Осиёи Миёна, хусусан дар Хучанд, аз девони Муинуддини Рӯдакӣ дида, девони Абулҳасани Рӯдакӣ муҳаммилтар аст. Аломатҳои муайянкунандаро ба дасти Абдуллоҷонака навишта додем. Бо телеграм огоҳ мекунад. Ба Мавлоно ва рафиқ Деҳотӣ салом.

*Бо эҳтиром Бектош
7/VIII-36»*

Имрӯз ба туфайли заҳматҳо ва ҷустуҷӯҳои ҳастанопазиронаи падари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ зодгоҳ ва мазори падари шеърӣ порсии тоҷикӣ маълум шудааст ва яке аз ҷойҳои муқаддаси дидани сайёҳону меҳмонон мебошад. Ва ҳамчунин микдоре аз ашъори ноби ҳакимонаи устод Рӯдакӣ бо талошу ҷустуҷӯҳои бедареги донишмандону матншиносони адабиёти порсии тоҷикӣ дар дастрас дорем, ки оғозгари ин ҷустуҷӯ ва яке аз нахустин гирдоварандагони ашъори парокандаи Одамушшуаро низ устод Айнист.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ С. Нома ба Деҳотӣ. / С.Айнӣ. // Бойгонии ИЗА. Фонди №17, ном. 1, воҳ. махф. 54, 7/VI-1940, 1 саҳифа.
2. Айнӣ С. Нома ба Абулқосим Лохутӣ / С.Айнӣ. // Бойгонии ИЗА. Фонди №17, ном. 1., воҳ. мах. 27, 26/IX-1940. 5 саҳ.

3. Айни С. Нома ба Мирсаид Миршакар / С.Айни. // Бойгонии ИЗА. Фонди 17, ном. 1, вох. мах. 78, 21/X-1940, 4 сах.
4. Айни С. Нома ба Мирсаид Миршакар / С.Айни. // Бойгонии ИЗА. Фонди №17, ном. 1, вох. мах. 87, 29/IV-1949, 8 саҳифа.
5. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик. / Таҳия ва нашри китоб бо кӯшиш ва зери назари Камолиддин Айни ва Низом Қосим. – Душанбе, 2010. – 420 сах.
6. Айни С. Рӯдакинома (Устод Рӯдакӣ дар шинохти Садриддин Айни). / С.Айни // Таҳия, тасҳеҳ, тавзеҳ ва сарсухани Абдунабӣ Сатторзода ва Абдухолиқ Набавӣ. – Душанбе: Дониш, 2019. – 123 сах.
7. Айни С. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷ.2. / С.Айни. – Душанбе: Дониш – 2008. – 312 сах.
8. Айни С. Порчаҳо аз мукотибаи Айни ва Лоҳутӣ / С.Айни // Шарқи Сурх. – Душанбе: Комбинати полиграфӣ. 1962, №12. – 158 сах.
9. Насриддинов, Абдулманон. Матншиносии осори адабӣ / Абдулманон, Насриддинов. – Душанбе, Пайванд, 2011. – 392 сах.

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ РӮДАКИШИНОСӢ ДАР НОМАҲОИ УСТОД САДРИДДИН АЙНИ

Дар ин мақола саҳми устод Айни дар шиносондани рӯзгор ва осори падари шеърӣ порсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ беиштар дар асоси номаҳои ба намояндагони барҷастаи илму адаби ҳамзамони худ навиштааш баррасӣ шудааст. Садриддин Айни дар номаҳои ба устод Лоҳутиву Миршакар ва Деҳотӣ асосан аз натиҷаҳои бозёфтҳои худ дар бораи устод Рӯдакӣ маълумот додааст. Дар бораи мавзеи таваллуд ва чехраи устод Рӯдакӣ ва симои адибони бузурге ба монанди Носири Хисраву Камоли Хуҷандӣ низ ибрази андеша намудааст.

Калидвожа: мазори Рӯдакӣ, сеҳрангезии суҳан, бозёфтҳо, номаҳо, ватани Рӯдакӣ, кашфиёт, тоҷики кишитутӣ, либос ва чехраи Рӯдакӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМ ИССЛЕДОВАНИЯ РУДАКИ В ПИСЬМАХ УСТОДА САДРИДДИНА АЙНИ

В статье рассматривается вклад устода Айна в ознакомление с жизнью и творчеством родоначальника таджикско-персидской поэзии Абуабдулло Рудаки, главным образом на основе писем, которые он писал выдающимся деятелям науки и литературы своего времени. Садриддин Айни в своих письмах устоду Лахути, Миршакару и Дехоти в основном рассказывал о результатах своего открытия относительно устода Рудаки. Он также рассказывал о месте рождения и чертах лица устода

Рудаки, а также об облике великих поэтов, таких как Носир Хусрав и Камол Худжанди.

Ключевые слова: мавзолей Рудаки, магия речи, новые открытия, письма, родина Рудаки, кишутский таджик, одежда и облик Рудаки.

**REFLECTIONS AND STUDYING OF A. RUDAKI
IN SADRIDDIN AINI'S LETTERS**

This article discusses the contribution of the Aini to the understanding of the work and life of the founder of Tajik-Persian poetry - Abuabdullo Rudaki, which mainly based on letters he wrote to his friends, prominent scholars of science and literature of his time. Sadriddin Aini, in his letters to the Lohuti, Mirshakar and Dehoti mainly states about the results of his discovery about Rudaki. He also talks about the birthplace and facial features of Rudaki, the possible appearance of great writers such as Nosiri Khusrav and Kamoli Khujandi.

Keywords: Rudaki mausoleum, speech magic, beach, new discoveries, letters, Rudaki's homeland, Astarabod.

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод – ходими илмии шуъбаи таърихи адабиёти классикии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология, тел.: +992 95 163 37 47, е-майл: anzuratm-2005@mail.ru.

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод – научный сотрудник отдела истории классической литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 95 163 37 47, е-майл: anzuratm-2005@mail.ru.

Information about author: Anzurati Malikzod – is senior researcher of the Department of classical Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, candidate of philological sciences, Phone: +992 95 163 37 47, E-mail: anzuratm-2005@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Гулбаҳор – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

Сведения об авторе: Усмонова Гулбаҳор – соискатель Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

About the author: Usmonova Gulbahor —a researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST. Phone: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru.

АРЗИШИ САРФИЮ НАХВӢ ВА АДАБИИ “АЛ-ФАВОИД АЗ-ЗИЁИЯ” Ё “ШАРҲИ МУЛЛО”-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Эмомов А.

Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам

Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳамчун адиб, шоир, мутафаккир ва донишманди бузурги тоҷики асри XV шояд барои қисмати зиёди мардуми мактабдида маълуму машҳур бошад, аммо кам нафарҳоеро пайдо кардан мумкин аст, ки аз донишҳои ин марди наҷиб дар соҳаи сарфу нахви забони арабӣ оғаҳӣ дошта бошанд. Дар замоне, ки Ҷомӣ зиндагӣ ва таҳсил намуда буд, китоби муътабар ва эътирофшудаи илми нахв китоби “ал-Кофия фи-н-нахв”-и Ибни Ҳочиб буд, ки он то ба ҳол ин мавқеъро аз даст надодааст.

Азбаски “Кофия”-и Ибни Ҳочиб дар таърихи нигориши асарҳои нахвии арабӣ аз ҷиҳати муҷазбабӣ ва мухтасарнависӣ як марҳилаи нав ба шумор мерафт, диққати нахвиён, пажӯҳишгарон ва муҳаққиқони зиёдеро ба худ ҷалб намуд ва донишмандони соҳаи сарфу нахви забони арабӣ ба хотири фаҳмотар гардидани он бар ин асар шарҳҳо, ҳошияҳо ва таълиқоти бешуморе навиштаанд, ки “ал-Фавоид аз-ЗиёиЯ” ё “Шарҳи Мулло”-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар миёни онҳо яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол мекард.

Дар робита ба ин доктори риштаи забон ва адабиёти арабӣ Ҳасани Арҷманд чунин овардааст: “Кофия”-и Ибни Ҳочиб ба иллати суҳулат дар баёни матолиб ва ихтисоргӯӣ нисбат ба кутуби нахвии дигар ҳамвора мавриди таваҷҷуҳ будааст. Ибни Ҳочиб “Кофия”-ро дар асре ба риштаи таҳрир даровард, ки мухтасарнависӣ шоеъ гардида буд, ба ҳамин иллат аст, ки ин китоб бисёр муҷаз навишта шуда, аз ҳар гуна муноқаша ҳалӣ аст. Бинобар ин муҳаққиқони зиёде, аз ҷумла эронӣне, чун Рази Астарободӣ, Рукнуддини Астарободӣ ва боз чанде дигар ба шарҳи “Кофия” рӯй оварданд. Яке аз шорҳои маъруфи “Кофия” Абдурраҳмони Ҷомӣ аст, ки шарҳи худро “ал-Фавоид аз-ЗиёиЯ” ном ниҳодааст, гарчи ин китоб пеш аз ҳама бо “Шарҳи Ҷомӣ” маъруф аст. Дар баёни аҳамияти шарҳи Ҷомӣ ҳамин бас аст, ки солиёни мутаомдӣ дар ҳавзаҳои илмӣ ба унвони манбаи қобили эътимод ва муътабар тадрис мешудааст” [3,2].

Нахустин шореҳи “Кофия” худи Ибни Ҳочиб будааст. Ҳамчунин дар китобе бо унвони “Ал-Вофия фи назм-ал-Кофия” рисолаи худро ба назм кашида, сипас он манзумаро шарҳ додааст. Пас аз вай низ китоби “Кофия” мавриди таваҷҷуҳи бисёре аз муҳаққиқони соҳаи наҳв қарор гирифта, то кунун шуруҳи мухталифе бар он навишта шудааст ва бархе низ онро ба назм кашидаанд. Муҳаққиқи рисолаи “Шарҳ ал-Вофия фи назм-ал-Кофия” дар муқаддимаи худ беш аз 124 шарҳ ва 9 манзумаи “Кофия”-ро ном бурдааст [6, 27-54].

Муҳаққиқи мисрӣ Усома Таҳо ар-Рифоъӣ низ дар таҳқиқоти худ аз 104 шарҳ ёдрас мешавад, ки муаллифони 98-тои онҳо маълум буда, номҳои муаллифони 6 шарҳи дигарро маълум карда натавонистааст.

Табиист, ки ҳар яке аз ин шарҳҳо хусусиятҳои хоси худро дошта, муаллифон ба ҷабҳаҳо ва масъалаҳои алоҳидаи “Кофия” назари худро иброз намудаанд, ки барои навомӯзон аз ғоида ҳолӣ нест. Аммо дар миёни ин шарҳҳо рисолаҳои ҳастанд, ки мусаннифони онҳо аз нуқсу норасоии шарҳҳои пештар навишташуда дурӣ ҷуста, ҷанбаҳои мусбат ва манфиатбахши онҳоро дар рисолаташон ҷамъбаст намудаанд. Чунин асарҳо аз ҷониби аксари муҳаққиқон ва соҳибназарону нахвиён ҳамчун дастуру маводди таълимии беҳтарин шинохта шуда, аз ҷониби натавон муҳаққиқону донишмандон, балки кулли навомӯзону толибилмон бо маҳбубияти тамои истиқбол шуда, то имрӯз дар миёни онҳо мавриди истифода қарор доранд.

Масалан, доктор Солеҳ Абдулазиз аш-Шоъир аз хусуси ин шарҳҳо сухан гуфта, авлабияти баъзеи онҳоро чунин ба қалам додааст: “Шарҳҳои “ал-Кофия”-и ар-Разӣ Астарободӣ, “ал-Фавоид-аз-Зиёия”-и Нуриддин ал-Ҷомӣ ва шарҳи навиштаи Ибни Ҳишом, ки “ал-Буруд аз-зофия” ном дорад, машҳуртарини ин шарҳҳо мебошанд” [7, 8].

Лекин бояд эътироф намуд, ки “ал-Фавоид-аз-Зиёия”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ натавон дар миёни тамоми шарҳҳои бар “Кофия”-и Ибни Ҳочиб навишташуда, балки дар миёни ин се шарҳи дар боло номбаршуда ҳам ҷойи аввалро ишғол менамояд. Чунки китоби мазкур аз рӯзи рӯйи қор омаданаи дар паҳлӯи китоби “Кофия”-и Ибни Ҳочиб яке аз дастурҳои асосии дарсӣ барои омӯзиши забони арабӣ гардида, толибилмони мадориси

исломӣ онро то имрӯз бо тамоми тафсилоташ меомӯхтанд ва меомӯзанд. Аммо шарҳҳои Астарободӣ ва Ибни Ҳишом бо вучуди афзалиятшон бар шарҳҳои дигар баъди андаке ба вартаи фаромӯшӣ афтиданд ва дар шакли дастнавис дар маъхазҳо боқӣ монданд.

Масалан, ал-Бағдодӣ дар “Хизонат-ал-адаб” аз хусуси ар-Рази Астарободӣ ва китоби ӯ “Шарҳи Кофия” хабар дода, мегӯяд, ки ин шарҳ то охирҳои қарни гузаштаи ҳиҷрӣ, то замони ба шакли фаровон зухур кардани матбаъаҳо, дар шакли дастнавис боқӣ монд. Ин китоб аввалин бор дар Туркия соли 1275 ҳиҷрӣ ба табъ расид ва дар хотимааш гуфта мешуд, ки бо нусхаи муаллиф муқоиса карда шудааст [4, 9].

Бояд иқрор шуд, ки шарҳи Рази Астарободӣ баъд аз рӯйи кор омадани “ал-Фавоид-аз-Зиёя” ба ҳукми шариати мансух даромада бошад ҳам, Мавлоно Ҷомӣ хангоми таълифи рисолаи худ, баъд аз шарҳи ҳуди Ибни Ҳочиб ва шарҳи ҳиндӣ, ки муаллиф онро бо “ал-Ҳавошӣ-ал-индия” ном мебарад, сеюмин марҷаъест, ки ба он ба таври фаровон истинод дорад.

Масалан, муаллифи мақолаи “Муаррифии китоби “ал-Фавоид-аз-Зиёя” Хусайни Арҷманд менависад: “Истифодаи Ҷомӣ аз шарҳи Разӣ ба се шакл сурат мегирад”: а) оро ва назариёти Разиро ба таври мустақим ва бо зикри номи вай баён менамояд; б) оро ва назариёти Разиро ба таври мустақим ва бидуни зикри номи вай баён месозад; в) оро ва назариёти Разиро ба таври ғайри мустақим бо тағйири алфоз ва мисолҳо зикр мекунад [3, 14].

Албатта, мегӯяд ӯ, истифодаи Ҷомӣ аз шарҳи Разӣ дар ҳамаи маворид бад-ин сурат нест, ки Ҷомӣ комилан аз Разӣ табъият карда бошад, чун дар баъзе маворид комилан бо орои наҳвии Разӣ ба муҳолифат бархоста, номувофиқии худро нисбати ин ё он ақида ва ҳулосабарориҳо иброз медорад.

Тамоми муҳаққиқон пеш аз он ки аз хусуси китоби Мавлоно Ҷомӣ чизе бигӯянд, дар бораи сабаби иншои он таваққуфе кардаанд, зеро ин сабаб дар аввали китоб аз ҷониби шоир бо як эҳсосот ва дилсӯзии ҳосе нисбат ба писараш Зиёуддин Юсуф, ки ба омӯзиши “Кофия” тоза оғоз намуда, бо душворихое рӯ ба рӯ шуда буд, зикр карда шудааст.

Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки аз устодони машҳури замони худ ба шумор мерафт, дар омӯзиши “Кофия” ба мушкилот рӯ ба рӯ

шудани фарзанди худ ва дигар толибилмонро дида, хост ин мушкилотро андаке ҳам бошад, осон намояд ва ба ин хотир “ал-Фавоид-аз-Зиёия”-и худро таълиф намуд.

Шарҳи Абдуррахмони Ҷомӣ бо хусусиятҳо ва тозагӣҳое, ки дошт, тавонист ба зудӣ дар қалбу хотири донишомӯзон ҷой бигирад ва овозааш дар офоқ паҳн гардад. Ин шуҳрат боис гардид, ки онро дар тамоми ҳавзаҳои таълимии забони арабӣ ҳамчун китоби дарсӣ бипазиранд.

Шуҳрати “ал-Фавоид-аз-Зиёия” ва маҳбубияти он дар миёни толибилмон ва ҳаводорони забони арабӣ ба дараҷае расида буд, ки адади зиёди муҳаққиқон ва таърихшиногон аз тавсифи он худдорӣ карда натавонистаанд.

Тошқубризода дар “Мифтоҳ-ас-саъода” дар боби “Шарҳ”-и Ҷомӣ таваккуф намуда, менависад: “Шарҳи донишманди бузург Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ ба он ғояте расидааст, ки ба он аз лиҳози таҳрир ва ҳусни тартиб чизе илова кардан имкон надорад” [11, 39].

Ҳоҷӣ Халифа низ дар «Кашф-аз-зунун» -и худ аз хусуси фавоиди ин таснифот изҳори назар намуда, мегӯяд: “Дарвоқеъ Мавлоно Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ шарҳе навишта, ки дар он ғояҳои дар шарҳҳои дигари «Кофия» омада бо бехтарин сурат ҷамъоварӣ ва ҳулоса шуда, нуқоте аз худ бар он афзудааст ва онро «ал-Фавоид аз-Зиёия» ном гузоштааст” [9, 1372].

Муҳаммад Боқир ал-Хонсорӣ дар “Равзот-ал-ҷаннат” дар хусуси “ал-Фавоид-аз-Зиёия” суҳан гуфта, менависад: “Он, яъне “Шарҳ” -и Ҷомӣ, аз бехтарин, дақиқтарин, балиғтарин ва комилтарин таснифотест, ки бар “Кофия” навишта шудааст» [11, 39].

Ҷуноне ки маълум мегардад, донишмандони зиёде аз мутолаа ва баррасии “ал-Фавоид аз - Зиёия” ба вачд омада, воқеан дар мавриди муфиду пураарзиш будани он андешаҳои худро натавонанд насл, балки дар либоси назм низ иброз доштаанд.

Дар атрофи ин китоб натавонанд андешаю афкори алоҳида, балки ҳошияву таълиқоти зиёде низ навишта шудааст. Муҳаққиқи мисрӣ Усома Таҳо ар-Рифоъӣ, ки дар таҳқиқи “ал-Фавоид-аз-Зиёия”-и Ҷомӣ таълифоти дучилдае дорад (379 с.), аз 46 ҳошияе хабар медиҳад, ки бар ин шарҳ навишта шудааст. Ӯ мегӯяд: “Ман ҳамаи ин ҳошияҳоро пайдо карда натавонистам ва адади камеро аз он гирифтам. Лекин ҳамаи ин ҳоло барои

таҳқиқи ин китоби бузург ва муайян намудани ҷанбаҳои илмӣ он кифоя нест” [11, 42].

Мухаррирони матбааи “Мактабат-ал-Бушро”-и покистонӣ ҳам хангоми ба тариқи нав ба ҷоп омода намудани “ал-Фавоид-аз-Зиёия” ё “Шарҳи Мулло” аз тавсифи ин китоб худдорӣ карда натавониста, чунин нигоштаанд: “Ва шояд чунин мусаннифиро пайдо карда натавонем, ки навиштаҳояш дар риштаи наҳв аз ҷониби мардум бо ин дилгармӣ ва рағбати бепоён пазируфта шуда бошад, ҳамчунон ки китоби “Шарҳи Мулло” истиқбол шуда, бар он шарҳу ҳавошии зиёде навиштаву таълиқоте фаровон бар он илова шуда бошад. “Шарҳи Мулло” аз беҳтарин ва зеботарин шарҳҳои “Кофия”-и Ибни Ҳочиб ба шумор рафта, ба низоми таълими расмӣ мо ворид гардид, чун масоилро дар бар мегирифт, ки доништанаш барои ҳар фарде, ки хоҳиши омӯхтани забони арабиро дошт, ҳатмӣ ва зарурӣ буд. “Шарҳи Мулло” аз ҷиҳати таълиф ва фарогирии баҳсҳои илмӣ ҳассос, назариёти дақиқ ва ҳулосабарории мумтоз дар сатҳе иншо шуда буд, ки пайдо шудани он китобҳои наҳвӣ дигарро дар ҳоли шарияти мансӯх гузошт. Китоби мазкур яке аз китобҳои муҳим дар илми наҳв ба шумор рафта, он барои донишомӯзони ин ришта аз аҳамияти бузург бархӯрдор аст. Ин китобест, ки онро олимони соҳа ҳуш истиқбол карда, ба тадрису шарҳи он пардохтанд, ба хусус дар кишварҳои Ҳинду Покистон ва дигар мамлакатҳои Осиёи Миёна ва мамлакатҳои ҳамҷивори онҳо [10, 3-4].

Тибқи барномаи анъанавӣ дар мадрасаҳои исломӣ Мовароуннахру Хуросон, ба хусус мадрасаҳои Бухорои Шариф, низ китоби “ал-Фавоид-аз-Зиёия” ё “Шарҳи Мулло”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ яке аз китобҳои асосӣ барои омӯзиши илми наҳви забони арабӣ ба шумор мерафт.

Устод Садриддин Айнӣ дар “Ёддоштҳо” аз омӯзиши китоби мазкур дар мадрасаҳои Бухоро ёд карда, менависад: “Толибилми мадраса баъд аз хондани “Авомил” ва як қисми “Кофия” “Шарҳи Мулло” ном китобро, ки асари Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ буда, дар наҳви арабӣ шарҳи “Кофия” буд, сар мекард. Аз ҳамин вақт сар карда талаба ин дарсро ба пеши ягон муллои калонтар меҳонд, ки одатан ин дарсро дарси “дарсхонагӣ” меномиданд. Ин дарс панҷ сол давом мекард. Талаба ба болои ин боз ба дарси домӯллои кунҷакӣ давом мекард – дар пеши ӯ боқимондаи

“Кофия”-ро, ҳам “Шамсия” ном китоберо, ки матнест дар мантик, меҳонд ва инчунин дарси “Шарҳи Мулло”-ро пеш аз он, ки ба пеши домуллои дарсхонагӣ рафта хонад, аввал ба пеши домуллои кунҷакӣ мегузаронид” [1, 180].

Аз ҳамаи ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки “ал-Фавоид-аз-Зиёия” ё “Шарҳи Мулло”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ яке аз дастурҳои таълимии асосӣ ва эътирофшуда ба ҳисоб рафта, аз рӯи он натавонанд дар мадориси исломии Бухоро, балки дар тамоми мадориси Мовароуннаҳру Хуросон, Покистону Ҳинд ва ҳатто кишварҳои мусулмоннишини Русияи қайсарӣ низ дарс гуфта мешудааст.

Аз тадқиқоти анҷомдодаи доктор Урватулло Тоиров маълум мегардад, ки китоби мазкур дар кишварҳои арабӣ (Миср, Сурия) ҳанӯз ҳам чун китоби “Грамматикаи забони арабӣ” мавриди истифода қарор доштааст [8, 52].

Муаллифи мақолаи “Асари “ал-Фавоид-аз-Зиёия”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ дар Доғистон” Ҷамила Алиева аз хусуси интишор ва маконати асари мазкур дар кишвари Доғистон ва нақши он дар омӯзиши забони арабӣ ва азбар кардани маорифи исломӣ сухан гуфта, чунин менависад: “... Ҳамин тавр мо мебинем, ки аз ибтидои асри XVIII таваҷҷуҳ ба асари Ҷомӣ тадриҷан меафзояд ва аз ибтидои асри XIX сар карда “ал-Фавоид аз-Зиёия” тамоми дастурҳои таълимии дигари забони арабиро аз фазои таълимӣ берун сохта, он дастури ягонаи таълимӣ барои омӯзиши наҳви забони арабӣ дар низоми маорифи исломии Доғистон мегардад” [2, 19-20].

Дар охир мебояд гуфт, ки хонандаи арҷманди тоҷик Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомиро ҳамчун марди бузурги адабу ирфон мешиносад ва аз хусуси ҳоксорию тавозуъ ва фӯрутанӣ ӯ қиссаю ҳикоеҳои зиёде хондасту шунидааст. Мавлоно ин хислати ҳамидаи худро дар асарҳои илмӣ, аз ҷумла дар “ал-Фавоид-аз-Зиёия”, низ нигоҳ дошта, дар он ба Ибни Ҳоҷиб эҳтироми хосае қоил аст ва ҳамеша ӯро аз муҳолифон дифоъ мекунад. Агар ба назари ӯ муҳолиф бошад, худ эътироз накарда, балки назари наҳвиёнеро зикр менамояд, ки муҳолифи андешаи ӯ бошанд.

Докторанти риштаи забон ва адабиёти араб дар Донишгоҳи Техрон Ҳусайни Арҷманд табаххури Абдурраҳмони Ҷомиро дар забони арабӣ бо як ҷумла чунин ифода кардааст:

“Мавлоно, бо вучуди он ки аз устодони бузурги назму насри форсӣ аст, дар шарҳи “Кофия” ҳатто як вожаи форсиро ҳам барои тавзеҳи бархе аз алфози душвор ба кор набурдааст [3, 21], ҳол он ки ин шарҳ ба хоҳири фарзандаш Зиёуддин Юсуф навишта шуда буд.

Дар хусуси арзиши илмии “ал-Фавоид-аз-Зиёия” яке аз таълифҳои асри XVII Мирзо Тоҳири Насрободӣ чунин менависад: “Аз ҷумлаи таълифоти ӯ “Шарҳи Ҷомӣ”- ст, ки бидуни хондани он дар илми наҳву сарф рабти тамом ба ҳам намерасад” [5, 194].

Ҳамин тавр, бо хондан ва аз бар кардани китоби “ал-Фавоид-аз-Зиёия”-и Абдуллоҳи Ҷомӣ курси омӯзиши забони арабӣ дар мадориси асримиёнагии Бухоро ба охир мерасид.

КИТОБНОМА

1. Айни С. Ёддоштҳо. Ҷилди якум (қисмҳои 1 ва 2). / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Алиева Д. Г. Сочинение Абдуллоҳи Ҷами «ал-Фавоид ад-Дийайя» в Дагестане. / Д. Г. Алиева. <https://cyberleninka.ru/article/n/sochinenie-abdurahmana-dzhami-al-favaid-ad-diyaiya-v-dagestane/viewer>.
3. Арҷманд, Ҳусайн. Муаррифии китоби “Фавоиди Зиёия”-и Абдуллоҳи Ҷомӣ. / Ҳусайн Арҷманд, Ғуломаббос Ризои Ҳафтодур, Мучтабо Умронипур. // Адаби арабӣ, шумораи 2, соли 6, тирамоҳ ва зимистони 1393.
4. Астарободӣ, Разӣ. Шарҳ Разӣ ало ал-Кофия. Таъба ҷадида, мусаххаха ва музайяла би таълиқот муфида. ал-Ҷузъ ал-аввал. Таъба ҷадида, мусаххаха ва музайяла би таълиқот муфида, мин амал Юсуф Ҳасан Умар. / Разӣ Астарободӣ. – Банғозӣ, 1996. - 534 с.
5. Афсаҳзод, Аълоҳон. Ҷомӣ адиб ва мутафаккир. / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1989. - 384 с.
6. Ибни Ҳочиб, Абуамр. Шарҳ ал-Вофия назм ал-Кофия. Дироса ва таҳқиқ дуктур Мусо Банноӣ Алвон ал-Алиӣ. / А. Ибни Ҳочиб. Наҷаф: Матбаат ал-одоб, 1400/1980м. 484 с.
7. Ибни Ҳочиб, Абуамр. ал-Кофия фи илми ан-наҳв ва аш-Шофия фи илмайи ат-тасриф ва ал-хат. Таҳқиқ дуктур Солиҳ Абдулазим аш-Шоъир. / А. Ибни Ҳочиб. -ал-Қоҳира: Мактабат ал-Адаб, 2010. - 124 с.
8. Тоиров Урватулло. Рисолаҳои илмии Абдуллоҳи Ҷомӣ. / У. Тоиров, М. Сирочиддинзода, А. Холов. – Душанбе, 2014. - 80 с.

9. Ҳоҷӣ Халифа. Кашф аз-зунун. / Ҳоҷӣ Халифа. – Бейрут: Дор ихё ал-арабӣ, 1909. – Ҷ.2. - (саҳ.940-2058) 1118 с.
10. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Шарҳи Мулло Ҷомӣ. / Абдурраҳмони Ҷомӣ. - Покистон, Карочӣ: Мактабат ал-Бушро, 2011. – 625 с.
11. ал-Ҷомӣ, Нуриддин Абдурраҳмон. ал-Фавоид аз-Зиёия, шарҳ Кофия ибн ал-Ҳочиб. / Абдурраҳмони Ҷомӣ. Дироса ва таҳқиқ ад-дуктур Усома Таҳо ар-Рифоъӣ. ал-Ҷузъ ал-аввал. 1403 / 1983 м. - 379 с.

АРЗИШИ САРФИЮ НАҲВӢ ВА АДАБИИ “АЛ-ФАВОИД АЗ-ЗИЁИЯ” Ё “ШАРҲИ МУЛЛО”-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Табиист, ки барои аз ҷиҳати назарию амалӣ дуруст азбар намудани забони арабӣ ниёз ба дастуру китобҳои таълимие пайдо гардид, то ба хоҳишмандони омӯзиши ин забон қоидаҳои асосии онро шарҳу эзоҳ дода тавонад. Ҳамин зарурат боиси дар асрҳои аввали интишоори ислом рӯйи қор омадани дастурҳои гуногун дар илми наҳв гардид, ки дар миёни онҳо “ал-Кофия фи ан-наҳв”-и Ибни Ҳоҷиб шухрати зиёд дошт. Лекин дастури номбурда аз сабаби мухтасар будани баъзе ғиреҳҳои дошт, ки дарк ва қиёсдани онҳо барои хонандаи навомӯз душворӣ эҷод мекард. Бинобар ин донишмандон ва наҳвиёни зиёд ба шарҳи он пардохтанд, ки дар миёни онҳо шарҳи шоир ва мутафаккири машҳури тоҷик Абдурраҳмони Ҷомӣ яке аз беҳтарин шарҳҳо доништа шудааст. Дар замони ҳозира низ ин китоб борҳо рӯйи чоп омада, дар асоси он қорҳои тадқиқоти зиёде анҷом дода шудаанд, ки дар онҳо донишмандони зиёде аз хусуси арзиши сарфию наҳвӣ ва адабии ин асар изҳори назар кардаанд.

Калидвожаҳо: ал-Фавоид аз-Зиёия, наҳв, сарф, ал-Кофия, шарҳ, забони арабӣ, дастури таълимӣ, медреса, барнома.

**ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ЦЕННОСТЬ
СОЧИНЕНИЯ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ «АЛ-ФАВАИД АД-
ДИЙАЙЯ» ИЛИ “ШАРХ-И МУЛЛА”**

Разумеется, для желающих овладеть теорией и практикой арабского языка требовались учебные пособия и книги, которые разъясняли бы ученикам, не знающим арабского языка, начала и основные элементы его грамматики. И такая необходимость ещё в средние века обусловила появление первых учебников, одним из популярных из которых был “ал-Кафия” арабского языковеда Ибн ал-Хаджиба. Но этот учебник содержал местами трудности, не позволявшие ученикам усваивать некоторые непонятные или труднопостижимые положения арабской грамматики. Поэтому труд Ибн ал-Хаджиба вызвал к жизни

множество комментариев и толкований, одним из наилучших из которых был грамматический трактат “ал-Фаваид аз-Зияийа” выдающегося таджикского поэта и мыслителя Абдуррахмана Джамии, который был назван им в честь своего сына Зияуддина. Поэтому на протяжении многих веков это произведение Джамии переписывалось и распространялось по всем мусульманским странам. В современную эпоху оно издавалось неоднократно, на его материале создаются научно-исследовательские работы, в которых ученые высоко отзываются о лингвистической и литературной ценности этого труда Джамии.

Ключевые слова: ал-Фаваид аз-Зияийа, синтаксис, морфология, ал-Кафия, комментарии, арабский язык, учебное пособие, медресе, программа.

**MORPHOLOGICAL, SYNTACTICAL AND LITERARY VALUE OF THE
WORK OF ABDURRAHMANI JAMI “AL-FAWAED
AD-DIYAIYA” OR “SHARH-I MULLAH”**

For sure, for those who wanted to master the theory and practice of the Arabic language, textbooks and books were needed that would explain to the students who did not know the Arabic language the beginnings and basic elements of its grammar. Such a need back in the Middle Ages led to the writing of the first textbooks, one of which was “al-Kafiyah” by the Arabic linguist Ibn al-Hajib. But this textbook in some places contained difficulties that did not allow students to learn some language specifics or it was difficult to comprehend the provisions of Arabic grammar. Therefore, the work of Ibn al-Hajib brought to life many comments and interpretations, one the best, which was on grammatical treatise “al-Fawaed ad-Diyaiya” by the prominent Tajik poet and thinker Abdurrahman Jami, who was named after him by his son Ziyauddin. Therefore, for many centuries this work of Jami corresponded and distributed throughout all Muslim countries. In the modern era, it has been published several times, research materials are created on its material, in which scientists highly praise the linguistic and literary value of this work by Jami.

Keywords: al-Fawaed ad-Diyaiya, syntax, morphology, al-Kafiyah, commentary, Arabic, textbook, madrassas, program.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эмомов А.С. – дотсенти кафедраи забон ва адабиёти араби Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа, н.и.ф. Тел.: (+992) 915 25 74 75. E-mail: islamtaj@mail.ru.

Сведения об авторе: А.С. Эмомов – к.ф.н., доцент кафедры арабского языка и литературы Таджикского исламского института им. Имама Аъзама Абуханифы. **Адрес:** Таджикистан, Душанбе, ул.Шодмонӣ -58/1. Телефон: Тел. (+992) 915 25 74 75. Факс: 221-96-88. E-mail: islamtaj@mail.ru.

Information about the author: Emomov Asroridin – Dr. of Philological Sciences. Department of Arabic language and Literature of Tajik Islamic Institute name after Imami Azam Abuhanifa. **Address:** Tajikistan, Dushanbe, Shodmoni Str. 58/1. Telefon: (+992) 915 25 74 75. Fax: 221-96-88. E-mail: islamtaj@mail.ru.

УДК:891.550.092

ИРСОЛИ МАСАЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ

НАЗИРИИ НИШОПУРӢ

Маҳмудзода Обидҷон

ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Дар мавриди шинохти мақоми ирсоли масал ҳамчун санъати бадеӣ дар осори назарии адабиётшиносии қадим ва навин мулоҳизоти фаровон баён шудаанд. Ба ибораи дигар, метавон нуктаеро таъкид намуд, ки маънии луғавӣ ва истилоҳии ирсоли масал ё тамсил дар фарҳангҳо, осори назарӣ шарҳу тафсир ёфтааст ва гумон мекунем, ки такрори матолиби мазкур мувофиқи мақсад нест. Ҳатто дар пажӯҳишоти анҷомдодаи донишмандони соҳибном, чун Саид Нафисӣ, Садриддин Айнӣ, Шамси Лангрудӣ, Шафеии Кадканӣ, Ҳасан Хусайнӣ, Наталия Пригарина, Абдуллоҷон Ғаффоров, Замира Ғаффорова ва дигарон сухан аз мақоми ин санъати бадеӣ дар шеърӣ шоирони сабки ҳиндӣ рафтааст ва зимнан ҷойгоҳи он чун хусусияти ин сабки адабӣ муқаррар гардидааст, ки дар ашъори суханварони ҷудогонае ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Аз ин рӯ, дар мақола мо асосан саъй менамоем, ки асосан ба нақши ин санъати бадеӣ дар ашъори яке аз пешгомони сабки ҳиндӣ Назирии Нишопурӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоем.

Маълум аст, ки муҳаққиқони сабки ҳиндӣ заминаҳои зуҳури ин санъати бадеиро ҳамчун хусусияти ин сабк дар шеърӣ шоирони сабки ироқӣ бозҷӯй кардаанд. Аз ҷумла, устод Саид Нафисӣ дар китоби «Таърихи назм ва наср дар Эрон ва забони форсӣ» чунин андеша меронад: «Дар қарни даҳум дар Ҳиндустон асоси сабки маҳсус дар шеър гузошта шуд, ки ба номи сабки ҳиндӣ маъруф шудааст ва ин сабк аз равиши хоси шоирони самбулизми қарни VIII, махсусан Камоли Хучандӣ, Фахриддини Ироқӣ ва Ҳофизи Шерозӣ берун омад ва шоирон дар истеъмоли

киноёту истиорот ва маонии дақиқ ва нозукбаёнӣ ва ишора ба мисол ва истилоҳоти хос беш аз андоза рӯй карданд» [2, 100-101]. Таъкиди ин донишманди соҳибном ба матлаби «ишора ба мисол ва истилоҳоти хос» ҳамон ҷойгоҳи тамсилро муқаррар мекунад, ки воқеан дар шеърӣ ин суҳанварони соҳибном нуфузи шоиста дорад. Ишорат ба се байти Камоли Хучандӣ ҳақиқати ин суҳанро ба исбот мерасонад:

*Манъи Камол аз ошиқӣ, ҷони бародар, кай тавон,
Панди падар монев нашуд расои модарзодро* [8, 91].

*Чун дид Камол он сари кӯ, тарки Ватан кард,
Булбул чу чаман дид, раҳо кард қафасро* [8, 106].

*Пеши ноаҳлон чӣ ҳосил зикри пурдонӣ, Камол,
Донаи гавҳар чӣ резӣ мурғи арзанхораро* [8, 113].

Ҳамин тавр, ҳарчанд Назирии Нишопурӣ яке аз шоирони марҳилаи аввали зуҳури сабки ҳиндӣ эътироф гардидааст, чун суҳанвари пештози тарзи тоза доништа мешавад, ки дар каломӣ ӯ бешак аксари махсусиятҳои сабки ҳиндӣ нуфуз доранд, ки яке аз онҳо истифодаи санъати тамсил ё ирсоли масал мебошад.

Маълум аст, ки дар шеър ишорат ё масал задан ба ҳодисаву воқеа, ашё ба хотири исботи фикр ва равшан шудани матлаб ирсоли масал ё тамсил доништа мешавад. Ҳасан Хусайнӣ дар китоби «Бедил, Сипехрӣ ва сабки ҳиндӣ» дар иртибот ба шарҳи тамсил ва ҷойгоҳи он дар сабки ҳиндӣ навиштааст: «Аҳли мантиқ тамсилро исботи як ҳукм дар як қазияи ҷузъӣ ба воситаи субути он дар ҷузъе дигар, ки бо аввали маънии муштарак дорад, таъриф кардаанд ва фуқаҳо инро қиёс меҳонанд ва ҷузъи аввалро фаръ ва ҷузъи дувумро асл ва маънии муштарак байни ин ду ро иллат ва ҷомеъ мегӯянд. Гарчи устухонбандии тамсили шеърӣ низ ҳамин устухонбандии мантиқӣ аст, вале ба назар дошт, ки дар шеър мисраъҳо (ки ҳамон ҷузъҳои мантиқанд) дар асл аз мақулае (иншое) ҳастанд ва на хабар. Агар шоири мо мегӯяд (ҳар ки рафт, аз дида доғе бар дили мо тоза кард), алорағми зоҳир хабаре мисроъ, кори шоир иншо маҳсуб мешавад, чаро ки ҳарфи ўро наметавон ва набояд зери заррабини

сидку кизб қарор дод ва хабари будани онро маҳак зад». Тафовут миёни мантиқ ва шеър тафовут аз замин то осмон аст, вале ҳамин қадам бигӯем, ки мухотаби мантиқӣ ақл аст ва мухотаби шоир дил ва эҳсос [9, 18].

Таваҷҷуҳ ба каломи Назирии Нишопурӣ ин матлабро шарҳу тавзеҳ медиҳад, ки ин суҳанвари мумтози сабки ҳиндӣ дар мазмунсозиҳои шоиронаи хеш аз ҳар роҳу восита санъати тамсилро ба қор бурдааст. Ба назар мерасад, ки чун шоире дар оғози нуфузи сабки ҳиндӣ қарор дорад, ки дар қорбурди ин санъат аз шеваҳои хос ба қор мегирад. Масалан, ба ин байт рӯҷӯ мекунем:

*Зи ҷирмонам ғаме дар хотири ёрон шавад пайдо,
Чу беморе, ки марғаш бар парасторон шавад пайдо* [1, 23].

Зоҳиран ба назар мерасад, ки шоир барои шарҳи ҳолу ҳавои ҷирмони хеш, ки аз ҳосили он дар хотири дӯстон пайдо мешавад, ташбеҳе меофарад, яъне ҳоли худро ба беморе монанд мекунад, ки барои табиб ё парасторони вай пайдо мегардад. Аммо агар ба умқи ташбеҳи офаридаи шоир назар афканем, маълум мегардад, ки шоир ин ба ҳоли беморе масал мезанад, ки марғаш ба парасторон аён гардидааст. Чунонки, аз тафсири фалсафӣ ва мантиқиву шоиронаи мафҳуми масал ҳам равшан гардид, барои исботи фикр мисоле оварда мешавад. Ин ҷо дар шеъри Назирӣ ҳам ташбеҳ аст ва ҳам тамсил, зеро баробари монанд қардан шоир ба ҳоли бемор масал мезанад ва барои ҳонанда ҳосили ҷирмони худро аз ёрон тавассути аҳволи бемор маънидод мекунад. Ба ин хотир имкон дорад, ки ин шеваи сохтмони тамсилҳои шоиронаи Назириро мо ташбеҳоти тамсилӣ ва тамсилҳои ташбеҳӣ низ унвон намоем.

Дар ҳамин ғазал дар байти дигар шоир гоҳи дигар бо ҳамин усул тамсил меофарад, ки ҳоли зуҳури хешро, баръакси ҳоли боло, ба шеваи тасвир мекунад, ки аз пайдо шуданам ёрон аз ман мераманд ва ин ғурезу рамандагиро ба масте монанд мекунад, ки миёни хушёрон пайдо мешавад, ки ҳама аз ӯ меғурезанд. Қолиб аст, ки шоир дар як ғазал ду ҳолати воқеии инсонро ба қалами тасвир медароварад, ки дар яке наздикон ба рикқату андӯҳ аз ҷудои дӯст меоянд ва онро шоир ба ҳоли бемор монанд

мекунаду бар асоси аҳволи он тамсиле меофарад. Дар мавриди дигар ҳолати акси он ба чашм мерасад, ки инсонҳо гоҳе аз ҳамдигар чунон безор мешаванд, ки мисоли масти миёни хушёрон пайдошуда аз ҳамдигар меҳаросанд:

*Чу пайдо гардам аз роҳе, чунон ёрон раманд аз ман,
Чу бадмасте миёни чамъи хушёрон шавад пайдо* [1, 24].

Аз рӯйи таҳлили сохториву маъноии як ғазал ин ҷо вежагии истиқлоли байт ҳам ошкор мегардад, ки шоир дар таркиби он ду маънии мутазадро офарида, аз санъати тазод кор гирифтааст. Ҷолиб он аст, ки дар ин маврид ҳам тамсил барои офариниши маъниҳои шоиронаи мутазоди ӯ ёрӣ кардааст.

Ҳамин шеваи сохтмони тамсилро шоир дар мавриди дигар бо усуле дигаргуна ба кор мегирад. Шоир ҷое бо ҳамин шева чашми ашкбори хешро ба гуҳарфурӯше масал мезанад, ки ҳамеша дуқони гавҳарфурӯшии ду чашми ӯ боз аст:

*Дар орзуи нисори қудуми ту ҳама шаб
Гуҳарфурӯши ду чашми маро дӯкон боз аст* [1, 69].

Ин ҷо навъе тасвирсозии ҷолиби шоиронаи Назирӣ ошкор аст, ки чашми худро ба гавҳарфурӯше монанд месозад, ки ҳамеша ба орзуи дар қудуми ёр нисор кардани гавҳари дидагонаш дари дуқонашро боз медорад.

Дар ин маврид шоир барои посух гуфтан ба суоли хеш масале бар дигарон мезанад, яъне ба худ суол медиҳад, ки дар соғари худ чӣ ниғаҳ дорӣ ва зимнан ба зоҳидон масал мезанад, ки пеши онҳо қадри гунаҳкорон пайдо мешавад:

*«Назирӣ, кош бинмоя, ки дар соғар чӣ медорӣ,
Ки пеши зоҳидон қадри гунаҳкорон шавад пайдо»* [1, 24].

Суоле пайдо мешавад, ки чаро пеши зоҳид қадри гунаҳкорон пайдо мешавад? Масал задани шоир ба посухи ҳамин суол вобаста аст, ки матлаби тамсилии суҳанварро равшан мегардонад. Маълум мешавад, ки шоир дар назари аввал тавассути корбурди санъати суолу ҷавоб масал ба зиндагонии зоҳид мезанад ва баёне парадоксӣ

ба кор мегирад, ки шарҳи он мавзӯи баҳси дигар аст. Танҳо нуктаи қобили таъкид он аст, ки дар асл зоҳид бо аҳли ринду майхона муҳолифанд ӯ ҳамеша дар ҷустуҷӯи гуноҳи майхорон аст. Аммо кадри гунаҳкорон барои он пеши зоҳид пайдо мешавад, ки барои вай коре ҷиҳати бадном кардан ва мазаммати аҳли дил ҳосил мегардад, яъне зоҳид бо ҳамин обрӯ пайдо мекунад. Ишорати дувуми маънии байт он аст, ки агар зоҳид медонист, ки орифоне чун Назирӣ дар соғари хеш ҷӣ мебинанд, яъне мисли Ҳофиз дар «пиёла акси руҳи ёр мебинанд», ба кадри ин гунаҳкорон мерасид ва мақоми ононро дармеёфт.

Бо ҳамин равиш дар байти дигар шоир бо таассуф баён медорад, ки мастӣ аз кафи ҳастӣ ихтиёри моро рабуда ва дар мисраи дувум ба мутриб масал мезанад, ки аз мақоми мо хабаре намедихад:

*Мастӣ рабуда аз кафи ҳастӣ зимоми мо,
Мутриб намедихад хабаре аз мақоми мо [1, 21].*

Ҳосили сухани шоир он аст, ки мастӣ ва аз худ берун омадан ихтиёр аз мо рабуд, яъне мо беҳудем ва танҳо мутриб аст, ки аз мақоми мо барояшон хабаре диҳад. Вожаи мақом дар ин ҷо ба ду маънӣ аст, аввал ҳамон мақоми маънавӣ аст ва ба тақозои ин матлаб мутриб ба маънии соқӣ, муршиди комил ва пир истифода шудааст. Бо назардошти он ки мутриб аҳли мусиқӣ аст, мақом истилоҳи мусиқист, ки шеваи хоси маъниофарӣ ва таносуби зебои сухани Назириро бозгӯӣ мекунад.

Дар байти дигар Назирии Нишопурӣ сухан аз фироқ ба забон меоварад ва ҳолу ҳавои дили дардманди хешро ба тасвир мегирад. Барои шарҳи бештари ин аҳвол дар мисраи дувум масал мезанад, ки ғами аз хона берун рафтан ҳавои манзили моро фаро гирифт:

*Фироқи дӯстон бисёр пеш омад дили моро,
Ғами берун гирифт аз мо ҳавои манзили моро [1, 19].*

Зоҳиран чунин ба назар мерасад, ки гӯё дар мисраи дувум шоир хостори он аст, ки дилам дар сина ба танг омадааст ва меҳоҳам аз фироқи дӯстон ба берун равам ва дар пайдоии онон

бикӯшам. Аммо зимнан ин ҷо таносубе миёни дил ва манзил аст ва шоир барои шарҳи ҳолу ҳавои худ ба манзиле масал мезанад, ки дили инсон аз он гирифта мешавад, то зуд онро тарк намояд.

Равиши маъмулии сохтмони тамсил ва ирсоли масал дар ғазалиёти Назирии Нишопурӣ зиёд ба назар мерасад, ки дар қолиби маъмул эҷод шудаанд ва омил ба яке аз пешгомони сабки ҳиндӣ эътироф гардидани шоир гаштаанд. Аз ҷумла дар байти зерин барои шарҳи ҳоли тамкин ҳамчун маҳсули хиради инсонӣ аз ҳосили он рафтани шӯру шари ҷавонӣ ба мақоми пирӣ ва шаби ғафлат масал мезанад:

*Тамкини хирад бурд зи сар шӯру шарамро,
Пирӣ бираҳонд аз шаби ғафлат саҳарамро* [1, 21].

Инсон вақте ба мақоми пирӣ мерасад, ҳосили таҷрибаву омӯзиш ва такмили хирад барояш тамкину бурдбориву сабури эҷод мекунад. Аз ин рӯ, шоир дар мисраи дувум ба пирӣ масал мезанад, ки инсонро аз ғафлат раҳо мекунад. Қолиб аст, ки баробари тимсоли тамкин будани пирӣ изҳор медорад, ки ҳамин мақом аст, ки субҳи наҷот ва раҳонро аз шаби ғафлат мегирад.

Дар байти дигар ҳоли худро ба ҳоли парвона масал мезанад, ки ошёнаи он шуъла аст. Дар мисраи дувум бо зикри «об аз шарори ашк хӯрад гулситони мо» навъе тамсили зебои шоиронае меофарад, ки ба тозақориҳои шоир дар эҷоди ин санъати бадеӣ ва корбурди муваффақонаи он таъкид меварзад:

*Парвонаему шуъла бувад ошёни мо,
Об аз шарори ашк хӯрад гулситони мо* [1, 23].

Масали дигари ифодагари ҳолу ҳавои шоир мӯрест, ки дар гудози шакар афтодааст, ки дар роҳ қорвони мӯрони очиз поймол мегардад:

*Мӯрему дар гудози шакар уфтодаем,
Дар роҳ поймол шавад қорвони мо* [1, 23].

Дар байти дигар шоир барои он ки назари хешро дар мавриди ному нишон аз ошиқ ёфтани маъшук ба субут расонад,

ба боғбон масал мезанад ва таъкид медорад, ки ҳамон вақт ҳосили боғ некӯ мешавад, ки агар боғбон пайдо шавад:

*Зи ошиқ мешавад маъшукро ному нишон пайдо,
Самар некӯ наёяд, то нагардад боғбон пайдо [1, 24].*

Нуктаи ҷолиби тавачҷуҳ он аст, ки дар мавриди дигар дар ҳамин ғазал Назирӣ тавассути истилоҳоти фалсафӣ ва мантиқ тамсиле меофарад, ки хеле ачиб ба назар мерасад. Шоир бо мурочиат ба маъшук таъкид месозад, ки вақте ту парда аз рух бардорӣ, тамоми худихо, яъне кибру ғурури ошиқ аз миён меравад ва барои исботи ин назари хеш ду истилоҳи фалсафиро ҳамчун тамсил ба кор мегирад, ки яке гумон ё шак ва дигаре аён аст. Масали офаридаи шоир он аст, ки агар аён, ҳақиқати зоҳир, ваҷҳи собит пайдо шавад, он гоҳ шакку гумон аз байн меравад:

*Худихо маҳв гардад, гар ту аз рух парда бардорӣ,
Гумон нӯшида гардад, ҳар кучо гардад аён пайдо [1, 24].*

Дар ин ғазал боз ҳам бо ҳамон шеваи аввали тамсилофаринӣ, ки зикраш дар боло рафт, шоир ҳоли худро ба муҳтоҷе монанд мекунад ва масал мезанад, ки агар дар хонааш меҳмон пайдо шавад:

*Таманнояш чу гардад гарди хотир, музтариб гардам,
Чу муҳтоҷе, ки гардад дар сарояш меҳмон пайдо [1, 25].*

Шоир таъкид мекунад, ки ҳеҷ гоҳ таманнои васли ӯ гарди хотири ман намегардад, агар чунин бошад, онгоҳ ман мисли муҳтоҷе хоҳам шуд, ки дар сароям меҳмоне пайдо шавад, аз нодорӣ худро музтариб бинам.

Мавриди дигар, бо шеваи роиҷ дар сабки ҳиндӣ Назирӣ бо мурочиат ба худ таъкид мекунад, ки аз таънаи талхи ҳасудон харгиз озурда мабош. Ин ҷо барои шарҳи ҳоли ҳасудон ба тезиҳои хору хас масал мезанад, ки он аз ифлос, яъне нодориву нотаваббинӣ сарчашма мегирад:

Мабош ранҷа Назирӣ зи таъни талхи ҳасуд,

Ки ҳаст хушкӣву тезии хор аз ифлос [1, 174].

Ҳамин тавр, мутолиаи Девони Назирии Нишопурӣ муқаррар месозад, ки дар таркиби ғазалиёти шоир теъдоди фаровони тамсил ё ирсоли масалро метавон ба мушоҳиди гирифт, ки дар такмили маъноӣ ва ҳунарии сурудаҳои шоир нақши муассир гузоштаанд. Дар доираи имкони баррасиҳо мо танҳо ба намунаҳо ва чанд шеваи ҳоси тамсилофариниҳои Назирии Нишопурӣ рӯчу намудем. Махсусан, тозақориҳои шоир дар истифодаи ин санъати маъмул ба он ишорат мекунад, ки ӯ дар роҳи офариниши маънии ноб, мазмунҳои тоза, тасвирҳои шоирона тамсилро хеле моҳирона ба кор гирифтааст. Гоҳо ба назар мерасад, ки ҳангоми истифодаи ин санъат шоир онро дар таркиби дигар анвои саноеи бадеӣ ба кор гирифтааст, ки намунаи онро мо шартан тамсилҳои ташбеҳӣ ё ташбеҳоти тамсилӣ унвон намудем. Ҳамзамон дар ҷараёни тамсилофариниҳои Назирӣ ҷилваҳое аз тасвирҳои парадоксӣ ва ҳисомезӣ низ ба ҷашм мерасанд, ки, албатта, ин мавзӯи баҳс ва таҳқиқи ҷудогона ба шумор меравад.

КИТОБНОМА

1. Нишопурӣ Назирӣ. Девон / Назирии Нишопурӣ // Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1389. – 672 с.
2. Нафисӣ Саид. Таърихи назм ва наср дар Эрон ва забони форсӣ. Ҷ.2 / Саид Нафисӣ. – Техрон: Фуруғӣ, 1344. – С. 666-1172.
3. Орзу Сирочуддин Алихон. Маҷмау-и-нафоис. - Ҷ.3 / Ба кӯшиши доктор Муҳаммад Сарфароз Зафар. – Исломобод, 2006. – С. 1346-1348.
4. Сабо Муҳаммадмузаффарӣ Хусайн. Таърихи «Рӯзи равшан». Ба тасҳеҳу таҳияи Муҳаммадхусайн Рукнзодаи Одамият. - Техрон, 1343. - 976 с.
5. Сархуш Муҳаммадафзал. Қаламот-и-шӯро. Тасҳеҳи Алиризо Қазва. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди исломӣ, 1389. - 313 с.
6. Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти дар Эрон. Ҷ.5. Бахши дувум. Техрон: интишороти Фирдавс, 1369. - 807 с.
7. Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адабиёти форсӣ дар Ҳинд. - Техрон: Интишороти дабирихонаи Шӯрои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1377. - 766 с.

8. Хучандӣ, Камол. Девон / Камоли Хучандӣ // Таҳияи Абдучаббори Суруш. – Хучанд: Хуросон, 2015. – 1292 с.
9. Ҳусайнӣ Ҳасан. Бедил, Сипехрӣ ва сабки ҳиндӣ / Ҳасани Ҳусайнӣ. – Техрон, Суруш, 1368. – 150 с.

**ИРСОЛИ МАСАЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ
НАЗИРИИ НИШОПУРӢ**

Дар таҳқиқоти роҷеъ ба сабки ҳиндӣ анҷомёфта истифодаи ирсоли масал ё тамсил ҳамчун яке аз хусусиятҳои муҳими сабки ҳиндӣ эътироф гардидааст. Ҳарчанд роҷеъ ба ҷойгоҳи қорбурди он дар ашъори намоёндагонӣ ҷудогонаи сабки адабии мазкур мақолаҳое навишта шудаанд, аммо дар ин мақола бори аввал кӯшиши ба ҳарч рафтааст, ки шеваҳои шоиронаи қорбурди ин санъати бадеӣ дар ғазалиёти Назирии Нишопурӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор дода шавад. Муаллиф дар заминаи баррасиҳои хеш муқаррар намудааст, ки Назирии Нишопурӣ барои такмили ҷанбаҳои ҳунарии ашъори худ, хосса маъниофарӣ ва мазмунсозӣ аз тамсил ё ирсоли масал бо шеваҳои хос қор гирифта, дар ривоҷи ин санъати бадеӣ дар қаламрави сабки ҳиндӣ нақши муассир гузоштааст.

Возжағони калидӣ: Назирии Нишопурӣ, ғазал, ирсоли масал, тамсил, сабки ҳиндӣ, мазмунсозӣ, маъниофарӣ, санъатҳои бадеӣ.

**ПЕРЕДАЧА ПОГОВОРКИ В ГАЗЕЛЯХ
НАЗИРИ НИШОПУРИ**

В проведенном исследовании об индийском стиле утверждается, что использование передачи поговорки или притчи является одной из важных особенностей индийского стиля. Хотя о её месте в поэзии различных представителей этого литературного стиля написаны статьи, данная статья является первой попыткой обсудить поэтические методы использования этого искусства в газелях Назири Нишопури. На основе своих исследований автор установил, что Назири Нишопури работал над улучшением художественных аспектов своей поэзии, особенно при создании нового смысла и содержания использует поговорку или притчу особым образом, и таким путем он сыграл важную роль в развитии этого искусства в индийском стиле.

Ключевые слова: Назири Нишопури, газель, поговорка, притча, индийский стиль, содержание, семантика, изобразительное искусство.

**TRANSMISSION OF SAYING IN GHAZLS
OF NAZIRI NISHOPURI**

A study on Indian style argues that the use of the transmission of a saying or parable is one of the important features of the Indian style. Although articles have been written about its place in the poetry of various representatives of this literary style, this article is the first attempt to discuss the poetic methods of using this art in Naziri Nishopuri's ghazals. Based on his scientific research, the author establishes that Naziri Nishapuri worked to improve the artistic aspects of his poetry, especially during the creation of new meaning and content, using sayings or parables in a special way, and in this way he played an important role in the development of this art in the Indian style.

Key words: Naziri Nishopuri, ghazals, saying, parable, Indian style, content, semantics, fine arts.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмудзода Обидҷон, номзади илмҳои филология, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе), E-mail: mirobid-26@mail.ru

Сведения об авторе: Маҳмудзаде Обидҷон, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни, (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: mirobid-26@mail.ru

Information about the author: Mahmudzoda Obidjoni, Candidate of Philological Sciences, lecturer of Department of theory and history of literature of the Tajik state pedagogical University named after S. Ayni (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: mirobid-26@mail.ru

ББК. 83. 3 Т 2 УДК. 8 Точ. 2 М - 65

**МУАРРИФИИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ ОСОРИ
СОИНУДДИНИ ХУЧАНДӢ**

Мирзоев Садриддин

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Соинуддин Алӣ ибни Муҳаммад (1370-1433) маъруф низ бо асомии Ибни Турка, Туркаи Хучандӣ, Соини Турка, Соинуддини Хучандӣ, Соинуддини Исфаҳонӣ, Соинуддин Хучандии Исфаҳонӣ ва Соини Исфаҳонӣ дар таърихи адабиёти форсии

тоҷикӣ аз зумраи адибоне маҳсуб мешавад, ки бо офаридани осори адабӣ ва ирфонӣ дар сурати ҳам мансур ва ҳам манзум аз ҷойгоҳи вижае бархурдор аст. Аз тааммул ва мулоҳиза сари ин мавзӯ ба натиҷае расидаем, ки таълифоти вай иборат аз 70 китоб будааст ва бахши қобили таваҷҷуҳ ва муҳими онҳоро осори насрии ӯ ташкил медиҳанд.

Бо таваҷҷуҳ ба таърихи китобати осори Ҳоҷа Соинуддин метавон гуфт, ки таснифоти вай аз синни чихилсолагии муаллиф оғоз гардида, яъне вай таълифи бештарини асарҳояшро дар тӯли 30 сол миёни-солҳои 806 то 836 ҳ./ 1404 то 1433 м, анҷом додааст. Хушбахтона, нусхаҳои қаламии осори ин нависандаи чирадаст дар аксари шӯъбаҳои шарқии китобхонаҳои дунё мавҷуданд, ки бо сабабҳои маълум муайян кардани теъдоди аниқи онҳо аз имкон берун аст. Аммо нусхаҳои то кунун маълуми осори Соинуддин дар ганҷинаҳои мероси хаттии китобхонаҳои бузурги дунё чун Инглистон, Эрон, Туркия, Қоҳира, Начаф, Ўзбекистон, Покистон, Ҳиндустон, Тоҷикистон, инчунин дар китобхонаҳои хусусии ҷаҳон нигоҳдорӣ мешаванд. Масалан, аз як худи рисолаи “Ақлу ишқ” нусхаҳои хатии фаровон (14 нусха) дар захираи дастнависҳои дунё боқӣ мондааст. Ё аз рисолаи “Атвори салоса” дар ганҷинаҳои хатии олам 8 нусха маҳфуз аст.

Осори насрии Соинуддин шомили 70 китобу рисола мебошад, яъне имрӯз беш аз дусад нусхаи осори нависанда дар ганҷинаҳои хатӣ ба назар мерасанд. Бинобар ин, дар ин навишта доир ба ҳамаи осори мактуб ё нусхаҳои қаламӣ, ки бевосита зерини дасти мо қарор доранд ё аз рӯи феҳристҳои дастрас аз мавҷудияти онҳо оғайи дорем, суҳан гуфтани нестем. Зеро чунин равиши таҳқиқ, аз як ҷониб, суҳанро ба дарозо кашад, аз ҷониби дигар, ҷаҳдон зарурат ҳам надорад. Ҳадафи мо дар ин мақола танҳо муаррифӣ ва тавсифи муҳтасари ҷаҳд нусхаест, ки аз ягон ҷаҳат арзиш ва аҳамияти вижаеро доро мебошанд. Ё қисме аз нусхаҳо барои он мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд, ки дар замони нависанда китобат шудаанд ва дар аввал ва охири он хатти худи Соинуддин ба назар мерасад ва онҳо нусхаҳои қадим мебошанд.

Аз миёни маҷмӯаҳои хаттии осори Соинуддин, ки дар феҳристҳо муаррифӣ шуда, маълум гардид, ки дар замони вай ҷаҳор-панҷ маҷмӯа аз рӯи нусхаи асли нусхабардорӣ шуда, ба

назари ӯ ҳам расида ва дар бархе аз онҳо хат ва ёддошти Соинуддин омадааст. Аз ҷумлаи онҳо яке нусхаи Шарафуддин Алии Яздӣ аст ва дигаре нусхаи Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллий (майдони Баҳористон) таҳти рақами 8503 ва се нусхаи дигар ҳамон аст, ки Мирзо Ибодуллоҳи Афандӣ аз он ёд кардааст [17, 47; 14, 240]. Ҳамчунон ки ишора намудем, тавсифи тамомии маҷмӯаҳои осори Соинуддин Алӣ макон ва замони дигарро меҳақад. Аз ин рӯ, ҳоло муносиб менамояд, ки доир ба чанд маҷмӯаи суҳан бигӯем ва дар заминаи паҷӯиши осор ба онҳо рӯчӯ намоем:

1. Маҷмӯаи рақами 8503 Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллий (майдони Баҳористон). Бино ба гуфтаи адабиётшинос Иброҳими Дебоҷӣ, ин маҷмӯаи бисёр нафис ва дар замони Соинуддин навишта шуда, дар чанд мавзеи он хати муаллиф омадааст. Аз ҷумла, дар оғоз, миёна ва поёни китобҳои “Мафохис” ва “Шарҳи “Фусус-ул-ҳикм”. Дар ин маҷмӯа ҳудуди 58 китобу рисола, нома ва ёддошт омадааст, ки аз ин миён 54 шумора аз онҳо осори Соинуддин мебошад [17, 47]. Маҷмӯаи шумораи 8503, ки дар Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллий ниҳаддорӣ мешавад, нусхае аст ба хатти настаълиқи хуш, шомили аксари ниғоштаҳои арабӣ ва форсии Соинуддин, ки ба гувоҳии Муҳаммадтақии Баҳор дар рӯзгори муаллиф китобат шудааст [2, 231]. Аслан ин маҷмӯа моли шахсии устод Баҳор буда, баъди даргузашти вай Китобхонаи маҷлис аз хонаводаи Баҳор ин нусхаро харидорӣ кардааст ва акнун ин маҷмӯа, ҷунонки гуфтем, дар Китобхонаи маҷлис (ҷанби майдони Баҳористон, шумораи 8503) ниҳаддорӣ мешавад [8].

Муҳаммадтақии Донишпажӯҳ ҳам бар пояи маҷмӯаи шумораи 8503 осори Соинуддинро баршумурдааст. Бино ба тазаккуроти Донишпажӯҳ ин нусха ба хати насхи хоно дар коғози самарқандӣ навишта шуда, бо нишон ва унвони шангарф, ҷилдаш тимочи муқоваӣ будааст. Гӯе Муҳаммад Ҳусайни Ҳусайнӣ ном шахсе дар шаҳри Табреш ба соли 1016 ҳ. / 1607 м. ин нусхаро дошта будааст. Ёддошти дигаре ҳам аз муаррихи асри даҳум дар ин нусха мавҷуд (миёнаи нусха) аст. Феҳристи рисолаҳои Соинуддин дар саҳифаи аъён ва пас аз он феҳристи матолиби китоби “Мафохис” навишта шудааст. Нусха пур аз ҳавошӣ буда, “бархе гӯе аз ҳуди Соинуддин аст ва бархе аз Шарафуддин Алии

Яздӣ дар миёна омада”[6, 307]. Ба тахмини Донишпажӯх ин нусха ба дасти Соинуддин Алӣ низ расидааст [6, 306] . Илова бар гуфтаҳои устод Донишпажӯх бояд гуфт, ки дар канори ин нусха навиштае аз нусхаи Шарафуддин Алиӣ Яздӣ ба ин маънӣ ёддошт шудааст : “Сурати хати мусанниф аст-саломуллоҳа алайҳ, ки бар нусхаи Мавлоно Шарафуддин Алӣ- халада- Л- лоҳа зилолаҳу-л-оълӣ навиштаанд ” [8, варақи 121]

Маълум гардид, ки аз ин нусхаи дастнависи осори Хоча Соинуддин бори аввал устод Баҳор истифода бурда, бар пояи он перомунӣ зиндагинома, осор ва сабки Соинуддин матолиби муҳим гуфтааст [2, 223-234]. Ин маҷмӯа минбаъд мавриди назари донишмандон Муҳаммадтакии Донишпажӯх, Мӯсавии Бехбаҳонӣ, Иброҳими Дебоҷӣ, Начиб Моили Ҳиравӣ ва ҷуз онҳо қарор гирифтааст.

Аммо ҳеҷ як аз донишмандони мазкур тавзеҳ надодаанд, маҷмӯаи рақами 8503, ки дар Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллӣ ниғадорӣ мешавад, ҳамон маҷмӯаи расоили Соинуддин аст, ки тахти рақами 10196 дар Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллӣ маҳфуз аст ё аз рӯйи он рӯйнавис шудааст ва шомили бештаринаи осори Соинуддин Алӣ мебошад [16] . Аз ин рӯ, чунин суол ҳам ҷойи омадан дошта метавонад, ки оё маҷмӯаи расоиле, ки тахти рақами 10196 дар Китобхонаи маҷлис ниғадорӣ мешавад, нусхаи асл аст ва ё аз рӯйи маҷмӯаи 8503 нусхабардорӣ шудааст. Баҳри посухи ин суол муносиб менамояд, ки суҳанро аз тавсифи маҷмӯаи 10196 шурӯъ намоем, то асли матлаб равшан шавад.

2. Маҷмӯаи расоил, рақами 10196 Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллӣ. Ин маҷмӯа дар рӯзгори муаллиф китобат шуда, шомили 53 китобу рисола, номаҳо ва намунае чанд аз ғазалҳо ва рубоӣҳои форсии тоҷикӣ ва арабии суҳанвар мебошад. Сабти нусха дақиқ ва қобили эътимод буда, дар чандин мавзеи он хат ва имзои Соинуддин ба назар расид. Аз ҷумла, дар “Шарҳи “Фусус-ул-ҳикам ” , “Мафохис” ва дигар рисолаҳои ӯ хати Соинуддин дида мешавад, ҷунонки меҳонем: “Китоби “Мафохис”, ки аввал, миёна ва охир мушарраф аст ба хати мусанниф халада-Л-лоҳа таъоло ”[16, варақи 52]. Дар ҳавошии маҷмӯа шарҳу тавзеҳи судманде навишта шуда, ки ба гумони ғолиб, бархе аз ҳуди Соинуддин буда, баъзе ба хат ва имзои Алиӣ Нурӣ мебошад. Мулло Нурӣ ҷӣ касе буда ва ба

Соинуддин чӣ иртибот дошта, алҳол барои мо рӯшан нашудааст. Аслу васлҳои баъзе рисолаҳо бо ранги қирмизӣ навишта шудаанд. Андозаи дастнавис 297x210 см буда, аз 417 варақ иборат аст. Муқовааш ранги қирмизӣ дорад ва паҳлуяш дорои ранги сиёҳ мебошад. Ҳар варақи ин дастхат дар ду сутун 22-23 сатрӣ буда, дар қоғази сафедчатоби самарқандӣ ба хати настаълиқи хоно китобат шудааст. Дар аввал ва охири нусха рақамзан чанд варақи холӣ гузошта, дар як сутуни он рӯбоии зайл ва порашеъре аз шоири номаълум омадааст:

*Марде бояд, баландҳиммат марде,
З-ин таҷрибадидаи хирадпарварде.
К-ӯро зи таҷарруд андар ин олами хок
Бар домани ҳиммат нанишинад гарде.*

* * *

*Гарчи дар зулфи ту ҳаст ҷойи дилам,
Доимо дар дили хароби манӣ.
То бидонӣ, ки аз латофати хеш,
Ҳам ту дар банди зулфи хештанӣ.*

Баъд аз он “Фехристи маҷмӯаи мусаннифоти ал- ҳазрат-ул- Соинӣ” мураттаб гардида, ки мутобиқи он номгӯи 53 китобу рисола ва номаҳои нависанда ёддошт шудааст. Дар ҷое ҳам аз ин нусха исми котиб зикр нашудааст. Танҳо дар охири он чунин омадааст: “Сию чаҳор китоб аст то бидонанд ва-д-дуо. Соҳиб ва молик Миралӣ Акбар ал-Ҳусайнӣ [16, варақи 416]. Шояд мурод аз Миралии Ҳусайнӣ котиби нусха дар назар бошад, вале манзур аз “сию чаҳор китоб” танҳо рисола ва китобҳои бузургтари Соинуддин дар назар аст. Масалан, дар поёни китоби “Суллам дор-ус-салом” як рисолаи кӯчаки Соинуддин зери унвони “Маърифати қорураи нафт”, ки дар 12 сатр омадааст [16, варақи 395]. Ё баъд аз рисолаи “Дар маънии ҳадис” ду мактуби нависанда ба мушоҳида расид, яке ба забони форсии тоҷикӣ ва дигаре ба забони арабӣ таҳти унвони “макотиб ” ёдоварӣ шудааст.

Аз дастхати мазкур бармеояд, ки нависанда нахустин китобаш “Шарҳи “Назм-уд-дурар”-ро, соли 806х./ 1404 м. ба итмом расонида ва ба ҳамин минвол санаи навишти ҳар як китоб дар поёни он омадааст. Масалан, китобати рисолаҳои “Тухфаи

Алоия” ва “Шарҳи даҳ байти Ибни Арабӣ” дар рамазони 838х./1435 м. дар Шероз ба поён расидааст. Яъне баъд аз ду соли даргузашти Соинуддин рӯнавис шудааст. Ё китобу рисолаҳое, ки Соинуддин то санаи 836х./1433 м., ки соли вафоти ӯст, навишта, ҳамагӣ бо ишораи соли хатм ва китобати онҳо дар ин маҷмӯа маҷмӯъ шудаанд. Пас метавон ба чунин натиҷа расид, ки маҷмӯаи осори Соинуддин таҳти рақами 10196, ки зери дасти мо ҳаст, аз рӯйи нусхаи аслии ва ё аз нусхаи Шарафиддин Алии Яздӣ рӯйнавис шудааст. Ин мулоҳизаи моро навиштае, ки дар поёни китоби “Мафохис” ҳам омадааст, тақвият медиҳад: “Хатти мусанниф аст Алӣ ва нусхаи Мавлоно Шараф...” [16, варақи 118]. Ё дар саҳифаи 51-уми дастхат чунин меҳонем: “Ҳар ҳошияе, ки дар ин ҷунги ҳумоюнфаррух дар охири он навишта мешавад, аз они Мавлоно Шарафуддин Алии Яздӣ аст.” Яъне мухтасари баъзе рисолаҳои Алии Яздӣ ҳам дар поёни ин маҷмӯа мавҷуд аст. Масалан, дар миёнаи китоби “Тухфаи Алоия”-и Соинуддин рисолаи Алии Яздӣ омада, пас аз дуним сафҳа боз давоми рисолаи Хоҷа Соинуддин китобат шудааст. Мушоҳидаҳо муайян намуданд, ки аксари китобу рисолаҳои Соинуддин дар рӯзи ҷумъаи моҳҳои рамазон ва шаввол навишта шудаанд, ки ин бори дигар аз олими дин будани нависанда гувоҳӣ медиҳад. Дар мавриди расмулхати дастнавис бояд гуфт, ки якрангӣ дар дастхат дида намешавад, зеро табиати нусахи хаттӣ ҳаминро тақозо дорад. Бинобар ин, дар бештари маворид истиқлоли калима ҳифз намешавад ё дар пайваста ва ҷудо навиштани луғоту таркибот қонунмандии муайяне вучуд надорад. Вожаҳои چنانکه، آنکه و چنانکه، آنکه бо ҳазфи "ها"-и ҳавваз ё ғайри малфуз ба ин зайл китобат шудаанд: آنک، آنک و چنانک. "ها"-и ғайри малфуз дар сифатҳои феълӣ, ки дар ҷумла ба вазифаи исм омадаанд, ҳангоми шакли ҷамъ гирифта "ها"-и ғайри малфуз навишта нашудааст, монанди خرده ها، دیده ها، جامه ها، خردبا چوئی، دیدها، جامها. Дар навишти ҳуруфи “ک”، “گ”، тафовут ба назар намерасад, ҳамчун “چ” ва “ج”، ки якзайл навишта мешаванд. Ҳамсадои “د” бештар дар шакли “ذ” тибқи расмулхатти қудам омадааст, ба ин сурат آید، آزانگان، شد، زد، ذاذ. Аммо дар баъзе маврид шакли аслиаш ҳам ба ҷашм мерасад: سازد، شد، یکنند، خواند، چند. Расмулхатти “ب” ва “پ” бошад, дар баъзе ҳолат забти ҷудогона доранд, аммо аксар вақт ба монанди “چ” ва “ج”-яксон навишта мешаванд. Бандакҷонишинҳои

“ام” ва “اند” (ки дар забоншиносии Эрон феълҳои забтӣ мегӯянд) бо “ا” навишта шудаанд, ҳамчун ام آنها اند, پاک اند, مرد م اند. Лекин дар забони форсии имрӯзи Эрон ин вожаҳоро ба ин сурат меҳонем: مردمند, پاکند, آنهايم. Ё бандаки хабари “است” ва ҷонишини ишоратии “این” ҳазф шуда, ба сурати “ازین” ва “برین” китобат шудаанд. Ба андешаи инҷониб ҳазфи “ا” дар бандаки “است” ё пайваста хондани он бо калимаҳо дар ашъор ба манзури вазн муносиб менамояд. Масалан, мисраи зеринро “بما نظری نیست توراء این چه تریق است” ба ин тарз мутолиа кунем : “ Бо мо назаре нест туро, ин чӣ тариқ аст?” вазн хароб намешавад [16, варақи 121].

Ҳамчунин дар пушти як варақи он таҳти унвони “манзумоти ҳазрати Алӣ алайҳи саломуллоҳ” 10 ғазал, 5 рубой, 4 фардбайт ва чанд ашъори арабии Соинуддини Хучандӣ ёддошт шудааст. Ашъоре, ки дар ин нусха таҳти унвони “манзумоти ҳазрати Алӣ саломуллоҳ” сабт гардида, бозгӯи сабки нависандагӣ ва ҳунари шоирии Соинуддин буда, бештар дар қолаби ғазалу рубой ба ду забон: арабӣ ва форсии тоҷикӣ навишта шудаанд, ки мо ба ҷойи худ дар ин бобат суҳан гуфтаем.

3. Аз ҷумлаи маҷмӯаҳои хаттии осори Соинуддини Хучандӣ нусхаи рақами 2930-ро зикр намудан лозим аст, ки ба эътибори баъзе мушаххасот қадимӣ буда, 13 рисолаи арабии нависанда дар он омадааст. Ин дастнавис нусхаи рақами 2930 Китобхонаи Сипаҳсолори ҷадид (Шаҳид Мутаҳаррӣ) аст. Вижагиҳои ин нусха ҷунинанд, ки дар он ҳамаи осори арабии нависанда маҷмӯъ шуда, бо хати настаълиқи хоно санаи 845ҳ./ 1441, яъне баъд аз 12 соли даргузашти Соинуддин китобат шудааст. Тибқи далолати муҳаққиқон Мӯсаии Бехбаҳонӣ ва Муҳаммадакии Донишпашӯх осори зерини арабии Соинуддин дар ин нусха маҷмӯъ шудаанд : “ал-Боийати”, “ал-Муҳаммадият”, “Муҳри нубувват”, “Ҳасоси аъдоди-л-арбаъин”, “Муқаддимаи ғӣ истилоҳоти-с-сӯфия”, “ат-Тамҳид ғӣ шарҳи қавоиди-т-тавҳид”, “Шарҳи хутбат-ул-Кашшоф”, “ ал-Маноҳиҷ фи-л-мантиқ” ва ғайра. Ин нусха бисёр нафис буда, ҷунонки гуфта гузаштем, дар 19 сафари 845ҳ. / 1441м. дар Абарқӯх китобат шудааст [7, 48; 3, 112].

4. Маҷмӯаи рақами 326, Китобхонаи донишқадаи адабиёт (Имом Ҷумъаи Кирмон). Дар захираи дастнависҳои Китобхонаи донишқадаи адабиёти Техрон як нусхаи осори Соинуддини

Хучандӣ бо рақами 326 ниғаҳдорӣ мешавад, ки дар робита ба кори мо муҳим мебошад. Мушахассоти ин маҷмӯа он аст, ки дар вай 15 рисолаи насрӣ ва ду маснавии Соинуддини Хучандӣ аз шумораи 1 то 15 ҷой дорад. Бино ба қавли адабиётшинос Муҳаммадтақии Донишпажӯх, ин маҷмӯа бо нишони шангарф ва хати настаълиқи хоно навишта шуда, замони китобаташ ба асри XVII, яъне соли 1088х. / 1677 м. рост меояд [7, 46].

5. Нусхаи рақами 4029. Ин нусхаи «Шарҳи «Ламаъот»-и Соинуддин Алӣ соли 845х. / 1441м., яъне баъд аз нӯҳ соли вафоти вай китобат шудааст. Аз мавҷудияти ин нусхаи қадимтарину комилтарини асар, ки зери рақами 4029 дар Китобхонаи миллии Малики Техрон маҳфуз аст, донишмандони эронии марбути Соинуддини Хучандӣ беҳабар мондаанд. Нусхаи рақами 4029 бо хатти настаълиқи оғози садаи даҳум навишта шуда, андозааш 20\7х15\2 мебошад. Қоғазӣ пистай, ҷилди қаҳваӣ серзарбӣ, унвон ва нишони шангарф, 54 барг ва дорои 20 саҳифа аст [12, 153]. Махсусияти ин нусха он аст, ки баъди 12 соли даргузашти Соинуддини Хучандӣ бо хати насхи хоно китобат шудааст ва метавон ба истилоҳ онро яке аз нусаҳи қадими осори Соинуддин донист.

6. Нусхаи Начаф. Ин нусха таҳти рақами 8/1754 дар Китобхонаи амирулмуъминини Начаф ниғаҳдорӣ мешавад, ки дар он рисолаи “Атвори салоса”-и Соинуддин омадааст. Бино ба маълумоти Аҳмади Мунзавӣ соли навишти он 1037х./ 1628 м. аст ва тавассути Абдуррашид валади Абдулфаттоҳи Ҳазой китобат шудааст [5, 1044].

7. Нусхаҳои Қоҳира. Дар дорулқутуби Қоҳира ду нусха аз рисолаҳои Соинуддин маҳфуз аст. Яке маҷмӯаи рақами 5 маҷомеъи форсии талъати Қоҳира, ки ба гувоҳии Ҳасани Довудӣ бо хати настаълиқи зебо тавассути Муҳаммад Ҳочӣ Ҳусайн дар соли 864 х. / 1460 навишта шудааст. Дар ин нусха рисолаи “Атвори салоса”-и нависанда баргҳои аз 82 то 98 ин маҷмӯаро шомил аст [18, 176]. Дуюмин нусхаи мавҷуд дар дорулқитоби Қоҳира нусхаи “Ақлу ишқ”-и Соинуддин аст, ки ба соли 863х. / 1459 китобат шудааст [17, чихилу ҳашт].

8. Нусхаҳои Туркия. Бино ба иттилои феҳристнависон, дар Китобхонаи мағнисои Туркия ду нусхаи рисолаи “Ақлу ишқ”-и Соинуддин ниғаҳдорӣ мешавад, ки ҳар ду нусха қадимӣ буда,

аввали ба таърихи 878х./ 1474 ва дуҷумъ соли 894х./ 1489 м. китобат шудааст [15, 275, 397-398].

Бояд зикр кард, ки муҳаққиқони осори Соинуддин Алӣ ба нусхаҳои осори вай, ки дар китобхонаҳои марокити фарҳангии Аврупо мавҷуданд, чандон таваҷҷуҳ зоҳир накардаанд. Мо дар така ба феҳристҳои дастрас чанд нусахи қаламии рисолаҳои Соинуддини Хучандиро тавсиф мекунем, ки ин аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

Якҷанд нусахи рисолаҳои Соинуддини Хучандӣ дар захираи дастхатҳои музейи Британия дар Лондон нигоҳдорӣ мешаванд. Чунонки нусахи қаламии рисолаҳои “Шарҳи “Ламаъот”-и Соинуддин зери рақами Add I 6825 ва дар маҷмӯаи рақами Add I 23983-и ҳамин Музей, рисолаҳои “Хуруф”, “Шаққул-қамар”, “Атвори салоса”, “Ақлу ишқ ё мунозироти ҳамс” ва “Эътиқод”-и Соинуддин маҳфуз мебошанд [10, 42]. Ҳамчунин, дар маҷмӯаи шумораи Add I 6837 нусахи дастнависи рисолаҳои “Нукта” “Мабаъ ва маод”, “Қобилият”, “Атвори салоса” ва Шарҳи “Ламаъот”-и нависанда маҷмӯъ шудаанд [10, 831].

Дар ганҷинаҳои хаттии Китобхонаи миллии Порис таҳти рақами 1383 як нусахи “Ақлу ишқ”-и Соинуддин нигоҳдорӣ мешавад. Аз рӯи маълумоти Е. Блошет ин нусаха бо хати настиқ навишта шуда, китобати он ба асри XVI мансуб доништа шудааст [4, 13].

Дар феҳристи Бодлиёни Лондон маҷмӯаи рақами 1298 маҳфуз аст, ки дар он нусаҳои дастнависи расоили “Шаққул-қамар” ва “Хуруф”-и Соинуддин ҷой дорад ва саҳифаҳои Г 45-47 ин нусхро дар бар мегирад. Ба қавли Муҳаммадтакии Донишпажӯҳ дар ҳамин маҷмӯа дар рақами 29, банди 1347 рисолаи “Махзан-ул-ғароиб” аз Соинуддин Алӣ ёд шудааст [7, 47]. Аммо дар маҷмӯаи рақами 10196, чунонки пештар гуфтем, дар рӯзгори Соинуддин китобат шудааст, асаре бо номи “Махзан-ул-ғароиб” аз вай ба назар нарасид. Дар феҳристи Бодлиёни Лондон маҷмӯаи рақами 1298 китоби “Махзан-ул-ғароиб” тахминан аз Хучандӣ ном нависандае шинохта шудааст ва муҳаққиқони осори Соинуддин яқин кардаанд, ин китоб моли Соинуддини Хучандӣ бошад. Ҳол он ки аз хонадони Хучанд нафарони зиёде бо таҳаллуси Хучандӣ маъруф мебошанд [2, 126].

Бинобар ин, дар мавриди мушаххас кардани ин китоб набояд ба иштибоҳ роҳ дод.

Ҳамчунин, аз рӯи маълумоти Донишпажӯх гӯё дар феҳристи девони Ҳинд нусхаи қаламии “Шарҳи “Ламаъот”-и нависанда таҳти рақами 2912 шинохта шудааст [7, 47].

Ғайр аз инҳо нусхаҳои зиёди дастнависи асарҳои Соинуддин Алӣ дар китобхонаҳои Маҷлиси Шӯрои исломӣ, маҷмӯаи рақамҳои 8503, 8387, Донишкадаи адабиёти Техрон, маҷмӯаи рақами 327, Китобхонаи Саид Нафисӣ, рақами 5757 ва микрофилми Донишгоҳи Техрон акси рақамҳои, 442, 826, 828, 829, Китобхонаи умумии Наҷаф ва Китоб хонаи милии Малик ниғахдорӣ мешаванд, ки дар иртибот ба кори мо муфид мебошанд [2, 112-130 ; 7, 46- 47; 13, 329, 430; 11, 274; 14, 129].

Мутобиқи навиштаи адабиётшинос Иброҳими Дебӯҷӣ, дар Китобхонаи миллии Малики Техрон маҷмӯае ҳаст, ки дар он девонҳои сӣ нафар шоирон, аз ҷумла девони Соинуддин ёддошт шуда аст. Ба тахмини Дебӯҷӣ, гӯё ин маҷмӯа бо рақами 5307 дар китобхонаи мазкур, дар муҷаллади “Куллийёт”, “Феҳристи муштраки китобҳои форсии хаттии Мунзавӣ” шинохта шудааст. Девони Соинуддини Хучандӣ дар маҷмӯаи Малик аз саҳифаи 27 то 55 фаро гирифтааст [17, 53].

Пайдост, ки Дебӯҷӣ аз рӯи феҳристи Аҳмади Мунзавӣ ин маҷмӯаро мушаххас кардааст, ки дар мавриди девони Соинуддин қомилан ғалат мебошад. Бояд арз кунем, ки инҷониб ҳангоми донишафзоӣ дар китобхонаи мазкур чанд муддат ба мутолиаи нусхаҳои осори Соинуддин машғул будам ва, албатта, ин маҷмӯаро дарёфта мутолиа кардам. Ин маҷмӯа бо хати настаълиқ китобат шуда, номи қотиб зикр нашудааст. Санаи навишти нусха дар таърихи 3-юми моҳи шаввол 1319 нишон дода шудааст, ки ба охири асри XIX рост меояд. Дорои чадвал ва ҳошияҳо буда, баёзери мемунад, ки дар он аз сӣ нафар шоир интихобан шеър омадааст. Дар вараки аввали он асомии шоирон Маҷдуддини Ҳамгар, Мавлоно Рукниддини Соин, Ҳоконӣ, Асируддини Аҳсикатӣ, Анварӣ, Салмон, Қотибӣ, Бадри Шарвонӣ, Сафарӣ, Ҳайдарӣ, Ҳилолӣ, Ҳаёлӣ, Алиӣ Яздӣ ва ҷуз онҳо ёддошт гардида, таъкид шудааст, ки намунаҳои ашъори онҳо дар маҷмӯа омадааст, ҷунонки меҳонем: “Ин китоби

муборак... маҷмӯест аз девони ашъори қариб сӣ нафар аз шуарои мутақаддимин... тамоми девоне ва бархе интиҳоби ашъори эшон аст ” [9, варақи 14]. Азбаски дар ин маҷмӯа аз девони Рукниддини Соин ашъори зиёде омадааст, муҳаққиқони осори Соинуддини Хучандӣ гумон кардаанд, ки ин ашъор яқинан моли Соинуддин мебошад, зеро вай бо Соин ҳам маъруф аст. Аз ин рӯ, ашъори дар ин дастнавис омада на моли Соини Хучандӣ, балки аз он Рукниддини Соин мебошад.

Дар саҳифаҳои 27 то 55 маҷмӯаи мазкур ҳам, ки ба қавли адабиётшинос Дебоҷӣ девони Соинуддинро фаро гирифтааст, ашъори Рукниддини Соин ва Котибӣ ба назар расид. Масалан, саҳифаи 55- уми маҷмӯаи мазкур бо шеърӣ зайли Котибӣ, ки дар жанри рубоии тарона гуфта шудааст, ба поён мерасад:

*Бод омаду кард чок пероҳани гул,
Он беҳ, ки занем хайма перомани гул.
Гул бо ту ҳаме хуш омад, эй хирмани гул,
Дастӣ ману домани ту бо домани гул [9, варақи 55].*

Бо таваҷҷуҳ ба он чи ки гузашт, метавон чунини натиҷагирӣ кард, ки аз миёни маҷмӯаҳои хаттии осори Соинуддини Хучандӣ, ки дар феҳристҳо муаррифӣ шуда, маълум гардид, ки дар замони вай ҷаҳор - панҷ маҷмӯа аз рӯи нусхаи асли нусхабардорӣ шуда, ба назари ӯ ҳам расида ва дар бархе аз онҳо хат ва ёддошти Соинуддин омадааст. Аз ҷумла, яке нусхаи Шарафудин Алиӣ Яздӣ аст ва дигаре нусхаи Китобхонаи маҷлиси Шӯрои Миллӣ (Майдони Баҳористон) таҳти рақами 8503 ва сеюмӣ маҷмӯаи рақами 10196-и Китобхонаи маҷлиси Шӯрои исломӣ.

Аз ин миён маҷмӯаи рақами 10196-и Китобхонаи маҷлис қобили эътимод буда, сабти нусха дақиқ, дар ҷандин мавзеи он хат ва имзои Соинуддини Хучандӣ ба назар расид. Ин маҷмӯа аз рӯи нусхаи асли ва ё аз нусхаи Шарафудин Алиӣ Яздӣ рӯйнавис шудааст. Бинобар ин, аз ҳар нигоҳ ҷолибу судманд буда, бештарини осори Соинуддинро дорад. Бештарини нусхаҳои осори Соинуддин Алӣ, ки дар захираҳои дастнависҳои китобхонаҳои Аврупо нигоҳдорӣ мешаванд, аз рӯи ҳамин нусха рӯйнавис шудаанд. Ҳамин тариқ, ҳадаф аз тавсифи кодилогии

нусхаҳои осори Соинуддини Хучандӣ он аст, ки то ба коршиносон маълум бошад, ки нусахи қадимии осори суханвар дар китобхонаҳои маъруфи дунё мавҷуданд ва ҳангоми таҷдиди назар ба манти интиқодии осори Соинуддини Хучандӣ онҳо аз мадди назар берун намонанд. Чун матни илмӣ-интиқодии осори Соинуддини Хучандӣ то ҳол таҳия нагардидааст, бинобар ин, оғай аз ҳамаи нусахи қадим ва нодир судманд мебошад ва таҳқиқи қиёсии текстологии ин нусаҳо дар тасҳеҳу таҳияи матни осораш муфид хоҳад буд.

КИТОБНОМА

1. Афандӣ М. Риёз-ул-уламо ва хиёз-ул-фузало / М. Афандӣ. Аҷ-Чузъи-р-робеъ / Бихтимом ас-Сайид Маҳмуд; [Таҳқиқ ас-Сайид Аҳмад]. -Қум: ал-Хайёмӣ, 1451 ш.- 445 с.
2. Баҳор Муҳаммадқай. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. -Дар се ҷилд. - Ҷилди сеюм / Муҳаммадқай Баҳор. – Техрон, Заввор. -1381. - 440 с.
3. Бехбаҳонӣ Саййидалӣ. Аҳвол ва осори Соинуддини Туркаи Исфаҳонӣ ба инзимоми рисолаи “ Инзолияи”-и ӯ // Маҷмӯаи суханронӣ ва мақолаҳо дар бораи фалсафа ва ирфони исломӣ / Саййидалӣ Бехбаҳонӣ . -Техрон: Мутолиоти исломӣ, 1349, саҳ. 110-132
4. Blochet E. Catalogue des manuscrits persian de la bibliothegue nationale.- Vol . - E. blochet. - Paris, 1905.- Pp. 13
5. Мунзавӣ А. Феҳристи нусаҳои хаттии форсӣ . Ҷилди 2 / Аҳмади Мунзавӣ. -Техрон: Муассисаи фарҳангии минтақа, 1348. - 1124 с.
6. Донишпажӯх Муҳаммадқай. Маҷмӯаи расоили Хучандӣ / Муҳаммадқай Д. // Фарҳанги Эронзамин. 1345. Ҷилди 4. - С. 307-312.
7. Донишпажӯх М. Феҳристи нусаҳои хаттии китобхонаи донишқадаи адабиёт (Имом Ҷумъаи Кирмон) / Муҳаммадқайи Донишпажӯх. - Техрон : Доншгоҳ, 1348. – 248 с.
8. Нусаи Китобхонаи маҷлиси Шӯрои исломӣ (майдони Баҳористон). - Техрон, дастнависи шумораи 8503. – 422 ҷараф
9. Нусаи Китобхонаи миллии Малик. – Техрон, дастнависи шумораи 5307. ҷараф. 14-55
10. Rieu Ch. Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum Library. - Vol 2 / Ch. Rieu. – London, 1881. - Pp. 42, 831
11. Феҳристи нусаҳои хаттии Китобхонаи миллии Малик. Ҷилди 6. Китобҳои форсӣ / фароҳамоваранда Саййид Абдуллоҳи Анвар. - Техрон: Фарҳанг ва ҳунар, 1354. - 919 с.

12. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Малик. - Ҷилди 7. Маҷмӯаҳо ва ҷунгҳо / Зери назар ва таълифи Муҳаммадтақии Донишпажӯх. - Техрон: Донишгоҳ, 1364. - 489 с.
13. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи умумии ҳазрати Оятуллоҳул-аъзамӣ Начафӣ / Нигориши Саййид Аҳмади Ҳусайнӣ; [Зери назари Саййид Маҳмуди Мараъшӣ] . - Ҷилди 4. - Қум. - 414 с.
14. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи донишқадаи илоҳиёт ва маорифи исломии Донишгоҳи Техрон / Гирдоварӣ Саййид Муҳаммад Боқирӣ; [Таҳқиқ ва назорат Муҳаммадтақии Донишпажӯх]. - Техрон: Донишгоҳ, 1345. - 1227 с.
15. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии Китобхонаи Мағнисо / Ба кӯшиши Тавфиқ Субҳонӣ. – Техрон : Донишгоҳ, 1383. – 627 с.
16. Хучандӣ Соинуддин. Маҷмӯаи расоил / Соинуддини Хучандӣ. - Техрон: Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои исломӣ, дастхати шумораи 10196. – 417 вар.
17. Хучандӣ Соинуддин. Ал-маноҳиҷ фи-л-мантиқ / Ба эҳтимоми Иброҳими Дебачӣ / Соинуддини Хучандӣ . – Техрон: Донишгоҳ, 1376. - 232 с.
18. Хучандӣ Соинуддин. Атвори салоса / Тасҳеҳи Ҳусайни Довудӣ / Соинуд дини Хучандӣ. // «Маориф». – 1371, давраи нухум, шумораи дуюм. - С. 45-77.

МУАРРИФИИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ ОСОРИ СОИНУДДИНИ ХУЧАНДӢ

Дар мақола доир ба арзиши адабии муҳимтарин маҷмӯаҳои хаттии осори донишманди маъруфи Оли Хучанди Исфаҳон Соинуддини Хучандӣ (1370-1433) мулоҳиза шудааст. Маълум гардид, ки дар рӯзгори Соинуддин ҷаҳор - панҷ маҷмӯа аз рӯйи нусхаи асли нусхабардорӣ шуда, ба назари ӯ ҳам расида ва дар бархе аз онҳо хат ва ёддошти Соинуддин омадааст. Аз ҷумла, яке нусхаи Шарафуддин Али Яздӣ аст ва дигаре нусхаи Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллӣ (майдони Баҳористон), ки таҳти рақами 8503 ниғаҳдорӣ мешавад. Муаллифи мақола ба натиҷае расидааст, ки маҷмӯаи рақами 8503 ҳамон маҷмӯаи расоили Соинуддин аст ва он таҳти рақами 10196 дар Китобхонаи маҷлиси Шӯрои миллӣ маҳфуз аст, ки дар рӯзгори муаллиф китобат шуда, шомил баештарини осори Соинуддин Алӣ мебошад, ки адабиётшиносони ватанӣ ва хориҷӣ то имрӯз аз мавҷудияти он оғай надоранд. Ба назари муаллиф, маҷмӯаҳои дигари осори хаттии Соинуддини Хучандӣ, ки дар мақола мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтанд, аз рӯйи маҷмӯаи расоили

Соинуддин, ки таҳти рақами 8503 дар Китобхонаи маҷлиси Шӯрои милӣ (майдони Баҳористон), ниғаҳдорӣ мешавад, рӯнавис шудаанд. Ҳамчунин зикр гардидааст, ки ашъори дар маҷмӯаи рақами 5307, Китобхонаи миллии Малик (саҳ. 27-55) омада, на моли Соинуддини Хуҷандӣ, балки аз ӯни Рукниддини Соин мебошад.

Калидвожаҳо: Соинуддин Хуҷандӣ Исфаҳонӣ, маҷмӯаҳои осори хаттӣ, нусхаҳои қаламӣ, феҳрист, китобхона, коғаз, хати настаълиқ

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ СОИНУДДИНА ХУДЖАНДИ

В статье рассматривается литературная ценность важнейших письменных сборников известного ученого Оли Худжанди Исфахана Соинуддина Худжанди (1370-1433). Автор отмечает, что среди письменных сборников произведений Соинуддина Худжанди были обнаружены четыре - пять собраний, которые скопированы с оригинала, в некоторых из них имеются почерки записи Соинуддина. В частности, один вариант является копией Шарафуддина Али Язди, а другой - копией Библиотеки маджлиса Национального совета (площадь Бахаристан), хранимый за № 8503.

Автор статьи приходит к выводу, что книга под №8503 является тем же сборником трактатов Соинуддина, которая хранится в Библиотеке Национального совета за №10196. Она же является значительным наследием Соинуддина Али, о существовании которой до ныне не знали отечественные и зарубежные литературоведы. С точки зрения автора, другие произведения письменного наследия Соинуддина Худжанди, которые анализируются в статье, переписаны по трактату Соинуддина, зарегистрированного за № 8503 в Библиотеке Национального совета (площадь Бахаристан). Также отмечается, что наследие из собрания №5307 Национальной библиотеки Малика (стр. 27-55) принадлежит не Соинуддину Худжанди, а Рукниддину Соину.

Ключевые слова: Соинуддин Худжанди Исфахани, собрание письменных наследий, рукописи, справочник, библиотека, бумага, арабская графика насталик.

INTRODUCTION OF THE SAMPLES OF WRITTEN COPIES OF WORKS OF SOINUDDIN KHUJANDI

In the article, it is said about literary value of the most important difficulties of the written heritage of the famous scholar of Khujand Oli Isfahon Soinuddini Khujandi (1370-1433). As it was noted, this work is written in simple language and is therefore available to a wide range of

readers. In particular, it is one of the versions of Sharafuddin Aliyah Yazdi, and the other is a copy of the library of the Supreme Session (Bahoriston square), which is stored under the number 8503. The author concluded that #8503 composes the thesis of Saimuddin and the number 10196 had been kept in the library of the Supreme Session, which includes the book, with special attention to the works of Soinuddin Ali. According to the author, other sets of written works of Soinuddin organized in the article of the collection of sections of Sainuddin, which are stored under the number 8503 in the library of the Supreme Session (Bahoriston square), will also be reviewed and considered. It is also noted that the poems of the book #5307 in Queen's national library (p.). 27-55) is not the work of Soinuddin Khujandi, but the work of Rukniddin Soin.

Keywords: *Sainuddin Khujand Isfahani, collection of written works, handmade copies, references, library, paper, nasta'liq writing*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Садриддин, дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи акад. Б. Ғ. Ғафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд); тел:+ 992 92 756-64-54; e-mail: mirzozoda-75@mail.ru

Сведения об авторе: Мирзоев Садриддин, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы Худжанского государственного университета имени академика Б.Г. Гафурова (Республика Таджикистан, г.Худжанд); тел: +992 92 756-64-54; e-mail: mirzozoda-75@mail.ru

Information about the author: Mirzoev Sadriddin, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the department of Tajik Classical literature, Khujand State University named after academician B.G. Gafurov (Republik of Tajikistan. Khujand); тел: +992 92 -756-64-54; e-mail: mirzozoda-75@mail.ru

МАВЗӢҲОИ ҲАМОСӢ ДАР ШЕӢРИ ШОИРОНИ

БАЛҲИ АСРҲОИ X-XII

Шайхзода Абдул Чаббор

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз мавзӯҳои марказӣ дар шеъри шоирони ҳавзаи адабии Балхи асрҳои X-XII васфи шоҳони ориёӣ ва паҳлавононе мебошад, ки барои ориёинажодон ҳамеша мояи ифтихор будаанд. Маъмулан, ин бахши ҳунари дар адабиёти ҳамосӣ дар қолаби маснавӣ матраҳ мешавад, аммо шоирони Балх натавонанд осори муҳташама дар қолаби мазкур офаридаанд, балки ашъори мустақиле дар қолабҳои хурди дигар, ба мисли қасида, низ офаридаанд. Дақиқии Балхӣ нахустин шоирест, ки дар ин роҳ дар қолаби маснавӣ қадам бардошта, баъд аз ӯ як идда шуарои Балху Тӯс ӯро таъқиб кардаанд [9, 5].

Густариши чунин мавзӯ баъсабаб набудааст. Пайгирии иллатҳои таваҷҷуҳи шоирон ба мавзӯи ҳамосӣ моро ба таърихи қаблазисломӣ, оғози аҳди исломӣ ва давраи истиқлолхоҳии мардуми ориёинажод роҳнамоӣ мекунад. Махсусан, сарчашмаи наҳзати ба мавзӯи ҳамосӣ зиёд диққат кардани шоирони Балхро бояд аз давраи Сосониён ҷустуҷӯ кард. Чунки “решаҳои шаклгирии неҳзате, ки ҳосили кори он сароиши шоҳномаҳо шуд”, ба авохири аҳди Сосониён бармегардад [12, 246]. Дар ҳамин давра гурӯҳе аз донишмандон ба гирдоварӣ ва тадвини ривоятҳо ва дostonҳои милли ва навиштани онҳо ба забони паҳлавӣ машғул шуданд. Баъдтар, дар оғози аҳди исломӣ баъзе аз чунин асарҳо ба забони арабӣ тарҷума шуданд. Ин амал баъд аз инкишоф ёфтани адабиёт ба забони порсии дарӣ ҳам ривоч ёфт, ки дар сарғаҳи он шоирони Балх қарор доштанд. Дар миёни ривояту дostonҳои бавҷудода дар се асри аввали исломӣ порчаҳои гумшудаи “Авасто”-ро ҳам ҷустуҷӯ кардан мумкин аст. Ба ин масъала баъдтар пардохта мешавад.

Баъд аз ташкили ҳукуматҳои нимамустақили Тоҳириёну Саффорӣён вақте навбат ба дудмони Сомониён мерасад, онҳо ба шиддати тамом аз рӯҳияи ифтихори милли ва таҷаддудхоҳӣ пуштибонӣ мекунанд. Бавижа, дар давраи подшоҳии Аҳмад ибни Исмоили Сомонӣ, Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ва Нӯҳ ибни Наср замина барои парвариши рӯҳиёти дар боло зикршуда ба миён меояд, дар ин давра аст, ки ҳукумат ва муҳит ба ҳам мувофиқ афтада буд. Давраи таърихии мазкур ҳудуди чилу ҳашт солро дар

бар мегирад, ки аз соли 907 то 954 имтидод дорад. Маҳз дар ҳамин замонаи мусоид “як идда фузало, донишмандон ва гӯяндагони бузург аз нуқоти мухталифи Хуросон қад алам карда ва дар ин замина қалам бардоштанд, вале боз маркази ин ҳама эҳсосоти ватанхоӣ, мабдаи ҷунбиши рӯҳиёти миллӣ ва қонуни парвариши афкори шоҳдӯстӣ ва маҳалли эҳёи ному нишони шоҳони бузург сарзамини мардумхези Бохтар буд... Дар ин ҷунбиши ватанхоӣ ва зинда кардани ному азамати бостонӣ донишмандони балхӣ аз ҳама бештар саҳм гирифтанд ва гӯяндагони забардасту номии мо беҳтарин давое барои ин манзури миллӣ – таҷдиди ному нишон ва тазкори подшоҳони муқтадиру боазамати моро доништа ва бо ташвиқоте, ки аз тарафи шоҳону вузарои вақт ба амал меомад, Абӯалии Балхӣ, Абулмуайяди Балхӣ, Абӯмансур Муҳаммад Дақиқии Балхӣ, Абӯшақури Балхӣ ва як идда фузалову донишмандони дигари Балх дар роҳи фароҳам овардани моддии ин амри бузург иқдоми асосӣ намуда, таҳдоби матине гузошта ва роҳро барои ояндагон боз карданд” [9, 8].

Шоироне, ки дар ин нақли қавл номи онҳо зикр шудааст, ба иловаи шоири тавоно будан, ҳамаашон аз ҷумлаи фарҳефтагони замони худ буда, дар сурудани шеър ба ҷанбаи илму дониш, фалсафа, ҳикмат, таърих ва таҷоруби зиндагӣ диққат меодаанд. Андешаи ҷолиб ин аст, ки шахсиятҳои дар асарҳои ҳамосӣ – номаҳои хусравони пешин, “Шоҳнома”-ҳо, “Гуштосбнома”, “Гаршосбнома” ва ҷандин асари дигари дар пайравӣ ва ё таҷлид аз “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ эҷодшуда ҳеҷ кадомашон муосирони муаллифони ҳамосаҳо нестанд, балки бузургоне ҳастанд, ки гузаштаи пурифтихор ва шукӯҳу шаҳомати таърихи умумии эронинажодон ба ному афкору пайкори онҳо иртибот мегирад. Зимни ин, ки ҳар кадоми онҳо аз ҷумлаи подшоҳону вузарову ричоли машҳури замон мамдӯҳони худро доштанд.

Бояд ба ин нукта ҳам таваҷҷуҳ кард, ки аз назари ҳам луғат ва ҳам истилоҳ дар мафҳуми “ҳамоса” маънии далерӣ, бузургӣ, саҳтӣ дар корҳо, рафтору кирдори паҳлавонон, рӯйдодҳои қаҳрамонӣ-паҳлавонӣ ва ифтихоромез ниҳон аст. Ҷунонки дар тавзеҳи маънии истилоҳии ҳамоса мехонем, ҳамоса “шеъри баланди ривой дар бораи рафтору кирдори паҳлавонон ва рӯйдодҳои қаҳрамонию ифтихоромез дар ҷаҳони бостонии як миллат аст” [10, 21].

Чизи умумие, ки қуллӣ асарҳои монанд ба ҳамосаҳои дар ғавқ зикр шударо ба ҳам алоқаманд мекунад, зинда кардани ному мафохирӣ таърихӣ қадимтарин сулоаҳои шоҳии ориёӣ, таҳкими рӯҳиёти ифтихори миллӣ, ватанхоӣ, идеяи якпорчагии Ватан ва некӯдошти

бузургони ориёинажод мебошад. Ба воситаи тасвири чунин симоҳо дар шеърӣ шоирон, қабл аз ҳама, ғояи ифтихор аз собиқаи таърихӣ ва ҳувияти милли тарғибу ташвиқ мешуд. Ба иборати дигар, метавон гуфт, шоирон силоҳи буррои худро алайҳи ғосибон ва таърихрабӯён пайдо карда буданд.

Аҳамияти таърихӣ, адабӣ ва маданияи пайгирии мавзӯҳои марбут ба адаби ҳамосӣ дар миёни шоирони Балх аз он иборат буд, ки тавассути ашъори офаридаи онҳо дар зеҳни муосиронашон рӯҳияи ҳувият ва ифтихор аз собиқаи таърихӣ парваронида шуда, инчунин, хотираҳои таърихӣ дар тӯли таърихи дароз ҷамъшуда маҳз тавассути ҳамосаҳо аз маҳшавӣ эмин монд. Қавли зерини Абдулҳусайни Зарринқӯб, ки дар мавриди “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ гуфта шудааст, ба кулли шоҳномаҳо, гуштосбномаҳо ва гаршосбномаҳо тааллуқ мегирад: “Шоҳнома” пулест, ки дунёи бостониро бо дунёи қуруни вусто, дунёи исломӣ, ки ҳанӯз дар фарҳанги мо идома дорад, ба ҳам мепайвандад” [7, 26]. Дар воқеъ, чунин рисолатро ҳамаи осори ҳамосӣ, аз ҷумла, ҳамосаҳои сурудаи шоирони Балх бар дӯши худ доранд.

Ба суннати шифоҳие, ки ба воситаи нақли сина ба сина ҳувияти таърихро аз насл ба насл интиқол меод, сурати китобӣ ва муҳри абадӣ гузошта шуд. Аз Пешдодиён, аввалин дудмони подшоҳони Бохтар, Каёниён (на Ҳахоманишиён, ки бархе барғалат Каёниёнро мансуб ба ин силсила донистаанд)... ва Сомониён то ба Ҷазнавиён аксари кулли шоҳон ба мавзӯи адлу дод ҳамеша таваҷҷуҳи муҳим доштаанд. Масалан, подшоҳони пешдодӣ ба сифати нахустин шоҳони ориёӣ соҳибони адлу доду хиради бесобиқа будаанд. “Шоҳони ин дудмон, – менависад Кӯҳзод, – авалин касонеанд, ки бинои адлу доду инсоф ва ҳукумату подшоҳию маданиятро гузоштаанд” [9, 10].

Номи пешдодӣ ба ин дудмон дар натиҷаи ҷунбиши озодихоҳӣ ва ҳувиятофарии қарни X то мелод гузошта шудааст. Ин исм тарҷумаи мӯ ба мӯи “номи қадими асри авастии “Породоти” аст, ки мураккаб аз ду калимаи “поро” ва “дот” мебошад. “Поро” ба маънии пеш ва “дот” ё “дот” худ калимаи “дод” аст. Бинобар ин, дудмони Породоти авастой ҳамин пешдодиён ё авалин подшоҳони ориёии Бохтаранд, ки Авасто аз байрақҳои бузурги онҳо тазаккур медиҳад” [9, 10].

Муҳаммад Муъин номи қадимаи пешдодиёнро ба таври “Парадота” [Paradāta] оварда, “касе, ки дар пеш қонун вазъ кард” маънидод карда, Ҳушангро чунин шоҳ донистааст [11, 364].

Бинобар ривоёти машҳур ва осори таърихӣ адаби ҳамосӣ, “Пешдод” унвони кулли подшоҳони силсилаи достонии асотири буда,

дар маҷмӯъ, даҳ подшоҳи қадимаи дар бахши асотирии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ инъикос гардида бо номи умумии Пешдодиён ёд мешавад. Яъне, онҳо шоҳоне ҳастанд, ки дар сарғаҳи адлу дод қарор гирифтаанд.

Дар хусуси аввалин подшоҳи Пешдодӣ ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Тибқи тавзеҳи дуктур Муъин, дар китоби таърихӣ “Ғура-у-сияр”-и Саолибии Нишопурӣ дар мавриди подшоҳии Ҳушанг чунин зикр шудааст: “...вазъи қавонину русум ва барқарории адл бад-ӯ мансуб аст ва ба ҳамин муносибат ба Пешдод мулаққаб шуда, ки ба форсӣ нахустин возеъи мабонии адолат аст” [11, 364].

Мувофиқи тавзеҳи Кӯҳзод, муассиси хонадони Породото – Ёмо дар сурудаҳои ведӣ бо номи Ямо, дар матн ва манобеи авастой ба сурати Ҷам ёд мешавад, ки дар натиҷаи таҳаввулотӣ луғавӣ ва усули савтӣ дар “Шоҳнома”-и қарни даҳум дар шакли Ҷамшед тақмил шудааст [9, 8]. Аммо дар ин хусус андешаи маъмулу марсум ин аст, ки силсилаи пешдодӣ, тибқи ривояти Фирдавсӣ дар “Шоҳнома”-и ӯ, аз Каюмарс оғоз мешавад. Баҳси доманаторро дар ин хусус аз китоби “Ҷамосасарой дар Эрон”-и Забеҳулло Сафо дарёфтаи мумкин аст [8, 364]. Мо ба баҳс дар ин бора намепардозем, чун асли ғарази мо баррасии сарчашма ва паҳноӣ мавзӯи ҷамосӣ аст, на баҳси таърихӣ.

Дар ҳақиқат, чехраи Ҷамшед дар миёни силсилаи шоҳони Пешдодӣ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки вай барои наҷоти инсон ва волоии ӯ кӯшишҳои зиёд кардааст. Вай ҳам ба ривояти Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” [5, 58-66] ва ҳам тибқи ахбори сарчашмаҳои дигар, “нахустин бор силоҳу шамшеру карбосу абрешиму рангҳои алвонро ба кор гирифт. Девонро ба итоати худ даровард ва онҳоро ба қатъи ашқору сохтани оҷуру бинои хонаву гармоба водошт; мардумонро ба ҷаҳор гурӯҳ: лашкариён, доноёну дабирон, кишоварзон ва пешаварон тақсим кард... Риштану ҷома дӯхтанро ӯ ба мардумон омӯхт... Ҷамшед мураббии моддию маънавии ҷаҳониён буд... Дар муддати сесад соли подшоҳии Ҷамшед ҳеҷ бадӣ дар ҷаҳон набуд ва касе аз марг ранҷа намешуд. Мурғон дар баробари тахти афсонавии ӯ саф зада ва одамииёну девон ба итоати ӯ даромада буданд...” [13, 292-293].

Бисёре аз сифатҳо, ки дар шеърӯ адаби ҷамосӣ ба Ҷамшед мансуб доништа мешавад, метавон гуфт, дар аксари маворид айнаи онҳо дар сарчашмаҳои авастой ба нахустин подшоҳи Пешдодӣ – Ёмо нисбат дода мешавад. Масалан, Ёмо “монанди раҳнамо ва мураббии бузург роҳҳои нави зиндагониро барои раияти худ боз кард, усули зироат, бофтани порча, сохтани иморат, истеъмоли фулузот, истеъмоли атру хушбӯиҳо,

сохтани давоҳои ақоқирӣ, ташкили урду, истеъмоли аслиҳа ва бисёре чизҳои дигарро ба ҷомеаи бохтарӣ овард” [9, 11]. Ҳатто рӯзи аввали сол, ё худ Наврӯзро ҳам аз ҷумлаи ёдгориҳои замони дурахшони Ёмо медонанд.

Аз ин ҷост, ки дар адабиёти ҷамосӣ Ҷамшед чеҳраи дурахшонтаре буда, ҷамаи матолиби мазкур ва соири ҷанбаҳои асотирию афсонавии марбут ба вай ба сурати инсиҷом ва ҷудо-ҷудо ба назму насри ҷамосӣ ворид шудаанд. Образи Ҷамшед дар дигар анвои хурди ашъори лириқӣ ҳам гунҷоиши васеъ дорад. Дар пайванд ба исми ӯ образҳои “ҷоми Ҷам”, “Ҷам ва Хизр”, “Ҷам ва Сулаймон” дар шеърӣ шоирони Балх ва манотиқи дигар хеле серистифода аст.

Нуктаи муҳимми дигар ин аст, ки симои Ҷамшедро дар адабиёт бояд ба сифати нақши типӣ қабул кард. Мазмунҳои истихроҷшуда аз замони салтанат, тариқи мамлакатдорӣ, раиятпарварӣ ва пайкори ӯ, ки таваҷҷуҳи шоиронро ба худ ҷалб кардааст, аз чунин нукот иборатанд: бунёди шаҳр, қалъа, кишту кор, домпарварӣ, фаровонӣ, амну амнияти комила, адлу дод, хушию масаррати аҳолӣ, хушбахтӣ, саодат, бузургӣ, волоияти инсон ва монанди инҳо. Қабл аз адаби ҷамосӣ чунин мазомин дар сурудҳои Регведа тасвир шуда, ба дараҷае таъсир гузошта, ки сарзамини Ёморо ба Фирдавс монанд кардаанд.

Баъд аз Ёмо – Ҷамшед як силсила подшоҳони дигаре, ки чеҳраи онҳо дар шеърӣ ҷамосӣ зиёд меояд, ба монанди Фаридун, Тур, Эрач, Манучеҳр илова бар шахсияти худ аз симои прототипҳои қадимаи худ – ба тартиб аз Тритун, Тарито, Айрию, Монучитро – ҳам намояндагӣ мекунанд. Бархе шахсиятҳо ва паҳлавонони дostonӣ ҳам тимсоли қадимадоранд, ба монанди Обтин – Атуё, писари Ҷамшед.

Симои подшоҳони Каёнӣ ҳам ба дунболи Пешдодиён барои шоирон ҷузъи муҳимми муфтахарот маҳсуб мешуд. Каёнӣён ҳам ба мисли Пешдодиён аз хонадонҳои салтанатии бузурги Бохтаранд, ки бархоста аз хонаводаҳои наҷиб ва бо дудмони Пешдодӣ иртиботи қаробати наздик доштаанд. Каёнӣён баъд аз Манучитро – охири шоҳи Пешдодӣ дар Балх соҳиби салтанат гардидаанд [9, 12]. Дар манобеи адабию таърихӣ муҳимтарин сифате, ки барои Каёнӣён нисбат дода мешавад, “доно” ва “пешво” мебошад. Муассиси ин хонадон Кайқубод (Кайкавот) – подшоҳи доно ва монанди Ҷамшед (Ёмо) шоҳи дурахшон, марди хушхулқу раиятпарвар буд. Вай низ ба мисли подшоҳони Пешдодӣ бинои адлу додгустариро ниҳода, бо ибтикороту тарзи идораи ҳосе мамлакатро аз ҳар ҷиҳат обод сохт, ки ин маъниро пурра дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ хондан мумкин аст.

Дар ашъори донишмандону шуарои асрҳои X-XII бо исми Ковус (Явсо, Явсоно), Сиёвуш (Сиёваршо), Кайхусрав (Кова Ҳавасрово) – ташкилкунандаи давлати муқтадир ва барҳамзанандаи душманиҳо – дучор мешавем, ки аз сисилаи Каёнӣнанд.

Симои дигаре, ки аз ҷумлаи шоҳони қадим дар шеърӣ шоирон ва адаби ҳамосӣ рух менамояд, Луҳросб аст. Луҳросб, ки баъд аз Кайхусрав аз як шоҳи дигари хонадони Каён дар Бохтар ба салтанат мерасад, ба се пушт ба Пешдодиён муттасил мешавад [9, 15]. Луҳросб дар Авасто ба сурати Арутаспа (соҳиби аспони тунду қавӣ) ёд мешавад. Ду фарзанди Луҳросб- яке Гуштосб (Куштоспа) ва дигаре Зарир (Зариворӣ)- ҳам образҳои шеърӣ ҳастанд.

Ба сурати мазкур сарчашмашиносии образҳои адаби ҳамосиро боз ҳам идома додан мумкин аст, ки теъдоди дар Авасто ва мутуни авастой зикршудаи онҳо ба бисту нӯҳ адад мерасад [9, 16], вале ин ҷустор худ наъе аз баррасии ҷудогонаи адабпажӯӣ ва миёнриштаӣ мебошад. Инчунин, дар асарҳои нависандагону шуаро ва ҳамосаҳои “Гуштоспнома”, “Гаршоспнома” ва “Шоҳнома”-ҳо бо образҳои зиёди дигаре волеҳурем, ки мусаннифини ҳар кадом аз ниёкони худ бо ифтихор суҳан гуфтаанд.

Зимнан, мо ҷонибдори ҷунин назарияи пешниҳоднамудаи Аҳмад Али Кӯҳзод ҳастем: “На танҳо баъзе паҳлавонони “Шоҳнома” бо паҳлавонони Авасто қобили муқоиса аст, балки ҳар ду як чиз аст. Ба иборати дигар, “Шоҳнома”-ҳо... қисмате аз дostonҳо ва паҳлавонони худро марҳала ба марҳала ва ба воситаи маохизи дигар аз Авасто гирифта”-анд [9, 25].

Албатта, ин масъала дар сурати таҳқиқи қиёсӣ равшантар хоҳад шуд, ки мабҳаси ҷусторест дигар. Вале андешаи қобили диққат ин аст, ки Авасто бо таҳрирҳои гуногун ва он ҳам ба сурате нопурра то ба мо расидааст. Дигар ин, ки фosiлаи миёни “Шоҳнома”-ҳо ва агар дақиқтар биандешем, аз Авастои куҳани Бохтарӣ то ба “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҳадди ақал ду ҳазор сол таърих аст. Ҳеҷ кадом аз ғосибони таърих, аз ҷумла Искандари Мақдунӣ, бо вуҷуди футӯҳот ва китобсӯзиҳояшон натавонистанд, ки на танҳо китоби Авасторо комилан аз байн бибаранд, балки ойини зардуштиро ҳам нопадид карда натавонистанд. Баръакс, “юнониҳои бохтарие, ки дусад сол баъд аз ӯ дар Ориёно салтанат карданд, ҳама адёнро эҳтиром мекарданд” [9, 25]. Бинобар ин, порчаҳои мухталифи Авасто ва таълимоти ойини зардуштӣ дар Ориёно ва Форс вуҷуд дошт ва дар адвори баъдӣ аз

қавли донишёрони зардуштӣ таҳрирҳои нави Авасто сурат гирифт ва китобҳои “Занд”-у “Позанд” навишта шуданд. Ҳамаи инҳо аз тарафи шоирони Балх ҳамчун маъхази адабию таърихӣ ба сифати сарчашмаи муътабар мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Нахустин шоире, ки матолиби мазкурро дар қолаби маснавӣ ба силки таҳрир даровардааст, нахустин гӯяндаи “Шоҳнома”-и манзум Масъуди Марвазӣ мебошад, ки охири асри IX ва аввали қарни X зиндагӣ кардааст. Манзумаи ҷамъии сурудаи ин шоир, ки “таълифи онро андаке пештар ё баъдтар аз ҳудуди соли 300 ҳиҷрӣ (912-913 мелодӣ) анҷом додааст” [2, 34], аз ҷумлаи сарашмаҳои муҳим дар офариниши “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ маҳсуб мешавад. Бинобар он ки матолиби ин манзума таърихӣ ҷамъӣ буда, онро аввалин манзумаи ҷамъӣ ва размӣ ба забони порсии дарӣ донистаанд. Ба ақидаи Аҳмад Абдуллоев, манзумаи офаридаи Масъуди Марвазӣ асари бузургҳаҷми монанд ба “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ буда, “дар он сарнавишти шоҳону паҳлавонони пешини форс-тоҷик тасвир ёфтааст... Достон воқеаҳои таърихӣ, ривоятӣ, афсонаҳои гузаштагонро (аз замони Каюмарс то барҳам хӯрдани сулолаи Сосониён, яъне то давраи истилои араб) дар бар гирифтааст [1, 167].

Аз ин асар танҳо ду порчаи зерин боқӣ мондааст, ки аввали марбут ба подшоҳии Каюмарс ва дувумӣ ба давраи Сосониён тааллуқ мегирад:

*Нахустин Каюмарс омад ба шоҳӣ,
Гирифташ ба гетӣ-дарун пеигоҳе.
Чу сӣ соле ба гетӣ подшо буд,
Ки фармонаш ба ҳар ҷое раво буд [2, 34].*

Ва:

*Сипарӣ шуд замони хусравонو,
Ки номи хеш монданд дар ҷаҳон [2, 34].*

Шоири ҷамъасарои дигар Абӯмансур Муҳаммад ибни Аҳмади Дақиқӣ мебошад, ки вай аз ҷумлаи бузургтарин шуарои Оли Сомон буда, дар замони Мансур ибни Нӯҳ (961-976) ва Нӯҳ ибни Мансур (976-997) шуҳрати зиёд доштааст. Ин шоир дар миёни шоирони Оли Сомон баъд аз Рӯдакӣ мақоми барҷаста дорад. Вай ба амри Нӯҳ ибни Мансур “Шоҳнома” навишта ва дар ин кор аз Фирдавсӣ пешқадам мебошад. Ба сабаби ногаҳон аҷал гиребонгири ӯ шудан ва аз дасти ғулуме кушта шуданаш ҷамъасоаш нотаом мемонад. Фирдавсӣ ҳазор байт аз Дақиқиро дар “Шоҳнома”-и худ ҷой додааст. Дақиқӣ дар ин ҳазор байт

достони Гуштосп ва зуҳури дини Зартуштро баён кардааст. Ҳудуди абёти сурудаи Дақиқӣ дар таркиби “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба таври дақиқ маълум мебошад, ки бо байти зерин:

*Чу Гуштосбро дод Лухросб тахт,
Фуруд омад аз тахту барбаст рахт.*

оғоз ва бо ин байт ба охир мерасад:

*Ба овози Хусрав ниҳоданд гӯш,
Супурданд ўро ҳама гӯшу ҳуш* [6, 175-176].

Чунин ақида ҳам мавҷуд аст, ки Дақиқӣ матни “Ёдгори Зарирон”-ро аз рӯи як нусхаи паҳлавӣ ба назми дарӣ даровардааст [9, 36]. Аз ин ҷо мубарҳан аст, ки имкони истифодаи бевосита аз маохизи паҳлавӣ барои шоирони асрҳои X-XI мавҷуд будааст. Забони паҳлавӣ дар миёни табақаҳои деҳгонон, зардуштиҳо, донишмандону фузало ва шоирони забардаст дар ин асрҳо маъмул буд. “Аз эҳтимол баид нест, ки, – менависад Аҳмад Алии Кӯҳзод, – Абулмуайяди Балхӣ ва Масъуди Марвазӣ ва Абӯалии Балхӣ монанди Дақиқӣ ва монанди касоне, ки барои таснифи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ аз нуқоти мухталифи Хуросон, мисли Ҳироту Систону Марву Тӯс ва ғайра чамъ шуда буданд, ба сурати мустақим аз порчаҳои мухталифи паҳлавӣ, аз қабилӣ порчаҳои “Хвотойномак” ва “Ёткори Зарирон” ва дигар кутуб истифода намуда бошанд” [9, 36]. Зимнан барои мусаннифини мазкур дар он замон тарҷумаҳои арабии баъзе осори паҳлавӣ, ба мисли тарҷумаи “Худойномак” аз ҷониби Ибни Муқаффаъ ва китоби “Сиярул-мулк-ул-фурс”-и ӯ ва дигар сиярулмулкҳо дастрас буданд.

Донишони забони паҳлавӣ ва ба ин забон мукотиба кардани баъзе шоирон ҳам маълум аст. Масалан, Камолиддин Абулфатҳ Пиндор ибни Абӯнаسر Хотирӣ Розӣ, ки яке аз маддоҳони Асадуддавлӣ Дайламӣ буда, дар охири қарни X вафот ёфтааст, “забони паҳлавӣ медониста ва ҳам бад-он мукотибат менамуда” [9, 85]. Дигар ин, ки ин забон миёни баъзе шоирон то миёнаи асри XI ҳам маълум будааст. Шоири дostonсаро Фаҳриддин Асъади Гургонӣ, ки “дар оғози асри XI таваллуд шуда, тақрибан то соли 1063 дар қайди ҳаёт будааст”, забони паҳлавиро медониста, дар асоси “ривояти мансури паҳлавӣ қисса” достони “Вис ва Ромин”-ро ба риштаи назм кашидааст [6, 330-331].

Фирдавсӣ ва Асадии Тӯсӣ аз манобеи кори худ ба унвони умумии “Номаи бостон” ва “Номаи меҳон” ҳам ёд кардаанд, ки яқинан ба забони паҳлавӣ будаанд:

Фирдавсӣ:

*Яке нома буд аз гаҳи бостон,
Фаровон бад-ӯ андарун достон.
Пароганда дар дасти ҳар мӯбаде,
Аз ӯ баҳрае бурда ҳар бихраде...
Зи ҳар кишваре мӯбаде солх (в) ард
Биёвард, к-ин номаро гирд кард...
Чунон ёдгоре шуд андар ҷаҳон,
Бар ӯ офарин аз кеҳону меҳон [4, 36-37].*

Асадии Тӯсӣ:

*Зи кирдори Гаршосп андар ҷаҳон
Яке нома буд ёдгор аз меҳон.
Пур аз донишу панди омӯзгор,
Ҳам аз рози чарху ҳам аз рӯзгор.
Зи фарҳангу найрангу доду ситам,
Зи хубию зиштию шодию ғам.
Зи нахчиру гарданфарозиву разм,
Зи меҳри дилу кину шодиву базм.
Ки чун хонӣ аз ҳар даре андаке,
Басе дониш афзояд аз ҳар яке [3, 40-41].*

Дар се байти охири порчаи боло ба муҳтавои асосии осори ҷамосӣ, аз ҷумла худи “Гаршоспнома”, инчунин, аҳамияти номаҳо дар донишфизой ишора шудааст. Сифати ба тарзи пароканда мавҷуд будани номаҳо дар дасти мӯбадон ғайр аз номаҳои комил, яъне китобҳо, ишора ба порчаҳои ҷудогонаи ривояту афсонаҳо низ буда метавонад.

Ҳамин тавр, аз ин мабоҳис чунин натиҷа ба даст меоварем, ки бинобар ташкили ҳукумати подшоҳии бузург, парвариши бузургӣ дар миёни насли инсон, ба адлу дод аҳамияти ҷиддӣ додани подшоҳони ориёӣ қадим, аз ҷумла Ҷамшед, ки барои ташкили ҷомеаи маданӣ ибтикороти бузург анҷом дода ва симои дигарон, ки аз онҳо ёд шуд, барои шоирони Балх қадру манзалати бештар пайдо карда, бо таваҷҷуҳ ба ном ва савонеҳи зиндагӣ амалҳои хайри онҳо шоирон асарҳои ҷамосии бузург ва шеърҳои ҷудогона эҷод кардаанд. Ангезаи муҳими дигар масъалаи парвариши идеяи ҳувият ва ифтихори наҷодӣ дар ниҳоди ҷамзамонон буд, ки дар давраи нави таърихӣ, пас аз ташкили ҳукумати ҳинимустақилу мустақил ва ниҳоят давлати пуриқтидори Сомонӣ дар давраи баъд аз исломӣ бағоят муҳим маҳсуб

мешуд. Шоирон бар он муттафику муттаҳид шудаанд, ки подшоҳону паҳлавонони бузурги Пешдодию Каёниро ҳамчун улгу муаррифӣ кунанд. Ин кори онҳо илова бар аҳамияти ғоявию адабӣ аз ҷанбаи муҳимми таърихӣ ва маърифатӣ низ бархурдор аст.

Сарчашмашиносии образҳои шоҳону паҳлавонон, ки дар адаби ҳамосӣ ва шеърҳои лирикӣ матраҳ шудаанд, моро ба он бовар раҳнамун месозад, ки тамоми шахсиятҳои дostonҳои “Шоҳнома”-ҳо (чи манзум ва чи мансур), “Гуштосбнома”, “Гаршосбнома”, китобҳои сиярулмулук, дostonҳои дар пайравии осори мазбур офаридашуда, ба мисли “Сомнома”, “Баҳромнома”, “Рустамнома”, “Барзунома”, “Бонугушасбнома” ва ғайра, осори ғиноие, ки аз чунин матолиб баҳс ё ишора мекунанд, ҳамагӣ аз як сарчашма сероб мешаванд. Манбаи аслии онҳоро бояд аз осори ведой, авастой ва ривояту афсонаҳо оид ба зиндагии қаблазтаърихи милали ҳинду урупой ҷустуҷӯ кард.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев А. Масъуди Марвазӣ / А. Абдуллоев // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, 1989. – 559 саҳ. – С. 169.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ : таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 саҳ.
3. Тӯсӣ Асадӣ. Гаршоспнома / Асадии Тӯсӣ // таҳияи матн ва шарҳи луғот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – 480 саҳ.
4. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи Камол Айний, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. – Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 478 саҳ.
5. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Камол Айний ва Зоҳир Аҳрорӣ. – Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 саҳ.
6. Шарифзода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII) / Х Шарифзода, М Нарзикул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 саҳ.
7. زرّين كوب، عبدالحسين. نامورنامہ: در بارۂ فردوسی و شاهنامه / عبدالحسين زرّين كوب. – تهران: سخن، 1383. – 325 ص.
8. صفاء، ذبيح الله، حماسه سرايي در ايران / ذبيح الله صفاء؛ چاپ دوم – تهران، 1333، 704 ص.
9. كهزاد، احمد على. تاريخ ادبيات افغانستان. قسمت دوم: شاهنامه سرايي در آريانا و خراسان / احمد على كهزاد. – كابل، 1321. – 58 ص.

10. مختاری، محمد. حماسه در رمز و راز ملی / محمد مختاری. - تهران: قطره، 1368.
11. معین، محمد. فرهنگ فارسی (متوسط، جلد پنجم). - تهران: سپهر، 1376. - 1229 ص.
12. مهماندوستی، دکتر ذوالفقار علامی مهماندوستی. بررسی روابط بینامتنی مینوی خرد و دیباچه ی شاهنامه ی فردوسی (بر اساس نظریه ی ژرار ژنت) / دکتر ذوالفقار علامی مهماندوستی مهماندوستی، نفیسه مرادی // نشریه ادب و زبان دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. - سال 20. - شماره 41. - بهار و تابستان 1396. - ص. 245-263.
13. یاحقی، محمد جعفر، فرهنگ اساطیر و داستان واره ها در ادبیات فارسی. - تهران، فرهنگ معاصر، 1386. - 968 ص.

МАВЗЎЌОИ ҲАМОСӢ ДАР ШЕЪРИ ШОИРОНИ БАЛҲИ АСРҲОИ X-XII

Дар ин мақола масъалаи густариши мавзӯи ҳамоса дар шеъри шоирони Балхи асрҳои X-XII таҳқиқ шудааст. Муаллиф нахуст масъалаи сабабҳои таваҷҷуҳи шоиронро ба мавзӯи ҳамоса баррасӣ карда, сарчашмаи таваҷҷуҳи шоиронро ба ин мавзӯ аз таърихи қаблазисломӣ, оғози аҳди исломӣ ва давраи истиқлолҳои мардуми ориёинажод дарёфтааст. Махсусан, сарчашмаи наҳзати ба мавзӯи ҳамоса зиёд диққат кардани шоирони Балхро муаллиф аз давраи Сосониён ҷустуҷӯ кардааст. Бавижа, дар давраи подшоҳии Аҳмад ибни Исмоили Сомонӣ, Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ва Нӯҳ ибни Наср замина барои парвариши рӯҳиёти ватандӯстӣ ба миён меояд. Дар ин ҷунбиши ватанхоҳӣ ва зинда кардани ному азамати шоҳони бостонӣ донишмандони балхӣ аз ҳама беиштар саҳм гирифтанд, Гӯяндагон забардасту номӣ, ба монанди Абӯалии Балхӣ, Абулмуайяди Балхӣ, Абӯмансур Муҳаммад Дақиқи Балхӣ, Абӯшақри Балхӣ ва як идда фузалову донишмандони дигари Балх бо истифода аз ташивиқоте, ки аз тарафи шоҳону вазирони вақт ба амал меомад, ба ифтихороти миллӣ рӯй оварда, роҳро барои ояндагон боз карданд. Шоирони ҳамосасаро зимни ашъори офаридаи худ ба зинда кардани ному мафохирӣ таърихӣ қадимтарин сулоҳҳои шоҳони ориёӣ, таҳқими рӯҳиёти ифтихори миллӣ, ватанхоҳӣ, идеяи якпорчагии Ватан ва некӯдошти бузургони ориёинажод диққат кардаанд. Ба воситаи тасвири ҷунин симоҳо дар шеъри шоирон, қабл аз ҳама, ғояи ифтихор аз собиқаи таърихӣ ва ҳувиати миллӣ тарғибу ташивиқ мешуд. Ба иборати дигар, метавон гуфт, шоирон силоҳи буррои худро алайҳи ғосибон ва таърихрабӯён пайдо карда буданд.

Вожаҳои калидӣ: мавзӯ, шеъри ҳамосӣ, васф, ҳувиати миллӣ, ифтихори миллӣ, ватанпарастӣ, ҳавзаи адабии Балх дар асрҳои X-XII.

**ЭПИЧЕСКАЯ ТЕМАТИКА В ПОЭЗИИ ПОЭТОВ
БАЛХА X-XII ВЕКОВ**

Предлагаемая статья посвящена вопросу распространения эпической тематики в поэзии поэтов Балха X-XII веков. В начале автор рассматривает причины внимания поэтов на эпическую тему и определяет источники внимания поэтов на эту тему в доисламской, начале мусульманской эпох и периода борьбы иранских народов за независимость. Особое внимание автором обращается на интерес поэтов Балха на эпическую тематику в источниках, затрагивающих период правления Сасанидов. Выдающиеся поэты, такие как Абуали Балхи, Абулмуайяд Балхи, Абумансур Мухаммад Дакики Балхи, Абушакур Балхи и целый ряд других учёных и знатоков Балха, пользуясь поддержкой эмиров и везиров, обращались к предметам национальной гордости и открывали дорогу для будущих поколений. Поэты, сочиняющие на эпическую тематику, в своём творчестве сконцентрировали внимание на возрождении имён и исторического величия древних иранских царствовавших династий, поддержку духа национальной гордости, патриотизма, идеи территориальной целостности Родины и почитания выдающихся иранских деятелей. Путём создания таких образов в стихах поэтов, прежде всего, превозносилась идея гордости за национальное прошлое и национальную идентичность. Другими словами, можно отметить, что поэтами было найдено действенное оружие против узурпаторов и искажителей истории.

Ключевые слова: тема, эпическая поэзия, описание, национальная идентичность, национальная гордость, патриотизм, литературный круг Балха X-XII веков.

**THE SUBJECT OF EPIC IN THE POETRY OF THE BALKH POETS
OF THE X-XII CENTURIES**

This article is devoted to the issue of the spread of the epic theme in the poetry of the Balkh poets of the X-XII centuries. At the beginning, the author examines the reasons close attention of poets to the epic theme and identifies the sources of attention of poets to this topic in the history of the pre-Islamic era, the history of the beginning of the Muslim era and the period of the struggle for the independence of the Iranian peoples. The author pays special attention to the interest of the poets of Balkh on the epic theme in the sources concerning the period of the Sassanid rule. Outstanding poets such as Abuali Balkhi, Abulmuayyad Balkhi, Abumansur Muhammad Daqiqi Balkhi, Abushakur

Balkhi and a number of other scholars and experts in Balkh, with the support of the emirs and vezirs, turned to the subjects of national pride and opened the way for future generations.

Poets writing on an epic theme in their work focused on reviving the name and historical greatness of the ancient Iranian reigning dynasties, supporting the mood of national pride, patriotism of the idea of territorial integrity of the Motherland and reverence for outstanding Iranian figures. By creating such images in the poems of poets, above all, the idea of pride in the national past and national identity was transcended. In other words, it seems possible to note that poets have found an effective weapon against the usurpers and distortions of history.

Key words: *theme, epic poetry, description, national identity, national pride, patriotism, literary circle of Balkh X-XII centuries.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шайхзода Абдул Ҷаббор – докторанти (PhD) Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Сведения об авторе: Шайхзода Абдул Джаббор – докторант (PhD) Таджикского национального университета.

About the author: Shaykhzoda Abdul Jabbor – doctoral student (PhD) of Tajik National University.

УДК 891.55.0921

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ ҲАЁТУ ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ШӢХИИ ХУЧАНДӢ ДАР ОСОРИ ТАҲҚИҚӢ

Ҳайдарова Б.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Омӯзишу таҳқиқи рӯзгору осори Мирзо ШӢҳи Хучандӣ ба таври илмӣ пас аз нашри Феҳристи нусхаҳои хаттии шарқии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон (чилди ҷаҳорум) дар соли 1970 ва дар он муаррифӣ гардидани ду нусхаи девони шоир оғоз гардид [11,81-82]. Бояд гуфт, ки, мутаассифона, маълумот дар бораи ин шоир дар сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ хеле кам ва ночиз мебошад. Танҳо ишорате, ки дар як асари таърихӣ бо номи “Тухфат-ут-таворих” аз Муҳаммад Амин дар мавриди таърихи тадвини девони ШӢҳӣ аз тарафи ҳуди шоир гуфта шудааст, ки дар он соли 1174 /1760-61 омадааст, ўро дар ин таърих шоири баркамоли соҳибдевон шинохтаанд [12,39-40; 18, в.61а; 13, 68-79]. Дар монографияи Усмон Каримов “Адабиёти

точик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX” зимни баррасии бозтоби вазъи замон дар осори шоирони ин давра аз ашъори Шӯҳии Хӯҷандӣ дар чор маврид истифода шудааст [9, 86-90]. Дар овардани ин намунаҳо муаллиф аз нусхаи шумораи 863-и захираи дастхатҳои шарқии Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода кардааст [9, 86-87, 89- 90]. Вале ҳамоно тавр ки дар замонаш муҳаққиқи “Рӯзгор ва осори Шӯҳии Хӯҷандӣ” Камол Ёқубӣ дар тақризе ба ин китоб ба чоп расонида буд [3, 62-64], дар баробари муваффақиятҳои муаллиф чун бар мабноси маъхазҳои адабию таърихии нодир таълиф ёфтани ин асар ва муҳимтар аз ин, бар асоси ашъори як идда шоирони барҷастаи ин давраи таърихи адабиёт барқарор намудани муҳити адабии давраро таъкид намудан, чанде аз кистиҳои муаллифро дар мавридҳои вобаста ба баргاردони ашъори боқимондаи Шӯҳии Хӯҷандӣ иброз доштааст, ки баррасии онҳоро дар ин ҷо зарур медонем. Нахуст аз ҳама, муқарриз бар он аст, ки Усмон Каримов ҳангоми таҳлили масъалаҳои тақомули жанрҳои адабии ин давра таҳаввули навъи қасидаро дар эҷодиёти шоирон Мирзо Содиқи Муншӣ ва Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ чандон қобили мулоҳиза намедонад ва ҳатто аз таҳлилу баррасии қасидаҳо ва маснавҳои Шӯҳии Хӯҷандӣ сарфи назар менамояд. Таъкиди муқарриз бар он аст, ки “дараҷаи тараққиёти ин ё он жанрро на аз рӯйи миқдор, балки аксаран аз рӯйи ғояву мундариҷа, тарзи баён муайян мекунанд. Махсусан, байни ашъори яке аз шоирони ин давр - Шӯҳии Хӯҷандӣ қасидаҳои вомехӯранд, ки аз ҷиҳати дарбаргирии мавзӯ ва тарзи ифода қобили қабуланд” [3, 62]. Ҳамин гуна эродро муқарриз ба нодида гирифтани маҳорати маснависароӣ ва арзиши қитъаоти таърихии Шӯҳӣ аз тарафи У. Каримов баён доштааст [3, 62]. Агар инсофан ба ин масъала назар афканем, ҳақиқат бар ғоидаи У. Каримов аст, зеро агарчи қасидаҳо, қитъаҳои таърихии Шӯҳӣ аз вучуди ин навъҳо дар ин давраи таърихи адабиёт гувоҳи медиҳанд, дар инкишофи ин навъҳо дар ин давра нақши ҳосе надоранд ва аз арзиши бадеӣ ё ҳунарии ҳосе бархурдор ҳам нестанд. Мутолиаи ин навъҳо дар девони шоир нишон медиҳад, ки, аввалан, онҳо миқдоран бисёр нестанд, баъдан, дар онҳо навиғарӣ ва тозагии ҳос ба назар

намерасад. Дар мавриди баррасии таркиби жанрии девони шоир ин масъаларо хоҳем дид. Дар ҳамин ҷо аз чанд эроди муқарриро дар бозхонии байтҳои барои намуна интихобнамудаи У. Каримов аз девони тахти рақами 863 шоир, ки дар захираи дастнависҳои шарқии ИШ АИ ҚТ маҳфуз буда, бояд ёд кард, ки аз нодуруст зикр кардани варақи дастхат (ба ҷойи 84 б ва 87 а – 45 б ва 86 а) нишон дода, дар байти 3 варақи 56 б ба ҷойи “мебинам” – “мебистам” навиштааст, ки дар воқеъ хато мебошад. Мутаасифона, ҳуди муқаррир ҳам дар зикри варақи ин шеърҳо ба иштибоҳ роҳ додааст (87 а -ро 87 б қайд кардааст) [3, 63]. Дар ҳамин китоби У. Каримов дар боби ҷаҳорум “Хусусиятҳои сабк ва услуби бадеии назм” дар фасли “Таърихи сабки ҳиндӣ ва услуби бедилӣ” [9, 119-137] дар баробари шоирони дигар ашъори Шӯҳиро ҳам (боз ҳам аз ҳамон дастхати № 863) бо ашъори шоирони маъруфи сабки ҳиндӣ санҷида, ғазали ӯро бо ғазали ҷавобияи Соибӣ Табретӣ (1601-1677) овардааст, ки чанд эрод дар баргاردони ғазали Шӯҳӣ ҷой дорад, ки баъзе аз онҳоро муқаррири китоб К. Ёқубӣ зикр кардааст: ҳазфи ҳарфи изофат “и” дар калимаи “сар” дар мисраи аввал, ки дар воқеъ ҷой дорад, дар мисраи ҷорум “ҳамеша сина дар оташ ниҳад кабоб ин ҷо”, бояд “ниҳод” бошад, дар мисраи панҷум пайвандаки “чун” партофта шудааст, ки вазни шеър ва мантиқи маънии мисраъро вайрон кардааст: “Ба ғунча дӯш (?) арзи пиёла кардам, гуфт”. Дар ҳамин ҷо меафзоем, ки ҳангоми мутолиа ва мушоҳидаи ин ғазали Шӯҳӣ дар дастхатти шумораи 2313 дар мисраи дуюми шеър “Фишонд бар сари ман шомӣ ғам пуроб ин ҷо” ба ҷойи калимаи “ман” калимаи “худ” омадааст, ки мантиқӣ мебошад. Дар ҳарду нусха дар мисраи сеюм калимаи охирин бо навиштаи У. Каримов фарқ мекунад, ки дуруст ба назар мерасад: “*Мағӯ, ки дохили базми ҷаҳон тан осудааст*”.

Дар ҷоп “тан осуданист” омадааст, ки аз мантиқ дур аст [9, 121]. Дар мисраи тазминшудаи Соиб ҳам калимаи “ҷигарташна” бояд “ҷигари ташна” навишта шавад, ки тақозои маънӣ дуруст мегардад.

Баъдан, дар соли 1989, қисми дуюми китоби “Таърихи адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XVIII ва авали асри XIX” [10] аз ҷоп баромад, ки фасли “Мирзо Шӯҳӣ Хучандӣ”-и он ба

қалами доктори илми филология Усмон Каримов тааллуқ дорад [10, 68-79]. Дар ин фасл муаллиф кӯшиш кардааст, ки бар асоси гуфтаҳои ҳуди шоир дар девони ашъораш баъзе лаҳзаҳои ҳаёти ӯро равшан намояд, ки шояд ин навиштаҳо то замони дифоъи рисолаи номзиди Камол Ёқубов [23] таълиф шуда бошанд, зеро дар онҳо хангоми баррасии пешинаи таҳқиқ омӯзиши рӯзгору осори шоир аз ишораи Азиз Қайюмов [12, 39-40] ва мақолаи Камол Ёқубӣ [6, 66-73] ва навиштаҳои ҳуди муаллиф, ки дар боло онҳоро баррасӣ кардем [9, 86-87, 89-90, 121-122], суҳан ронда, “Ҳоло он чи ки дар адабиёти илмӣ доир ба Шӯхӣ ҳаст, ба ҷуз навиштаҳои муаллифи ин сатрҳо [9, 86-90, 121-122] танҳо ҳамин аст” [10, 68] мегӯяд. Зеро муаллиф аз мақолаи номзиди илми филология Абдуманнон Насриддинов “Шайдо ва Шӯхӣ” ҳам, ки ба муносибати 2500-солагии Хучанд дар рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” [17] чоп шуда буд, ном намебарад. Муаллифи фасли “Мирзо Шӯхӣи Хучандӣ” У. Каримов чанд далелро аз муҳтавои ашъори шоир, ки ба рӯзгори ӯ тааллуқ доранд, дарёфта ба аҳли илм муаррифӣ менамояд, ки қобили тааммул ва қабул мебошад. Нахуст аз ҳама шоир чандин бор аз зодгоҳаш ва вижагиҳои он ба сароҳат ёд кардааст [10, 69], аз гузаштагонаш, ба хусус падари шоираш – Шайдои Хучандӣ, шоири шаҳир ва соҳибдевони асри XVIII, бисёр боифтихор ва тавсифҳо суҳан меронад, ки имрӯз девонаш ба ҳатти кунунии тоҷикӣ чоп ва таҳқиқоту мақола ҳам дар бораи ӯ анҷом ёфтааст. Хулосаи навиштаҳои Усмон Каримов аз зиндагиномаи шоир ҳаминро мерасонад, ки Шӯхӣи Хучандӣ агар солҳои 60-и асри XVIII шоири баркамол бошад, яқинан дар солҳои 30-уми ҳамин аср ба дунё омада, чун аз хонаводаи соҳибилму соҳибкитоб будааст, даврони наврасиву ҷавонии хешро ба мутолиа ва омӯзиш гузаронида, тамоми улуми замонашро аз худ кардааст ва инро мо аз мутолиа ва тааммуқи ашъори пухта ва мунсаҷим ба тамоми риояти қоидаҳои бадеӣ ва адабии тақомулёфта то замонаш равшан мушоҳида карда метавонем. Аз ашъори ӯ бармеояд, ки шоирони бузурги адабиёти гузаштаи қаламрави забони форсӣ ба ӯ таъсир дошта, ӯ дар эҷоди ашъор ба онҳо пайравӣ ва татаббуъ намудааст ва осори гузаштагон мавриди омӯзишу мутолиаи ӯ будаанд.

Бинобар таҳқиқи муаллифи ин фасли китоби номбурда [10, 68-79] зиндагии ороми шоир дер давом накардааст ва дар ашъораш абёте вомехӯранд, ки аз сафари мачбурии ӯ гувоҳи медиҳанд. Муҳаққиқ инро бар асари фитнаю фасоди муҳити тираву тори замон, тангдастиву фақирӣ ва касодии шеърӯ шоирӣ ва ниҳоят, бухлу ҳасади нокасони давр медонад, ки бо овардани байтҳо ин қисмати рӯзгори шоирро таъйид ва мудаллал менамояд. Ниҳоят муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки шоир дар байни 50-60-солагӣ вафот кардааст [10,71]. Дар идома бо муаррифии хеле кӯтоҳи ду нусхаи девони шоир мавҷуд дар захираи дастхатҳои шарқии ИШ АИ ҚТ [21;22] мепардозад, ки баҳси чигунагии ин нусаҳоро дар саҳифаҳои баъдии рисола хоҳем дошт. Дар зерфасли “Мазмун ва мундариҷаи мухтасари девони Шӯҳӣ” масъалаҳои мазмуну муҳтаво, паёми шоир бо хеле намунаҳои ашъори шохид ба ҳамаи пахлуҳои зиндагӣ ва ҷаҳонбинии ӯ, ки дар ашъораш таҷассуми бадеӣ ёфтаанд, баён шудааст. Бештарин байтҳо ва намунаҳои шеърӣ аз ҷониби муаллифи таҳқиқот ба масъалаҳои бозтоби вазъи номуназзам, беадолатӣ, нобаробарии иҷтимоӣ, ки бо суварӣ ҳаёл ва тасвирҳои маъмули адабии гузаштаи мо, вале бо ифода, тарз, баёни ҳоси шоир пешниҳод шудаанд, ки Шӯҳиро аз зумраи шоирони равияи пешқадами ин давраи инхитоти адабии Мовароуннаҳр донишман равост.

Муаллифи ин таҳқиқ дар таҳлилу баррасии ашъори девон агарчи бештар бо тақия бар ғазалиёти ӯ ибрози назар кардааст ва ин як амри табиӣ, воқеӣ ва мантиқиву илмӣ аст, зеро умдаи ашъори шоирони ин давраи таърихи адабиёт аз ғазал иборат мебошад. Бо вучуди ин дар ин қисмати китоб аз баррасӣ ва таҳлили дигар анвои адабии мавҷуд дар девони шоир ҳам, мисли рубой, маснавӣ ва таркиби ғазалиёти шоир, аз ҷумла мазмуну муҳтавои онҳо, ба тафсил суҳанронӣ шудааст [10, 72-79].

Дар ҳамин давра мақолаи адабиётшинос Т.Неъматзода дар ҷилди 8-уми Энциклопедияи советии тоҷик ҷой шудааст [19,179]. Мақола дорои чанд иттилооти зарурӣ дар бораи Шӯҳӣ Хучандӣ мебошад, ки агарчи дар ҳамон замон на бабуданд, вале барои омӯхтану таҳқиқи минбаъдаи рӯзгору осори шоир роҳнамои хубе гардиданд. Дар мақола шоири асри XVIII, фарзанди шоир Шайдои

Хучандӣ, дар зодгоҳаш таҳсили илм ва баъдан барои идомаи таҳсил ба Бухорову Хӯканд рафтани Шӯҳӣ қайд гардидааст [19, 179]. Дар бораи мавҷудияти нусхаҳои девони шоир дар ганҷинаи дастнависҳои ИШ АИ ҚТ ва китобхонаи Ҷомии ДМТ бидуни зикри шумораи онҳо маълумот дода шудааст.

Ҳамин мақола дар “Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” [18, 388-389] айнан чоп шудааст, ки дар он тахти рақамҳои 863 ва 2313 дар ИШ ва мероси хаттии АИ ҚТ ва тахти рақами 833 дар толори ба номи Шарифҷон Ҳусейнзодаи ДМТ маҳфуз будани нусхаҳои девони шоир маълумот илова гардида ва муаллиф дар онҳо мавҷуд будани 570 ғазал, 4 қасида, 12 рубой, 1 маснавӣ ва се мухаммасро бо қитъаҳои таърихӣ шоир қайд намуда, миқдори умумии байтҳои онро 4700 байт шуморидааст [18, 388-389].

Дар ҷилди 4-и тазкираи “Гулшани адаб”, ки соли 1980 [1, 23-34] аз чоп баромадааст ва фарогири намунаи ашъори шоирони асрҳои XVIII – ибтидои асри XX мебошад, бо ироаи маълумоти мухтасар 23 ғазал, 5 рубой, як мухаммас ва қисмате аз як маснавӣ ӯ оварда шудааст, ки маҷмӯан 202 байтро дар бар мегирад [1, 23-34]. Соли 1986 ба ифтихори 2500-солагии шаҳри Хучанд дар рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” мақолаи устод Абдуманнон Насриддинов бо номи “Шайдо ва Шӯҳӣ” чоп шуд [17], ки дар он бар асоси ашъори ин шоирони падару писар бисёр лаҳзаҳои зиндагӣ ва хусусиятҳои шеърӣ онҳо ошкору равшан карда, чанд далел вориди доираи илми адаби ватанӣ дар бораи ин хонадон гардонида мешавад, ки муҳимтарини онҳо аз Хучанд ба Бухоро сафар намудани Мирзо Шӯҳӣ ва пас аз чанде хидмат дар дарбор ба беморие гирифтӣ шудан ва бо мактуби манзум ба падари шоираш муроҷиат намудани ӯ мебошад. Мувофиқи иттилои муаллифи мақола мактуби шоир ба падараш мерасад ва ӯ ба амири Бухоро муроҷиат менамояд, ки Шӯҳиро иҷозати бозгаштан ба Ватан диҳад, ки ин хоҳиши ӯ ба иҷро намерасад. Ва Шӯҳӣ дар ҷавоб ғазале месарояд, ки чор байти аз он дар мақола омадааст. Бинобар шаҳодати муаллифи мақола ин ғазал дар ватани шоир маъруф ва аз тарафи ҳофизони номии Хучанд Содирхони Ҳофиз ва шогирди эшон Мақсудҷон Болтаев суруда мешудааст, ки як навъ аз дардномаи он рӯзҳои шоир мебошад.

Аз ҳамин ғазал ва таъсиру нуфузи он дар ин давра муаллифи мақола гӯяндаи инро 20-25 –сола ангошта, таваллуди ӯро дар чоряки аввали асри XVIII навиштааст [17] ва бар вифки як байти шоир: *“Пирӣ чу дод муждаи фасли вафоти мо, / Барги шукуфа рехт зи нахли ҳаёти мо,*

умри тӯлонӣ дидани ӯро ҳадс мезанад, ки баръакси Усмон Каримов дар ин маврид мебошад [10,71], ки *“Шӯҳӣ дар девони худ аз пирию мӯйсафедӣ сухан надорад. Ба ин асос эҳтимол аст, ки ӯ то пирию мӯйсафедӣ нарасида, дар байни 50-60 солагӣ вафот карда бошад”*, менависад. Ҳамчунин дар ин мақола аз тарафи Шӯҳӣ гуфта шудани таърихи манзуми вафоти падараш бидуни овардани он қитъаи таърих соли 1744 ва эъмори бинои оромгоҳи ӯ соли 1753 зикр шудааст [17].

Дар мақола аз пайдор ва зинда будани ёду хотири шоиру орифи шаҳир дар миёни ҳамшахриёни ӯ ва маҳалли зиндагии эшон бо номи *“Гузари Шайдо”* сухан рафтааст. Дар мавриди ашъори боқимондаи Шӯҳӣ аз мавҷудияти ду нусхаи девони ӯ дар захираи дастхатҳои АМИ Тоҷикистон, бидуни зикри шумора ва мушаххасоти онҳо ва як нусхаи он дар китобхонаи шахсии Нависандаи халқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил маълумот дода шудааст. Чанде аз вижагиҳои шеърӣ Шӯҳиро бо овардани намунаи онҳо қайд карда, муаллифи мақола ӯро аз *“Симоҳои намоёни адабиёти асри XVIII”* доништа, меафзояд, ки дар *“девонҳои ашъори Шайдо ва Шӯҳӣ санадҳои ҷолиби адабӣ маҳфуз”* [17] мебошанд.

Дар рӯзномаи *“Ҳақиқати Ленинобод”* аз 30 январи 1992 мақолаи доктори илми филология профессор Эргашалӣ Шодиев таҳти унвони *“Мирзо Шӯҳии Хучандӣ”* [20] ба чоп расидааст, ки чанд маълумотро аз рӯзгору осори шоир дар бар дорад. Муаллиф бо тақя бар *“Тухфат-ут-тавориҳи хонӣ”*-и Муҳаммадамин домолло Рӯзӣ ибни Муҳаммад Аттор – нусхаи хаттии Институти халқҳои Осиёи АФ СССР (Ленинград, таҳти рақами № 440) чанд маълумотро пешниҳод кардааст, ки дар дигар таҳқиқоти роҷеъ ба Шӯҳӣ дида намешаванд. Аз ҷумла дар ин таъкира ному таҳаллуси шоир *“Мирзо Шӯҳӣ”* қайд гардида, муаллифи мақола меафзояд, ки *“давраи наврасӣ ва ҷавонии шоир дар шаҳри Хучанд гузашта, баъди вафоти падараш ӯ барои таҳсили илм ба Бухоро рафта,*

чанд соли умри худро дар ин шаҳр гузаронид. Дар ин чо бо шоирони Бухоро ҳамсӯҳбат шуд ва таҳсили худро давом дод” [20], ки ин бар акси навиштаҳои устод А. Насриддинов мебошад, ки дар боло дидем. Аз далелҳои дар “Тухфат-ут-таворихи хонӣ” ва таърихҳои дар девони шоир омада муаллифи мақола ба хулоса меояд, ки “солҳои панҷоҳуми асри XVIII шоир ба шаҳри Қўқанд омада, бо дарбори хонони ин минтақа иртибот пайдо мекунад. Яке аз таърихҳои шоир ба қатли шохзода Абдурраҳмон писари Абдулкаримхони хони Қўқанд (солҳои ҳукмронияш 1754-1768) навишта шудааст” [20]. Мутаассифона, дар девони шоир, ки муаллифи мақола ба он истинод мекунад ва мавриди таҳқиқи мо низ қарор дошт [21], таърихе ба соли қатли Абдурраҳмон ба назар нарасид, вале таърихи ғавти “амири довари даврон – Абдулкаримбӣи олишон” омадааст, ки ин аст: “*Ғирифти пири хирад домани қазо меғуфт: / “Қазои Мир” ба соли вафоти Мир Карим*” [21, вар. 175 а]. Агар “Қазои Мир”-ро ба рақам баргардонем, коф - 100, зод- 800, алиф-1, йот-10, мим-40, йот-10, ро-200 =1161 ҳ.к. баробар ба 1748 милодӣ, ки ба соли охири ҳукмронии Абдулкаримхон (1755-1768) мувофиқат намекунад. Таърихҳои дигар ҳам чунинанд. Дигар аз далелҳои ин мақола ин аст, ки дар давраи ҳукумати Эрдонахон (1754-1768) Шўҳӣ ба обрӯю эътибори баланд соҳиб гардида, дар рикоби ӯ ба лашкаркашиҳои Уротеппа ҳамроҳ ва шохиди хунрезҳои даҳшатноки ӯ будааст. Аз каллаи куштагон манора сохтани ӯро мушоҳида кардааст ва дар “Тухфат-ут-таворихи хонӣ” як байти Шўҳӣ дар ғатҳи Эрдонахон оварда шудааст:

*Таърихи ғатҳи шохро Шўҳӣ ба сад фархундагӣ
Ғирандаи шаҳри юзон Эрдонахон карда рақам [20].*

Муаллифи мақола дар бораи мавзӯҳои ғазалиёти шоир, содагӣ, равонии онҳо ва навҳои ашъори ӯ чанд сатр суҳан ронда, шаш ғазал, як порча аз маснавӣ ва як байт (7+7+7+7+6+9+6=49 байт ғазал, +6+3=9 байт маснавӣ, +1байт ҷамъан =59 байт) аз осораш намуна овардааст, ки як ғазал ба забони ўзбекӣ мебошад [20]. Агар як ғазали шашбайтии Шўҳиро, ки муаллифи мақола бидуни байти таҳаллус зимнан барои

таҳлил ва тақвияти гуфтаҳояш овардааст, ба ҳисоб гирем, аз ҳафт ғазали дар мақола омада се ғазал (якумаш бо радифи “машрабам”, дуюмаш бо радифи “Хучанд” ва сеюмаш ғазали ўзбекии ҷавобия ба ғазали Бобо Раҳими Машраб бо радифи “эттим”) ва ҳамон байти таърихӣ, ки дар боло дидем, бори аввал рӯи ҷопро медиданд, чор ғазали дигар ва 9 байти маснавӣ шоир дар таърифи зодгоҳаш ду бор пеш аз ин ҷоп шуда буданд.

Хулоса, дар бораи шоир маводи зиёди ҷопӣ ба нашр расида, рӯзгору осораи муаррифӣ ва таҳқиқ шуда бошад ҳам, ҳанӯз мушкӣ ва масъалаҳои ноомӯхта дар ин замина мавҷуд ва пажӯҳишу баррасӣ ва таҳқиқи мукаммалу илмӣ он дар пеш аст.

КИТОБНОМА

1. Гулшани адаб. Ҷ.И. Намунаҳои назми тоҷик асрҳои XVIII – ибтидои асри XX. // Тартибдиҳандагон: А. Афсаҳзод, Л. Сулаймонова, Ҷ. Додалӣшоев ва диг. – Душанбе: Ирфон, 1980. – С. 23-34.
2. Ёқубӣ Камол. “Дар қори илмӣ шитобқорӣ нашояд! / Камол Ёқубӣ. // “Адабиёт ва санъат”, 17.10.1991.
3. Ёқубӣ Камол. Тадқиқоти муҳим дар соҳаи адабиётшиносӣ // Мактаби советӣ, 1975, №5. – С. 62-64.
4. Ёқубӣ Камол. Тафсири ҷанд ғалат/ Камол Ёқубӣ. // Садои Шарқ, №10, 1988 – С. 120-128.
5. Ёқубӣ Камол. Хат қач бошаду маънояш рост, гуфтаанд-ку! / Камол Ёқубӣ. – Хучанд, 2000.
6. Ёқубов Камол. Ақидаҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ Шӯҳии Хучандӣ / Камол Ёқубӣ. // Сборник статей аспирантов кафедры марксистско-ленинской филологии ТГУ имени В.И.Ленина. – Душанбе: 1973. – С. 66-73.
7. Ёқубов Камол. Ақидаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ Шӯҳии Хучандӣ/ Камол Ёқубӣ. // Мактаби советӣ. 1971, №1. – С. 36.
8. Ёқубов Камол. Таҳқиқоти муҳим дар соҳаи адабиётшиносӣ// Мактаби советӣ, 1975, №5, саҳ. 62-64.
9. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX. / Усмон Каримов. –Душанбе, Дониш, 1974. – 188 саҳ.
10. Каримов Усмон. Мирзо Шӯҳии Хучандӣ / Усмон Каримов. // Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XVIII ва аввали асри XIX. Қисми дуюм. –Душанбе; Дониш, 1989. – С. 68-79.

11. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, том IV, под редакцией и при участии академика АН Таджикской ССР профессора А.М. Мирзоева и М.И. Занда. – Душанбе: Дониш, 1970, стр. 81-82.
12. Қаюмов Азиз. Қўқон адабий муҳити. –Тошкент, 1961. сах. 39-40.
13. Мубашшир Акбарзод. Суханшинос най / Мубашшир Акбарзод, Сухан 3-осмонҳо фуруд омадааст. // Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе, Адиб, 2008. – С. 5-9.
14. Мубашшир Акбарзод. Суханшинос най / Мубашшир Акбарзод. Суханшинос най // Адабиёт ва санъат, 2002, 268 сентябр.
15. Муҳаммад Амин. Тухфат-ут-тавориҳи хонӣ, нусхаи №140, Тошканд, в.61а,
16. Насриддини Хучандӣ, Абдулманнон. Тазкираи шуарои Хучанд. – Хучанд; Ношир, 2015, - 512 сах., сах. 249-250.
17. Насриддинов Абдуманнон. “Шайдо ва Шӯхӣ”// Адабиёт ва санъат, 04.12.1986.
18. Неъматзода Т. Шӯҳии Хучандӣ / Т. Неъматзода // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 2004. –С. 388-389.
19. Неъматзода Т. Шӯҳии Хучандӣ / Т. Неъматзода // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.8. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1988. – С. 179.
20. Шодиев Эргашалӣ. Мирзо Шӯҳии Хучандӣ / Эргашалӣ Шодиев // “Ҳақиқати Ленинобод”, 30 январӣ 1992.
21. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. // Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 2313 маҳфуз дар захираи дастнависҳои ИШ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
22. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. // Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 863-II Маркази мероси хаттии АМИТ, варақи 546.
23. Якубов, Камол. Шуҳи Ходжанди и его творчество. Диссертация на соискание учёной степени к.ф.н. –Душанбе,1980. –206 стр.

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ ҲАЁТУ ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ШӢХИИ ХУЧАНДӢ ДАР ОСОРИ ТАҲҚИҚӢ

Дар мақола дар бораи омӯзиши пажӯҳиши мероси адабии шоири орифи асри XVIII Мирзо Шӯҳии Хучандӣ сухан меравад. Пас аз муаррифии ду нусхаи мавҷуд дар Ганҷинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ дар китобҳои оид ба таърихи адабиёт, рӯзномаву маҷаллаҳо масъалаҳои марбут ба рӯзгор ва осори шоир мавриди гуфтугӯи муҳаққиқон қарор гирифтаанд.

Муаллифон дар бештари мавридҳо бидуни мурочиат ба маъҳази асосӣ - нусхаҳои хатии девони шоир хатои ҳамдигарро такрор кардаанд ва дар баргардони намунаҳои шеъри шоир ҳам ба иштибоҳоте роҳ додаанд, ки дар мақола онҳо инсофан баррасӣ гардида, ҳақиқати воқеии ашъори шоир бозгӯ шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Шӯҳии Хуҷандӣ, осори таҳқиқӣ, адабиёти тоҷик, дастхат, шарҳ, тавзеҳ, девон, шеъри тоҷикӣ.

ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА МИРЗО ШУХИ ХУДЖАНДИ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТАХ

Статья посвящена изучению литературного наследия поэта и мудреца XVIII века Мирзо Шухи Худжанди. После представления двух экземпляров рукописей в архивах Центра письменного наследия ННАТ в книгах по истории литературы, газетах и журналах исследователи стали обсуждать вопросы, связанные с жизнью и творчеством поэта.

В большинстве случаев авторы повторяли ошибки друг друга, не опираясь на основной источник - рукописи дивана поэта, и допускали ошибки при переписи примеров из стихов поэта, на что автор объективно указывает в данной статье и раскрывает реальную сущность поэзии Шухи Худжанди.

Ключевые слова: Шухи Худжанди, исследование, таджикская литература, рукопись, комментарий, диван, таджикская поэзия.

ANALYSIS OF THE LIFE AND WORK OF MIRZO SHUKHI KHUJANDI IN RESEARCH WORKS

The article is devoted to the study of the literary heritage of the poet and sage of the 18th century Mirzo Shukhi Khujandi. After presenting two copies of manuscripts in the archives of the NIAT Written Heritage Center in books on the history of literature, newspapers and magazines, the researchers discussed issues related to the life and work of the poet.

In most cases, the authors repeated each other's mistakes, without referring to the main source – the poet's divan manuscripts, and made mistakes when returning examples of the poet's poems, which are honestly taken into account in the article and the essence of the poet's poetry is revealed.

Key words: Shukhi Khujandi, research, Tajik literature, manuscript, commentary, commentary, Devonian, Tajik poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайдарова Б., унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров, тел.: +992 92 822 77 47; E-mail: Suhrob_6570@mail.ru.

Сведения об авторе: Хайдарова Б., соискатель ХГУ имени академика Б. Гафурова, тел.: +992 92 822 77 47; E-mail: Suhrob_6570@mail.ru.

Information about the author: Haydarova B., researcher of KSU named after academician B. Gafurov, tel.: +992 92 822 77 47; E-mail: Suhrob_6570@mail.ru.

УДК: 891.550.092

**ИНӢИКОСИ АШӢОРИ РУДАКӢ ДАР
ТАРӢУМАӢОИ АРАБӢ**

Одинаев Абдухалим, Зиёев Субхуудин

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ ҶТ

Илму маърифат дар асри Сомониён ҷойгоҳи хосса доштанд ва ин раванд қадри шоирону нависандагонро ба авҷи баланд расонида буд. Дар натиҷа бисёр олимону адибони он замон дар ҷаҳони ислом, хусусан дар Хуросон, Мовароуннахр, Хоразм, Марв, Балх, Нишопур, Ҳирот, Тус, Ӣурҷон, Бухоро, Самарқанд ва дигар минтақаҳо шуҳрати ҷаҳонӣ касб карданд. Ба хусус шоирон дар рушди илму фарҳанг, ва огоҳии мардум таъсири бузурге гузоштанд, зеро шеър, мисли воситаи ахбори имрӯза, дар он асрҳо вазифаи расонаҳои таблиғро анҷом меод. Фарзандони ин сарзаминҳо бо донишу ҳунари худ дар олами ислом машҳур гардида, дар ривочу равнақи соҳаҳои гуногуни илм ва адаби ҷаҳонӣ саҳми босазое гузоштанд. Шуморидани номҳои ин бузургон ва ҳадамоти беназири онҳо дар як мақолаи хурд аз имкон берун аст.

Аз маъхазҳо маълум мегардад, ки забони арабӣ дар осори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ҷойгоҳи хосса дошта, дар шеъраш ба забони ноби форсӣ-тоҷикӣ аз забони шоирони арабӣ иқтибоси фаровоне аз худ ба ёдгор гузоштааст. Муҳаққиқони муосир унсурҳои арабии осори ӯро омӯхта, ашъорашро ҳамчун риштаи пайванди мардуми Арабу Аҷам медонанд.

Дар бораи он, ки оё устод Рӯдакӣ ба забони арабӣ шеърро эҷод кардааст ё на, байни олимони ихтилофи назар ҳаст. Т. Мардонӣ баъди зикри далелҳои зиёд ҳулосаи хешро дар ин масъала ҷунин баён намудааст: «..масъалаи ба арабӣ шеър

гуфтани Рӯдакӣ норавшан мемонад. Вале қариб ҳамаи омӯзандагони эҷодиёти Рӯдакӣ қайд кардаанд, ки шоир забон ва сарфу наҳви арабиро хуб медонистааст» [3, 8].

Гарчанде аз устод Рӯдакӣ ба забони арабӣ шеъре боқӣ намондааст, аммо бо мероси адабии аҳди қадимаи араб шиносоии амиқ доштани ӯ маълум мегардад. Шоир дар қасидаи маъруфи «Модари май» номҳои як қатор шоирони арабро ба камоли эҳтиром ба забон гирифта, ба маҳорату истеъдоди онҳо натанҳо офарин мегӯяд, балки ҳунари шоирии хешро бо ҳунари суҳансароёни барҷастаи араб дар як радиф мегузорад

*Ҷуз ба сазовори мир гуфт надонам,
В-арчи Ҷарирам ба шеъру Тойиву Ҳассон!
Мадҳи амуре, ки мадҳ з-ӯст ҷаҳонро,
Зинат ҳам з-ӯю фарру нузҳату сомон!
Сахт шиқӯҳам, ки аҷзи ман бинамояд,
В-арчи Сариғам або фасоҳати Саҳбон [7, 53]:*

Шарқшиносони муосири рус Рейснер М.Л ва Ардашникова А.Н. дар китоби «Персидская литература IX-XVIII веков» тарҷумаи ин абёти Рӯдакиро оварда, ишора ба мазомини муштираки санъатҳои бадеии шеъри тоҷикиву арабӣ намудаанд [6, 1, 38].

Яке аз васоили маъруфе, ки далели робитаи муштираки байни шоирони форсу тоҷик ва араб ба ҳисоб меравад, ин ҳунари тарҷумонии шоирону адибони дузабонаи ин ду миллат мебошад. Муаллифи китоби «Силот байна-л-араб ва-л-фурс ва-т-турк»-и Ҳусайн Мучиб ал-Мисрӣ низ ба ин масъала дахле намуда, моҳияти онро воқеъбинона арзёбӣ намудааст: «Тарҷумаи (осору ашъори – О.А.) арабиву форсӣ нишон ва гувоҳи алоқаи кавию муҳим байни мардуми араб ва форсу тоҷик ба ҳисоб меравад, зеро ин кор василаи нақли донишҳо байни ду фарҳанг маҳсуб меёбад» [13,133].

Қобили қайд аст, ки Рӯдакӣ ашъори иддае аз шоирони маъруфи арабро ба забони дарӣ тарҷума кардааст. Масалан, шеъри зерини Рӯдакӣ тарҷумаи шеъри Бухтурӣ аст:

*Тези шамшер дораду равии мор,
Колбади ошиқону гунаи ғамгин [7, 59].*

Родуёнӣ шеъри арабии Бухтуриро чунин овардааст [9,115]:
لَهُ حَدٌ صَمَامٌ وَمِثْيَةٌ حَيَّةٌ :: وَ قَالَبَ عُشَاقٌ وَلَوْ حَزِينٌ

Мисоли дигар аз шоирони давраи Умавия Абунначм ал-Ачалӣ (тав. 660) аст. Ӯ дар бораи «тобеъа», ки яке аз мусталаҳоти қадимаи арабист ва ба маънои чинну шайтонест, ки ба шоирон шеър талқин мекунад, суҳан меғӯяд: *إِنِّي وَكُلُّ شَاعِرٍ مِنَ الْبَشَرِ :: شَيْطَانُهُ أَتَى وَشَيْطَانِي ذَكَرَ*

Тарҷумаи тоҷикии шеъри арабии Абуначм ал-Ачалӣ дар шеъри Рӯдакӣ чунин аст:

*В-арчи дусад тобеъа фаришта дорӣ,
Низ парӣ бозу ҳар-ч чиннию шайтон [7, 53].*

Қобили зикр аст, ки истилоҳи «тобеъа» дар байни шоирони форсу тоҷик низ маъруф буда, ба он эътиқод ҳам доштанд. Чи тавре ки дар шеъри Носири Хусрав меҳонем:

*Бозигарест ин фалаки гардон,
Имрӯз кард тобеъа талқинам [5, 1/561].*

Дар раванди мутолиаи ашъори устод Рӯдакӣ ғайр аз истифодаву тарҷумаи ашъори шоирони араб, инчунин ба номи баъзе билоди арабҳо ва шахсиятҳои бузурги араб ва номи дарёҳо рӯ ба рӯ мешавад. Устод Рӯдакӣ дар рубоихояш чандин бор номи билоди Мисро истифода кардааст, аз ҷумла занони мисро аз зумраи зеботарин занҳо ва мардумашро зеботарин инсонҳо медонад, ҳамзамон зебогии мардум ва зебогии Ҳазрати Юсуфро дар шеъраш чунин тараннум менамояд:

*Юсуфрӯе, к-аз ӯ фиғон кард дилам,
Чун дастӣ занони мисриён кард дилам,
З-оғоз ба бўса меҳрубон кард дилам,
Имрӯз нишонаи ғамон кард дилам [8, 69].*

Устод Рӯдакӣ дар ҷое дигар перомунӣ мисриён ва мардуми шаҳри Макка ва ифтихори онҳо аз Маккаву дарёи Нил чунин баён мекунад:

*Эй ман муқаддам аз ҳама ушшоқ, чун туй,
Мар ҳусро муқаддам, чун аз каломи қад.
Маккӣ ба Каъба фаҳр кунад, мисриён ба Нил,
Тарсо ба Асқуфу алавӣ ба ифтихори ҷад [8, 11].*

Инчунин дар мавриди дарёи Нил дар охири шеъраш чунин мегӯяд:

*Бар киштии умр така кам кун,
К-ин Нил нишемани наҳанг аст* [8, 10].

Дар ин мисраъҳо Одамушшуаро аз мардуми ҷаҳон даъват ба амал меорад, ки фирефтаи симу зари дунё мабошанд, зеро ин дунё гузарост. Устод Рӯдакӣ метавонист дар ин шеър ба ҷойи дарёи Нил дигар дарёро ё баҳрро истифода кунад. Лекин мебинем, ки шоир нисбат ба Мисру мисриён ва дарёи Нил як маҳбубият доштааст ва инчунин чандин бор дарёи Нилро дар шеъраш истифода кардааст. Шоир дар ҷойи дигаре низ чунин меорад:

*З-он май, ки гар сар кашӣ, аз он дарчакад ба Нил,
Садсола маст бошад аз бўи ӯ наҳанг.
Оҳӯ ба дашт агар бихӯрад қатрае аз ӯ,
Гурранда шер гардаду н-андешад аз паланг* [8, 26].

Адиби маъруфи ироқӣ Ҳусейн Алӣ Махфуз (1926-2009) дар бораи робитаи байни адабиёти классикии форсу тоҷик ва араб сухан ронда, қайд менамояд, ки намояндагони ҳарду адабиёт аз эҷоди ҳамдигар ба таври васеъ истифода бурдаанд. Аз ҷумла ӯ менависад, ки дар ашъори Рӯдакӣ мавзӯ ва мазмунҳое ҳастанд, ки онҳоро хутбаҳои Алӣ ибни Абутолиб, шеърҳои Тарафа ибни ал-Абд, Мутанаббӣ, Абунувос ва дигар суханварони араб низ доро мебошанд. Ӯ барои исботи андешаҳои хеш дар баробари байтҳои гуногуни ашъори Рӯдакӣ байтҳои ҷамоҳангу ҳаммазмуни шоирони арабро мисол меорад [12, 2-33].

Масъалаи муносибати устод Рӯдакӣ бо адабиёти араб мавзӯи ниҳоят муҳим буда, тадқиқоти густардаро талаб мекунад.

Бояд қайд кард, ки доир ба робитаи адабиёти классикии форсу тоҷик бо адабиёти араб китобу рисолаҳои илмӣ зиёде ба таъъ расидаанд [2, 193].

Робитаи зичи дучонибаи илмӣ фарҳангии аҳли илму адаби Арабу Аҷам, боиси ба вучуд омадани тарҷумаи ашъори шоирон ва асарҳои донишмандони гузаштаи имрӯза гардидааст.

Тасодуфӣ нест, ки ба эҷодиёти классикҳои адабиёти тоҷику форс дар кишварҳои арабӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад, осори онҳо бо таъдоди зиёд интишор меёбад [1, 16].

Чунонки устод Рӯдакӣ аз осори шоирони араб огоҳӣ дошт, имрӯз адибони араб ҳам аз ашъори шоирони форс-тоҷик маълумоти зиёде дошта, шеърҳои тозанашири онҳоро меомӯзанд ва тарҷума менамоянд. Муҳаммад Ғунаймӣ Ҳилол дар китоб “Баргузидаҳо аз шеъри форсӣ” 18 пораи ашъори баргузидаи устод Рӯдакиро ба забони арабӣ тарҷума намуда, пешкаши хонандагон кардааст. Инчунин аз шеърҳои дигар шоирони форсу тоҷик, ба монанди Дақиқӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Мантиқии Розӣ, Унсурӣ, Манучехрии Домғонӣ, Носири Хусрав, Низомии Ганҷавӣ ва дигарон гулчин намуда, тарҷума кардааст. Ва ному ашъори устод Рӯдакиро дар аввали китоб гузоштааст. Ҳамчунин Муҳаммад Ғунаймӣ Ҳилол ба собиқаи робитаи қадимаи ин ду адаб – арабӣ ва тоҷикӣ ишора намуда, алоқаи ин ду забон ва таъсири амиқи арабӣ ба форсиро яке аз бузургтарин падидаҳои адабӣ дар таърихи адабиёти ҷаҳон меҳисобад. Ин таъсирпазирӣ ба таъсири адаби юнонӣ ба латинӣ шабоҳат дорад. Аммо таъсирпазирии тарафайн дар вижагиҳои таркибӣ ва таъбири забонӣ асар гузоштааст [Ниг: 15,5]. Муҳаммад Ғунаймӣ Ҳилол мегӯяд: Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ яке аз шоирони асри Сомониён ва аввалин шоири бузурги форс мебошад. Шеъри устод Рӯдакӣ бисёр гуногунпаҳлу ва аз нуктаи назари забон услуб, баён, санъатҳои бадеӣ ва ғайра бисёр шево ва дилчасп аст. Аз ин рӯ, эшонро “устоди шоирон” ва “султони шоирон” ном мебаранд. Устод Рӯдакӣ ба шеъри ғиноӣ шӯҳрат пайдо намудааст. Ҳамризи Устод Рӯдакӣ аз мавзӯотест, ки дар адабиёти садаи даҳум ҷайгоҳи баланд дошт [Ниг: 14,107]. Устод Рӯдакӣ дар ҳунари мусиқӣ низ рақибе надошт. Шеърҳои ӯ бо овози ширини худ месароид. Ҳурнаи волои шоир ба ҷое расид, ки дар бораи навохти мусиқӣ ва ширинии овозаш устураҳои зиёде гуфта ва навишта шудааст [15, 5-6].

Муҳаммад Ғунаймӣ Ҳилол 18 байти устод Рӯдакиро баргузида ва тарҷумаи онҳоро пешкаши хонандагони араб намудааст. Пас яке аз онҳоро ба унвони “Ин ҷаҳон” барои намуна зикр намуда, хотима мебахшем:

Ин ҷаҳон пок хобкирдор аст,
Он шиносад, ки дил-и бедор аст.
Некии ӯ ба ҷойгоҳи бад аст,
Шодии ӯ ба ҷойи тимор аст.
Чи нишинӣ бад-ин ҷаҳон ҳамвор?
Ки ҳама кори ӯ на ҳамвор аст.
Кунини ӯ на хубу чеҳраи хуб,
Зинткисдор хубдидор аст [15, 7].

هذا العالم
هذا العالم في أفعاليه مخض خلم،
يَعْلَمُ ذَلِكَ ذُو الْقَلْبِ الْيَقِظِ،
طَيِّبُهُ سَوَاءٌ، وَسُرُورُهُ عَنَاءٌ،
وكيف لك بالاستقرار في هذا العالم أبداً،
على حين كل عمل فيه لا دوام له؟
فَمَخْبِرُهُ غَيْرُ جَمِيلٍ، وَإِنْ يَكُنْ مَظْهَرُهُ جَمِيلاً،
قَبِيحُ الْمَسْئَلِ وَإِنْ طَابَ فِي الْعَيَانِ .

КИТОБНОМА

1. Мардонӣ Т.Н. Аквоми шарқ дар осори Садриддин Айни / Т.Н. Мардонӣ // Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 140-солагии Садриддин Айни. - Душанбе: Дониш, 2018. - 110 с.
2. Мардонӣ Т.Н. Саҳифаҳои аз равобити адабии Арабу Аҷам / Т.Н. Мардонӣ. - // Гузашта ва имрӯза. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 236с.
3. Мардонӣ Тоҷиддин. Рӯдакӣ ва адабиёти араб. – Рӯдакӣ ва адабиёти араб // маҷмӯи мақолаҳо / Тоҷиддин Мардонӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С. 8-24.
4. Муллоаҳмад Мирзо. Осори эроншиносӣ. Ҷилди дувум. Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ ҶТ. Муассисаи нашрияти “Дониш”-и АИ ҶТ. –Душанбе 2018. – 428 саҳ.
5. Носири Хусрав. Девони ашъор. Рӯшноинома. Саодатнома Ҷ.1 / Носири Хусрав. – Душанбе: Шучоён, 2009. – 640 саҳ.
6. Рейснер М.Л., Ардашникова, А.Н. Персидская литература XI-XVIII веков. Том I / Рейснер М.Л., Ардашникова А.Н. – М.: ООО «Садра», 2019. – 392+16 с.
7. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Девони ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳия, тасҳех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. Чопи дувум. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 саҳ.

8. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Девони Рӯдакӣ, як чилд, дар ҳаҷми 142 саҳифа. нашри 2006 (www.parstech.org)

9. الرادوياني، محمد ابن عمر. ترجمان البلاغة. چاپ دوم / محمد ابن عمر الرادوياني. به تصحيح واهتمام احمد آتش. - تهران: اساطير، 1362. - 263 ص.
10. الزهيرى، أ. د : ناهي عبد إبراهيم ناصر ، وم . د : إيمان خليفة إسماعيل، رشيد الدين الوطواط أديب ذو ثقافتين حياته، وأدبه، مجلة كلية العلوم الاسلامية، جامعة بغداد، كلية العلوم الاسلامية مجلد 1، عدد 50 (2017)، من ص 556-585. ص 561.
11. طاهر جان اف، عبد الرحمن، ترجمه ميرزا ملا احمد، رودكى روزگار و آثار (تاريخ و تحقيق) ، تهران: امير كبير، چاپ اول 1386، در 188 صفحه.
12. محفوظ حسين علي. اثر اللغة العربية في اللغة التاجيكية. ج. 2 / محفوظ حسين علي. - بغداد، 1965.
13. مصري، حسين مجيب. صلات بين العرب والفرس والترك / حسين مجيب مصري. - القاهرة: مكتبة الأنجلو المصرية، 1971. - 524 ص.
14. ملا احمداف، ميرزا، پيرامون رودكى و رودكى شناسان، شركت انتشارات علمى و فرهنگى، تهران 1393، در 223 صفحه.
15. هلال، الدكتور محمد غنيمي، مختارات من الشعر الفارسي. - القاهرة: الدار القومية للطباعة والنشر، 1383هـ-1965م. - 485 ص.

ИНӢИКОСИ АШӢОРИ РУДАКӢ ДАР ТАРҶУМАӢОИ АРАБӢ

Адиби маъруфи тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ роҷеъ ба адабиёти араб маълумоти амиқ дошт. Тибқи маъхазҳо забони арабӣ дар осори шеърӣи устод ҷойгоҳи хосса дошта, дар шеъраш аз шоирони араб иқтибоси фаровоне ҳаст. Мухаққиқони муосир унсурҳои арабии осори ӯро омӯхта, ашъораширо ҳамчун риштаи пайванди фарҳанги мардуми Арабу Аҷам медонанд.

Калидвожаҳо: Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, адабиёти араб, форсӣ-тоҷикӣ, Арабу Аҷам, шеър, шоирон.

ОТРАЖЕНИЕ ПОЭЗИИ РУДАКИ В АРАБСКИХ ПЕРЕВОДАХ

Известный таджикский поэт Абуабдуллох Рудаки имел глубокие знания об арабской литературе. Согласно источникам, арабский язык в поэтическом творчестве устода наряду с творением стихотворений на персидско-таджикском языке, занимал особое место, он оставил в наследство также многочисленные заимствования из творчества арабских поэтов. Современные исследователи, изучая арабские элементы

в его творчестве, признают стихотворения поэта в качестве нити, соединяющей арабскую и аджамскую литератур.

Ключевые слова: Абуабдуллох Рудаки, арабская литература, персидско-таджикский, арабский и аджамский, стихотворение, поэты.

REFLECTION OF RUDAKI 'S VERSES IN ARABIC TRANSLATIONS

Ustad Abuabdullo Rudaki the famous Tajik writer had a deep knowledge of Arabic literature. The analytical research had shown that Arabic language occupies a special place in Rudaki's poems which had been composed in Persian-Tajik language. The researchers of the modern centuries have been studying the Arabic elements of his works and defined his works as a literature ties between the Arab and the ancient peoples.

Keywords: Abuabdullo Rudaki, Arabic Literature, Persian-Tajik, Arab and non-Arabs, poems and poets.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаев Абухалим, ходими калони илмӣи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел.: +992 917-44-53-70; e-mail: odinaev45@gmail.com

Сведения об авторе: Одинаев Абухалим – старший научный сотрудник Центра письменного наследия Национальной академии наук Республики Таджикистан; тел.: +992 917-44-53-70; e-mail: odinaev45@gmail.com

Information about the author: Odinaev Abduhalim – Senior Research Fellow, The Written heritage center of the National Academy of Science of Tajikistan, tel.: +992 917-44-53-70; E-mail: odinaev45@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Зиёев Субҳиддин, ходими калони илмӣи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ф., тел.: +992 927-04-09-08; e-mail: rakesh-23@mail.ru

Сведения об авторе: Зиёев Субҳиддин – старший научный сотрудник Института изучения проблем Азии и Европы Национальной академии наук Республики Таджикистан, к.ф.н., тел.: +992 927-04-09-08; e-mail: rakesh-23@mail.ru

Information about the author: Ziyoev Subhiddin – Senior Research Fellow, The Institute of studying of problems of Asia and Europe, NAST, (Phd), tel.: +992 927-04-09-08; E-mail: rakesh-23@mail.ru.

НУФУЗИ ИЛМУ АДАБИ ТОҶИК

ДАР ШИБҲИ ҚОРАИ ҲИНД

Исроилов Раҳматишо

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Таърихи робитаҳои мардуми Мовароуннахру Хуросон бо халқҳои Шибҳи қораи Ҳинд хеле тӯлонӣ буда, ба давраҳои пеш аз ислом мерасад. Чавоҳирлаъл Неру дар асари “Кашфи Ҳинд” дар бораи нуфузи густардаи фарҳанги форсизабонон дар Ҳинд чунин менигорад: “Дар миёни мардумон ва наҷодҳои бисёре, ки бо зиндагӣ ва фарҳанги ҳиндувон тамос пайдо кардаву нуфуз доштаанд, қадимтарин ва мудовимтарини онҳо форсҳо будаанд” [18, 310]. Намунаи беҳтарин аз ин равобит асари ҷаҳонии “Калила ва Димна” мебошад, ки дар замони Сосониён ба паҳлавӣ тарҷума шуда буд.

Баъди вуруди дини мубини ислом ба ин сарзамин робитаҳои илмию адабӣ ва мазҳабӣ ирфонӣ миёни мардуми Форсу Ҳинд боз ҳам қавитар гардид.

Асари гаронбаҳои “Калила ва Димна” аз тарафи донишманди тоҷик Рӯзбех ибни Додбех маъруф ба Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ (724-759) дар аввалҳои зуҳури ислом аз паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума ва муаррифӣ гардида, яке аз сарчашмаҳои муҳими насри қадими араб доништа шудааст.

Алоқамандӣ ва тавачҷуҳи амирони Сомонӣ ба фарҳангу адабиёт боис гардид, ки “Калила ва Димна” заминаи ба вучуд омадани як идда тарҷумаҳои насриву назмӣ ин дoston ба тоҷикӣ гардад. Нахуст устод Рӯдакӣ (858-941), қофиласолори адабиёти форсии тоҷикӣ, ки ин корро вазифаи муҳими ҷаҳолияти адабии худ доништа, асарро ба забони ширини тоҷикӣ ба тариқи манзум тарҷума намуд.

Абӯлмаъолӣ Муншӣ, тарҷумони дигари насрии “Калила ва Димна” дар замони Ғазнавиён, дар васфи ин китоб чунин мегӯяд: “Маҳосини ин китобро ниҳоят нест ва қадом ҷаҳилат аз ин фаротар, ки аз уммат ба уммат ва аз миллат ба миллат расид ва мардуд нагашт” [16, 19].

Сайри таърихи қиссаи “Калила ва Димна”-ро арабшиноси машҳури рус И.Ф. Крачковский, ки соҳиби мақолаи бузургҳаҷм ва бунёди дар ин мавзӯ аст, хеле хуб нишон додааст [11, 433-442].

Аз охирҳои асри XI то аввалҳои асри XIX мелодӣ дар Ҳиндустон 32 хонадони форсизабони мусулмон ҳукумат карда буданд, ки дар байни онҳо бузургтарин ва бонуфузтаринашон Ғазнавиён, Ғуриён ва Темуриёни Ҳинд ба шумор мераванд. Ҳамроҳи сулолаҳои зикршуда як қатор донишмандону шоирон воридаи сарзамини пахновари Ҳинд шуда, дар чараёни таъсири мутақобила ва рушди фарҳанги миллий ва мазҳабии якдигар саҳми назаррасе гузоштаанд. Аз ин сабаб дар нашри фарҳанг ва илму адабии мардуми Шибҳи қора нақшу ҷойгоҳи донишмандону шоирони Хуросону Мовароуннаҳр беш аз дигар халқҳои мусулмон будааст. Абдулҳай ибни Фаҳруddини Лакнавий – муаррих ва тазкиранависи ҳиндӣ асри XIX гуфтааст: “Бидон, ки дини ислом аз тариқи Хуросон ва Мовароуннаҳр ба сарзамини Ҳиндустон ворид шудааст ва нурҳои илм низ ба ин сарзамин тавассути ин ду кишвар паҳн гардидааст” [12, 6].

Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (997-1152), бо вучуди ғозиву ҷанговар буданаш, худ низ сарпарастии аҳли илму адаб буда, шоирону адибонро дар атрофаш ҷамъ меовард. “Дар рикоби Султон Маҳмуд, – менависад муаллифи “Таърихи Фаришта”, – ҷаҳорсад шоири матин буданд” [10, 100].

Аз донишмандону шоироне, ки ба Ҳинд ҳиҷрат намуданд, метавон Абӯрайҳони Берӯнӣ, Манучехрӣ, Фаррухӣ, Соиби Табрезӣ, Ҷ. Балхӣ, падари Масъуди Саъди Салмон, Абулфараҷи Рунӣ ва дигаронро ном бурд, ки дар он замон муддате аз зиндагӣ ва фаъолияти адабии худро дар Ҳинд гузаронидаанд. Дар баробари ин онҳо афқору назарҳои илмӣю адабии дигар донишмандону шоирони барҷастаи тоҷикро ба таври густарда дар он ҷо нашр карданд. Ашъори устод Рӯдакӣ, “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ дар муддати хеле кӯтоҳ дар Шибҳи қораи Ҳинд мунташир гаштаанд. Нахустин қасе, ки дар бораи Рӯдакӣ дар Ҳинд ёд кардааст, шоири маъруф Масъуди Саъди Салмон мебошад. [1, 21-43]

Шоирон ва суханварони Шибҳи қора бо пайравӣ аз вазну шеваи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ чандин мачмӯаҳою маснавиҳо, шоҳномаҳо ва ҳамосаҳои таърихӣ ва динӣ падида оварданд. Барои дар ин бора огоҳии хуб пайдо кардан ба мачмӯаи мақолоти адибони эронӣ бо номи “Шоҳнома дар Шибҳи қораи Ҳинд” ва ба таҳқиқоти Ғаффорова З. дар ин мавзӯ марочиа шавад [8; 4; 5].

Аз маъруфттарин донишмандоне, ки дар аҳди Ғазнавиён ба Ҳинд сафар карда буданд, метавон Абӯрайҳони Берунӣ (ваф.1130)-ро зикр намуд, ки дар қатори осори форсии тоҷикиаш ба забони арабӣ низ асарҳо эҷод кардааст. Абӯрайҳони Берунӣ аз муаррифгари фарҳанги Ҳинд ба ҷаҳон ва донандаи ҳуби забони арабӣ ба ҳисоб меравад ва ин ҳолат боиси он гардидааст, ки бо вучуди тоҷик буданаш, баъзе аз донишмандони муосири Ҳинд бидуни таҳқиқи амиқ дар мавриди ҳуди Берунӣ, ўро аз ҷумлаи уламои араб шинохтаанд [18, 306]. Берунӣ тақрибан чиҳил сол ба омӯхтани забон ва фарҳанги мардуми Ҳинд машғул гардида, осори арзишманде монанди “Таҳқиқ мо ли-л-Ҳинд”, “Кайфияту русуми-л-Ҳинд фи таълим ал-ҳисоб” ва чандин китобу рисолаҳоро дар мавзӯҳои гуногуни илм ба забони арабӣ таълиф намудааст.

Осори Ибни Сино аз ҷумлаи пуристифодатарин китобҳоест, ки дар мавзӯҳои мухталифи ин сарзамини пахновар дар тӯли таърих китобат шуда, ба он шарҳу тарҷумаҳои форсии тоҷикӣ ва арабию ҳиндӣ зиёд дида мешавад. Китоби “Ал-Қонун фи-т-тибб”-и Ибни Сино дар Шибҳи қора мақому ҷойгоҳи ҳудро пайдо намуда буд, ки беҳтарин донандагон ва шорҳои он аз Мовароуннаҳру Хуросон ба Ҳинд даъват карда мешуданд ва ё ҳуди ҳиндӣ ба ин сарзаминҳо омада, китоби “Ал-Қонун”-ро меомӯхтанд. Дар замони Темуриён Аҳмади Татавӣ ном табиби ҳиндӣ барои фарогирии китоби “Ал-Қонун” ва тақмили доираи дониши тиббии худ ба Шероз омада, дар назди Мулло Мирзочон ва Мулло Камол ном донишмандон онро омӯхта, ба Ҳинд бармегардад. [1, 75-92]

Алим Ашрафхон форсипажӯх ва профессори Донишгоҳи Дехлӣ, ки асари Ибни Синоро дар баъзе аз китобхонаҳои Ҳинд тавсиф ва феҳристнигорӣ кардааст, чунин мепиндорад: “худуди як моҳ кор кардам, 150 нусхаи хаттии Синоро тавсиф намудам”

[3, 4]. Аз ин амалкарди форсипажӯи ҳиндӣ чунин хулоса кардан мумкин аст, ки таълифоти бузургони мо дар китобхонаву марокизи илмӣ он ҷо бағоят фаровон будааст.

Дар қарнҳои XII-XIII мелодӣ садҳо нафар аз аҳли илму дониш аз Мовароуннаҳр ба тарафи Ҳинд ҳичрат карданд.

Ҳангоме ки овозаи ваҳшатноки истилои Чингизӣ Мовароуннаҳру Хуросонро таҳдид намуд, ғуруҳи бузурге аз аҳли илми ин мамлакат ба тарафи Синду Панҷобу Деҳлӣ муҳоҷират намуданд. Аз ҷумлаи онҳо хонадони Низомуддин Авлиё, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Бурҳонуддини Насафӣ ва дигарон буданд. Адади олимону донишмандони Мовароуннаҳру Хуросон дар дарбори Хилҷӣ ба ҳазорҳо мерасид, ки ин теъдод аз олимону адибони дарбори Ғазнавӣ зиёдтар буд. Донишмандони муҳоҷир дар нашру густариши забону адабиёт ва фарҳанги мардумони Мовароуннаҳру Хуросон дар кишвари паҳновари Ҳинд саромаду устодони ҳиндувон гаштаанд [15,123-133].

Адиб ва тазкиранависи тоҷик Муҳаммад Авфии Бухорӣ асари маъруфи худ “Лубоб-ул-албоб”-ро дар Синд ба итмом расонид, ки бо таълифи ин асари пураарзиш дареро барои тазкиранависони он ҷо кушод. Дар ин асос даҳҳо тазкира ба забони форсии тоҷикӣ то қарни XIX аз тарафи адибону шоирони форсизабони ин мамлакат ба вуҷуд омаданд [15,123-133].

Нақши фақеҳону олимони тоҷик дар таълиму тарғиби дини мубини ислом, ба хусус дар густариши мазҳаби ҳанафии диёри Ҳинд, бемисл будааст.

Хонадони Разиюддини Сағонӣ аз аҳли илму дониш буда, ҳангоми таҳдиди ҳамлаи муғулон ба тарафи Лоҳур (Покистон) ҳичрат кардаанд. Ҷои зикр аст, ки “Сағон” ё “Соғон” калимаи арабишудаи тоҷикии “Чағон” ё “Чоғон” мебошад, ки минтақаҳои Тирмиз, Ҳисор ва Душанбеи имрӯзаро дарбар мегирифтааст [6, 35]. Разиюддини Сағонӣ дар як байти арабии худ бо Сағонӣ буданаш фахр мекунад:

Фақулту ё даҳру солимнӣ мусоламатан,

Фа иннанӣ умариюн сумма сағонӣ [13, 32].

Тарҷума: Гуфтам, ай даҳр, маро саломат нигаҳ дор,

Ки ман умарию баъд аз он сағониям.

Саҳми Разиюддини Сағонӣ натанҳо дар наشري забоншиносӣ ва луғатнигории арабии Шибҳи қора бузург мебошад, балки дар кишварҳои арабӣ ва исломӣ таълифоти ӯ марчаъ ва маоби забоншиносон будааст. Ин олими пуркор умри худро дар тасҳеҳу такмили китобҳои луғат ва фарҳангнигории арабӣ сарф намуда, 22 асари мондагору дар ин ришта таълиф кардааст [13, 32].

Дар тазкираи “Ахбор-ул-ахёр”-и Абдулҳақ Муҳаддиси Дехлавӣ (1551-1642) зимни нигоштани зиндагии Абулхайри Балхӣ муқими Дехлӣ ташрифи фақеҳи бузурги Мовароуннаҳр Бурҳонуддин Марғинониро ба Дехлӣ васф намуда, мегӯяд, ки ҷамъи ғафиро ба истикболи ӯ баромада, дар кӯчаҳои шаҳр ӯро ҳамроҳӣ мекарданд [7, 88] Аз ҳамон замон дар низомии дарсии мадрасаҳои Шибҳи қораи Ҳинд ба таври густурда китобҳои дарсии Мовароуннаҳр, махсусан китобҳои дарсии мадориси Бухорову Самарқанд, дохил шуданд.

Асари машҳури Бурҳонуддини Марғинонӣ “Ал-Ҳидоя” дар тадриси асосҳои фикҳи мазҳаби ҳанафӣ ва дар таълифоти минбаъдаи олимони ҳанафимазҳаби кишварҳои исломӣ ва махсусан Мовароуннаҳру Ҳиндустон сарчашмаи бозътимод ба ҳисоб мерафтааст. Садҳо шарҳу ҳошияву таълиқот ба забонҳои арабӣ, форсии тоҷикӣ ва урду аз тарафи олимони Ҳинд бар “Ал-Ҳидоя” навишта шудааст, ки баъзеи онҳо то ба ҳол мавриди таъбу истифода қарор доранд, ки дар ин бора дар китоби “Ас-Сақофат-ул-исломия фи-л-Ҳинд” (Фарҳанги исломӣ дар Ҳинд)-и Абдулҳай Лакнавӣ батафсил нақл шудааст [7,106].

Дар ташаккулу густариши қадимтарин тариқаҳои суфия дар Ҳинд мисли чиштиа ва суҳравардия, ки ба даврони пеш аз Темуриён тааллуқ доранд, суфиёну орифони Мовароуннаҳр саҳми бузург гузоштаанд. Аз ҷумлаи онҳо шайх Фаридуддин Ганҷшакар (тав.664/1285) маъруф ба Бобофарид, Хоҷа Зиёи Нахшабӣ, Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Алии Бухорӣ маъруф ба шайх Низомуддин Авлиё (1236—1325) мебошанд, ки бо аҳли хонаводаи худ аз Мовароуннаҳр ба Ҳинд рафтаанд. Аз суҳравардиён саҳми Сайид Ҷалолуддини Бухорӣ маъруф ба Ҷалоли Сурхпӯш, маъруф аст. Ҳамин тавр, дар интишори

тарикаи Қодирия дар Ҳинд хонадони Шайх Абдулҳаққи Бухорӣ маъруф ба Муҳаддиси Деҳлавӣ (1551-1642) саҳми намоён доштааст [12; 7, 21, 103, 115].

Шайх Низомуддини Авлиё, ки худ олиму донишманд ва яке аз саромадони тарикаи суфияи (чиштия) Шибҳи қораи Ҳинд ба ҳисоб мерафт. Як қатор шогирдону муридони дар ин роҳ таълиму тарбия намуд ва дар баробари он дар ташкилу такмили рӯҳияи илмӣ ҳамон замон нақши боризе дошт. Аз корномаҳои ӯ, чунонки Абдулҳайи Лакнавий менависад, дар барномаҳои дарсии мадориси Ҳинд китоби “Мақомот”-и Абӯмуҳаммад ал-Қосим ибни Алӣ ал-Ҳаририро, ки дар адабиёти араб ҷойгоҳи баланд дорад, ворид сохт. Низомуддини Авлиё ин асарро назди Шамсуддини Хоразмӣ аз худ карда буд ва шогирдонро ба ҳифзи он тавсия менамуд [12, 12].

Аз шогирдон ва муридони номдори Низомуддини Авлиё Амир Хусрав ибни Амир Сайфиддини Деҳлавиро (ваф.1325) метавонем зикр кард. Падари ӯ Амир Сайфиддин аз Кеши Мовароуннаҳр Ҳангоми ҳуҷуми муғул нахуст ба Синд паноҳ бурда, баъдан дар Деҳлӣ сукунат меварзад [2, 67]. Амир Хусрав дар адабиёти форсии тоҷикӣ нақши муҳим бозида бошад ҳам, зиёда аз ин дар тарғиби илмҳои дигари лозима, мисли забони арабӣ ва нақду муқойисаи шеърӣ арабӣ ба форсии тоҷикӣ дар Ҳинд низ саҳм дорад. Чунонки дар тарғиби омӯхтани забони арабӣ ӯ мегӯяд: “...Аммо шоири порсӣ, агар ба идрок даррок бошад, дар шаҳрҳои порсӣ ба қуввати тааллуму фазл шеърӣ арабӣ тавонад гуфт. Агар ин шоири порсӣ бо вучуди тааллуму фазл дар араб равад, худ фусаҳи араб роҳи биёбонро гиранд. Замахшарӣ аз Хоразм буд, ки дар араб “аллома” хитобаш карданд [14, 126-134].

Фаъолиятҳои таълимӣ тарбиявии Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ дар таълиму наشري дини мубини ислом, тарикаи кубравия ва бино кардани масҷиду мадориси таълимӣ дар Кашмир бемисл будааст. Ба қавли А. Ғаффоров “Алиӣ Ҳамадониро роҳбари бузурги Кашмир меноманд” [5, 36]. То ба имрӯз афкори назарҳои сӯфӣ ва мутафаккири барҷастаи тоҷик Ҳамадонӣ аз тариқи китобу рисолаҳои ӯ ва таҳқиқоти донишмандони Ҳинду Покистон нашр шуда, хонандаву мухлисони зиёд дорад.

Нақши яке аз намояндагони барҷастаи тариқаи нақшбандия дар Ҳинд шайх Абдулбоқӣ Бадахшии Деҳлавӣ (тав.971/1592) маъруф ба Ҳоча Боқӣ Биллоҳ хеле намоён буд. Ӯ дар назди бузургони Мовароуннаҳр таълиму тарбия гирифта, минбаъд назди Ҳоча Муҳаммад Амканагӣ ба Бухоро рафта, дар муддати се рӯз ба иҷозаву иршодии вай дар тариқа ноил мешавад. Ҳоча Боқӣ Биллоҳ қабл аз сафари Ҳинд дар хоб мебинад, ки як тӯтии зебо ва хушсухан ба дасти ӯ нишаста, оби даҳонашро бар даҳони ӯ меандозад ва тӯтӣ дар даҳони ӯ шакар мегузорад. Ӯ хобашро ба Ҳочаи Амканагӣ бозгӯ мекунад ва Ҳоча хобро ба шахсияте таъбир мекунад, ки дар Ҳинд тарбият хоҳад шуд ва ҷаҳонро аз вучудаш мунаввар хоҳад гардонид. Ҳоча Боқӣ Биллоҳ ба Ҳинд рафта, ба тарвиҷу таҳкими тариқаи нақшбандия умри худро сипарӣ намуд ва муридони зиёдеро ба воя расонид. Аз зумраи онҳо имом Аҳмади Сарҳиндӣ ба ҳисоб меравад, ки нақши намоёнро дар таҳким ва густариши нақшбандия дар Ҳинд бозидааст [9, 27-30].

Мавлоно Ҷомӣ замоне, ки дар қайди ҳаёт буд, бо бисёре аз адибони аҳли тасаввуф ва пайравони тариқаи нақшбандии Ҳиндустон ҳамкорӣ ва иртиботи доимӣ дошта, дар масъалаҳои муҳимми ирфонӣ, каломӣ, забонӣ, адабӣ ва ҳатто давлатдорӣ мубодилаи афкор менамуд. Китобу рисолаҳои дар роҳу равиши тариқаи нақшбандӣ ба монанди “Нафаҳот-ул-унс”-и ӯ дар ҳама ҷалқаҳои зикру масочиду хонақоҳҳо мавриди мутолиа қарор дошт [17].

Рисолаву китобҳое, ки Мавлоно Ҷомӣ ба омӯзиши забони арабӣ бахшидааст, саҳми назаррасро дар пахшу таҳкими забони арабӣ дар Шибҳи қора бозидаанд ва то имрӯз мавриди тадрису омӯзиш қарор доранд. Ҳамаи донандагони забони арабии Ҳинд баъди ба даст овардани асари машҳури “Шарҳи Кофия”-и Ҷомӣ то имрӯз худро мадҷони хидматҳои ӯ меҳисобанд.

Забону адабиёти форсии тоҷикӣ дар ташаккулу тақомули адабиёт ба забонҳои Ҳиндустон, аз ҷумла уруду, банголӣ, синдӣ, гучиротӣ, кашмирӣ ва даканӣ, низ таъсири худро гузоштааст. Ба қавли доктор Заҳириддин Аҳмад, форсиҷаҳӯи ҳинд забони форсии тоҷикӣ то асрҳои XIX-XX аз мақому манзалати пешинаи худ маҳрум гашт, пеш аз ин ягон донишманди мусулмон бидуни

донистани форсии тоҷикӣ олиму муъминини воқеӣ маҳсуб намеёфтааст [1, 284].

Ин забон нафақат ба забонҳои мардуми бумии он ҷо таъсир гузоштааст, балки дар эҷодиёти арабии мансуру манзуми он ҷо бармало намудор аст. Аз ҷумлаи адибон касоне буданд, ки ошкор дар асраҳои арабиашон ин гуфтаамонро таъйид мекунанд, Муҳаммад Замонхон дар китоби “Сафинат-ул-балоға фи синоат-ил-иншо ва-р-расоил”-и худ чунин менависад: “... вақте ки баъзе бадоеъу зебоихоро аз китобҳои форсӣ ба арабӣ тарҷума кардам, ки миёни аҳли Арабу Аҷам тарҷумон гардидам” [13, 132]. Инчунин шоироне буданд, ки дар зери таъсири ашъори классикони форсу тоҷик ашъори арабии худро сурудаанд, монанди Файзии Даканӣ, дар манзумаи “Аҷнос-ул-ҷинос”, Ғулomalӣ Озоди Билгиромӣ (ваф.1200/1785), Муҳаммад Аббоси Тастарӣ (ваф. 1359/1940) қолабу авзони шеъри форсии тоҷикиро дар ашъори арабии худ гунҷонидааст [13, 132-160].

Устои шодравон А. Алимардонов дар бораи таъсирпазирии Файзии Даканӣ аз шоирони классики тоҷик чунин мегӯяд: “Ӯ дар ғазал ба Ҳофизи Шерозӣ пайравӣ кардааст. Миқдори умумин ашъори шоир ба 15000 байт мерасад ва дар шеъри Файзии Даканӣ анъанаҳои назми классикии форсу тоҷик ва ҳиндӣ бо ҳам омезиш ёфтаанд”. Дар айнӣ ҳол ӯ мутарҷими асарҳои ҳиндӣ ба забонҳои форсии тоҷикӣ маҳсуб меёфт [1,283].

Мир Ғулomalӣ Озоди Билгиромӣ шоири ориф ва муаррихи замони ҳукмронии Аврангзеб ба забонҳои форсии тоҷикӣ, арабӣ ва урду осори фаровон ба насру назм аз худ боқӣ гузоштааст. Дар баробари осори ашъори форсии тоҷикии худ чанд китоб ба забони арабӣ, монанди “Сабҳат-ул-марҷон фи осори Ҳиндустон”, “Аш-шачарат-ут-тайиба фи ансоб-ис-содат мин аҳли Билгиром”, “Завъу-д-дарорӣ фи шарҳи Саҳеҳ-ил-Бухорӣ”, “Ас-сабъат-ус-сайёра”, “Мазҳар-ул-баракот”, “Миръот-ул-ҷамол” ё қасидаи “Нуния” ва ғайраро таълиф намудааст. Ҳамон тавре ки зикр намудем, хусусияти ашъори арабии Билгиромӣ ворид сохтани афкори услубҳои шеъри форсии тоҷикӣ дар сурудаҳои тозии ӯ мебошад [13, 132].

Муҳаққиқ ва форсипажӯи машҳури ҳиндӣ Шиблии Нуъмонӣ ашъори арабии Озоди Билгиромиро чунин нақд

кардааст: “Қасоиди арабии Озод бо услубу қолабҳои шеърӣ форсию ҳиндӣ рехта шудаанд, то он ҷое, ки наметавон онро қасоиди арабӣ гуфт”. Дар ҷойи дигар ӯ менависад: “Ашъори Бигиромӣ аз қолаби назми арабӣ дур гаштааст” [13, 132-40].

Шибҳи қораи Ҳинд дар ҳама даврон ҳамвора кишвари самарборе барои омӯзиши ҳама гуна илмҳои замона боқӣ мондааст. Подшоҳони он ҷо, ки аслу решаашон аз Мовароуннаҳр будааст, ки сабаби таҳкиму тақвияти равобити фарҳангии миёни ду сарзамин шудааст, таъсири бузургро дар зиндагии фарҳангӣ, илмӣ, забонӣ, иқтисодӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии якдигар гузоштанд. Дар ин раванд мардуми Шибҳикора асарҳоеро дар самтҳои фарҳангу илму адаб ба мо тақдим кардаанд, ки метавон онҳоро як навъ сипосгузорӣ аз ҷониби форсиабони Ҳинд ба мардуми форситабор донист.

КИТОБНОМА

1. Алимардонов А. Махозину-т-таҳқиқ (Маҷмӯаи мақолаҳо) / А. Алимардонов. – Душанбе: ҶДММ-сифат, 2018. – 396 с.
2. Аннемари Шиммел. Дар қаламрави хонони Муғул / А. Шиммел. Тарҷумаи Фаромурз Начд Самийӣ. – Техрон: Амири кабир, 1386. – 271с.
3. Ашрафхон Алим. Нусхаҳои хаттии Бӯалӣ Сино дар баъзе китохонҳои Ҳинд/ Алим Ашрафхон. – Делҳӣ: Грет Бук Контрактор, 2013. – 72 с.
4. Ғаффоров З. Масъалаҳои ҳиндишиносӣ ва равобити адабӣ / З. Ғаффоров (Маҷмӯаи мақолот). Матбааи давлатии ба номи Раҳим Ҷалил.-Хучанд: 2011. 514 с.
5. Ғаффоров З. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсиабони Кашмир дар асрҳои XVI-XVII/ Ғаффоров З.- Хучанд: Нури маърифат. 2001.- 573 с.
6. Ғоибов Ғолиб. Таърихи Ҳисори шодмон, Ҷағонӣён ва Душанбе / Ғолиб Ғоибов. -Душанбе: Амри илм. 1999.- 225 с.
7. Дехлавӣ Абдулҳак, Муҳаддиси Дехлавӣ. Ахбор ул-ахёр фи асрори-лабор / Тасҳеҳ ва тавзеҳи Алим Ашрафхон. Интишороти Донишгоҳи Техрон. 1383.-686 с.
8. Ёҳаққӣ М. Шоҳнома дар Шибҳи қора. Фараҳангистони забон ва адаби форсӣ/ М. Ёҳаққӣ. -Техрон: 1392. – 407 с.
9. Исроилов Р. Перомунӣ равобити тариқай нақшбандия бо Ҳинд / Р. Исроилов // Дин ва Ҷомеа. -Душанбе: 2017. №5. – С. 51с.

10. Истарободӣ Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳ. Таърихи фаришта. Тасхеҳи Муҳаммадризо Носирӣ. -Техрон: 1387. –687 с.
11. Крачковский И.Ю. Калила и Димна в арабской литературе / И.Ю. Крачковский // Избранные сочинение, Т. II. Москва-Ленинград: 1956.- 702 с.
12. Лакнавай Абдулай Ҳасанӣ. Ас-сакофат-ул-исломия фи-л-Ҳинд / Абдулай Ҳасанӣ Лакнавай. – Димашқ, 1973. – 419 с.
13. Ҷамолиддин-ал-Форукӣ, Абдурраҳмон Муҳаммад. Абдурраҳмон Ҳасан Аълуму-л-муаллифин би-л-арабия фи-л-билоди-л-ҳиндия/ Марказ ал-Ҷумъа ал-Мочид ли-т-турос. - Дубай: 2014. - 640 с.
14. Мардонӣ Т. Мақоми забони арабӣ дар эҷодиёти Амир Хусрави Дехлавӣ // Т. Мардонӣ. Маҷмӯаи мақолот бахшида ба Саҳми Амир Хусрави Дехлавӣ дар фарҳанги Осиёи Марказӣ. Арт-крафт. -Душанбе: 2013. -223 с.
15. Мирзоев Абдулғанӣ. Нукоте чанд аз таърихи равобити адабии Мовароуннаҳр ва Синд // Дониш, фаслномаи таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон. Иломобод:2005. №80. -278 с.
16. Муншӣ Абулмаолӣ Насруллоҳ. Калила ва Димна. Тасхеҳ ва тавзеҳи Муҷтабо Минувӣ. -Техрон: Созмони чопи Аҳмадӣ. 1392. - 452 с.
17. Назаров Ҳакназар. Нақши эронӣ-тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон. –Душанбе: Пайванд 2005. – 492 с.
18. Неру Ҷавохирлаъл. Кашфи Ҳинд / Ҷавохир Лаъл Нехру. Тарҷумаи форсии Маҳмуди Тафаззулӣ. Иборат аз ду ҷилд. – Техрон: Амири Кабир. – 1386. –939 с.

НУФУЗИ ИЛМУ АДАБИ ТОҶИК ДАР ҲИНД

Аз охири асри XI то аввали асри XIX дар Ҳиндустон 32 хонадони форсидабони мусулмон ҳукумат карда буд, ки дар байни онҳо бузургтарин ва бонуфузтаринашон Ғазнавиён, Ғуриён ва Темуриён Ҳинд ба шумор мераванд. Ҳамроҳи сулолаҳои зикришуда як қатор донишмандону шоирон ворида сарзамини паҳновари Ҳинд шуда, дар рушди фарҳангу илму адаб ва мазоҳибу тасаввуфи он ҷо саҳми назаррасе гузоштанд. Аз ин сабаб дар наъри фарҳанг ва илму адаби мардуми Шибҳи қора нақшу ҷойгоҳи донишмандони форсу тоҷик беи аз дигар халқҳои мусулмон будааст. Ҳамон тавре, ки дар мақола нишон дода шудааст, ин донишмандон дар ҳама самтҳои фаъолияти зиндагии ҳиндувони мусулмон нуфузу таъсири худро гузоштаанд.

Дар ин раванд, мардуми Шибҳи қора дар наиру густариши фарҳанги мовароуннаҳрӣ кушишиҳо намуда, як қатор асарҳо ба забони форсии тоҷикӣ ва арабӣ эҷод намуданд.

Калидвожаҳо: Арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ, равобит, фарҳанг, забон, адабиёт, Мовароуннаҳр, Хуросон, Шибҳи қораи Ҳинд, таъсирпазирӣ.

ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКОЙ НАУКИ И ЛИТЕРАТУРЫ В ИНДИИ

С конца XI до начала XIX веков в Индии правили 32 фарсиязычных династий, при дворах которых находились многочисленные ученые, писатели и поэты, внесшие огромный вклад в развитие науки и литературы в этой стране. Преобладающее их большинство были выходцами из Хорасана и Мавераннахра, пришедшими в Индию в эпоху Газневидов, Гуридов, Тимуридов и некоторых других фарсиязычных династий.

Таджикские ученые и поэты сыграли огромную роль в распространении ислама и различных его толков и течений, но большей частью среди индийских мусульман широкое распространение получил ханафийский мазхаб, однако придерживались они и некоторых суфийских учений, как, например, чиития, кадирия и накшбандия. Эти ученые распространяли научные знания на фарси и арабском языке, писали на них стихи, комментировали труды известных богословов, переводили и толковали Священный Коран.

Одним из важных аспектов деятельности таджикских ученых в Индии было составление различных лингвистических трудов, многотомных толковых словарей, отдельные из которых пользуются заслуженной славой как в Индии, так и за ее пределами по сию пору.

Ключевые слова: Хорасан, Мавераннахр, Индия, Газневиды, Гуриды, Тимуриды, литература, язык, наука, фарси, таджикский, арабский.

THE IMPACT OF TAJIK SCIENCE AND LITERATURE IN INDIA

From the end of the eleventh century to the beginning of the nineteenth century, 32 Farsian dynasties ruled in India in the courts of which numerous scholars, writers, and poets were served, who made a great contribution to the development of science and literature in this country. The overwhelming majority of them came from Khorasan and Mediterranean (Maverannahr), who came to India in the era of the Ghaznavids, the Ghurids, the Timurids, and some other Farsian dynasties. Tajik scholars and poets have played a huge role in the spread of Islam and its various interpretations and trends, but for the most part among

the Indian Muslims, the Hanafi sect became widespread, but they also followed some Sufi teachings, such as Chishtiya, Qadiriya and Naqshbandia.

These scholars spread scientific publication in Farsi and Arabic, wrote poems, commented on the works of famous theologians, translated and interpreted the Holy Quran. One of the essential aspects of the activities of Tajik scholars in India was the compilation of various linguistic works, multivolume explanatory dictionaries, some of which enjoy well-deserved fame both in India and abroad to this day.

Key words: *Khorasan, Maverannahr, Indya, Ghaznavids, Gurids, Timurids, literature, language, science, Farsi, Tajik, Arabic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исроилов Раҳматшо – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: 918775158. Email: rahmatshoh@gmail.com

Сведения об авторе: Исроилов Раҳматшо – соискатель Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Тел.: 918775158. Email: rahmatshoh@gmail.com

Information about the author: Isroilov Rahmatsho – Researcher of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, Phone: 918775158, E-mail: rahmatshoh@gmail.com

УДК: 891. 550

МУҲИТИ АДАБИИ ЧАҒОНИЁНИ ДАР ЗАМОНИ МУНЧИК

Жумакулов Жамшед

Донишгоҳи давлатии ш. Тирмиз

Дудмони Чағонии Оли Муҳтоҷ аз хонадонҳои бузурги илму адаб ва раёсату вазорати тобеи Сомониён буда, дар асрҳои чаҳорум ва панҷум (ҳичрӣ) дар маҳдудаи ҷуғрофиёии Чағониёни Мовароуннаҳр ҳукм рондаанд ва бунёдгузори он Муҳаммад ибни Муҳтоҷ (9) мебошад. Чағониён пеш аз таҳҷуми арабҳо яке аз вилоятҳои бузург ва қудратманди Тахористон шинохта шуда, “он дар ғарб то Дари Оҳанин, ки дар байни Деҳнаву Шаҳрисабз воқеъ гашта, давлатҳои бузурги Тахористону Суғдро аз ҳам чудо мекард... Дар шарқ он бо Аҳорун, дар шимол бо вилоятҳои Суғд, дар ҷануб бошад, бо Қубодиёну Тирмиз ҳамсарҳад буд” (4, 14). В. В. Бартолд дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ маҳдудаи ҷуғрофиёии Деҳнави имрӯзаро Чағониён доништа, афзудааст, ки

дар замони Сомониён Термиз ва вилоятҳои Шумону Ҳорун (Аҳорун-шарҳи мо) ба амири Ҷағониён итоат мекарданд (2, 558).

Муҳаққиқон аҳамияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва туччорию фарҳангии Ҷағониён ва табааи онро дар гузашта барои минтақа муҳим арзёбӣ карда, нақши калидии хонадони Оли Муҳтоҷро бахусус дар нигоҳдошти ҳавзаҳои илму адаби форсии тоҷикӣ ва ташвиқи шоирону нависандагон барои ҳифзу идомаи суннатҳои илмиву адабии миллӣ дар давраҳои мураккаби таҳҷуми бегонагон бузург ва таъсиргузор шинохтаанд. Воқеан ҳам хонадони Оли Муҳтоҷ дар як хиттаи кӯчаки Ҷағониёни Мовароуннахри он рӯзгор кореро анҷом додааст, ки хонадонҳои Оли Бурҳон ё Бани Моза дар Бухоро, Оли Ҳучанд ва Оли Соъид дар Исфохон, Оли Умрон дар Хуросон ва Низомулмулк дар вазорати Салочуқа сомон бахшидаанд. Вучуди хонадони Оли Муҳтоҷ дар тағйири амалу кирдори ғолибони навхостаи бегона ва тобеъ сохтани онҳо ба низомоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии суннати миллӣ ва ҳифзу идомаи он таъсири амалӣ доштааст. Ба ин далел вазъи илмиву адабии асри Мунҷик ва пешрафтҳои дар ин самт ба талошҳои бевоситаи ин хонадони асил пайванди бевоста дорад.

Абӯбақри Ҷағонӣ ва фарзанди ӯ Абӯалӣ аз нахустин ва таъсиргузортарин умарои Оли Муҳтоҷи ҳоким бар Ҷағониён буда, ки дар як вақт сипаҳсолории Насри Сомониро низ бар уҳда доштаанд. Решаи авлодии ин хонадонро баъзе муҳаққиқон ба “ҷағон-худот” ва “...ким кадом умарои араб” низ пайванд додаанд, ки В. В. Бартолд чандон дақиқ наметонад (2, 559).

Умарои Оли Муҳтоҷи Ҷағонӣ дар аввали садаи ҷаҳорум ва миёнаи ҳокимияти пурбори аморати Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ба ин амири донишманд ва раҳкушо пайваста, бо талошҳои ҷашмгири ободгариву адабпарварӣ номи хешро дар таърих ба неқӣ сабт кардаанд. Баъди пирӯзиҳои туркон ва мағлубияти Абӯмансур Муҳаммад ибни Абдураззоқ, ки “...дар соли 351 кушта шуд ва Абӯалии Ҷағонӣ, ки пеш аз он даргузашта буд, хонадони Оли Муҳтоҷ ҳамчунон аз бузургони хиттаи Фарорӯд ва ҳокими диёри Ҷағониён ва фозилу фарҳефта буданд, то ин ки пас аз барафтодани Сомониён ва сукути Саффорӣ (дар соли 393 ба дасти Маҳмуди Ғазнавӣ) яке аз маъдуд вилоёте, ки

метавонист паноҳгоҳи шеърӣ удабои қаламрави сомонӣ ва саффорӣ шавад, Чағонӣён ва умарои фарзонаи он буд. Дар ҳамон солҳо, ки Фирдавсии Тӯсӣ саргарми сурудани ҳамосаи миллии Эрон дар Тӯс буд, хонаводаи Оли Мухтоҷ ҳам ҳомии шоирон ва адаби форсӣ буданд” (9).

Дар боби таҳаммулпазирӣ ва устувории Абӯалии Чағонӣ дар муқобила бо ҳасмон ва садоқаташ ба ҳукумати милли ривоятҳои зиёде дар таърих сабт аст. Вале муҳимтарин санади рӯзгори ӯ эътироз ва воқунишхояш дар баробари ғуломони турки исёнгар ва ғажҳои ҳомии эшон, дастгириаш аз аҳли адаб, созмон додани ҳавзаи адабии форсии тоҷикӣ ва ҷалби шоиру нависандагон ба ин муҳит мебошад.

Донишманди эронӣ Маҳдии Саидӣ бе ягон далел ҷанбаи миллии “эътирозҳо ва шӯришҳои Абӯалӣ”- амираи Чағонӣро рад карда, фақат ҳамроҳ бо Амир Абумансур Муҳаммад ибни Абдураззоқи Тӯсӣ дар Тӯс гирд овардани “сохибхабарон”-ро нишоне аз миллатдӯстии ӯ медонад ва менависад, ки “таълифи аввалин “Шоҳнома”-и ҳоизи аҳамияти Абумансурӣ хабар аз эронгарии Абӯалии Чағонӣ ва падару фарзандони вай медиҳад, ки ҳаводиси баъдӣ ҳам муъайиди он аст” (9).

Ҳаводиси баъди даргузашти Абуалии Чағонӣ низ собит мекунад, ки хонаводаи Оли Мухтоҷ мавқеи бузурги ҳудро ҳамчун ҳокимони фарҳефтаи посдори илму адаби диёри Чағонӣён то охир ҳифз карда будаанд. Ҳатто баъди барафтодани Сомонӣён ва сукути Саффорӣён аз тарафи Маҳмуди Ғазнавӣ низ ин хонадон маҳалли паноҳгоҳи “удабои қаламрави Сомонӣ ва Саффорӣ” будааст. Ба ифодаи сарехтаре, дар душвортарин лаҳзаҳои таърих, ки аҳли илму адаб амнияти моддиву маънавӣ надошт, хонадони Оли Мухтоҷ шоирон ва аҳли адаби форсу тоҷикро паноҳ медод ва дастгирӣ мекард.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ аз дудмони Оли Мухтоҷ ба нақӣ ёд карда, таъкид мекунад, ки “Абулмузаффари Чағонӣ ...ин навъро (яъне шоиронро-шарҳи мо) тарбият мекунад ва ин ҷамоатро сила ва ҷоизаи фохир ҳамедиҳад ва имрӯз аз мулуки асру умарои вақт дар ин боб ўро ёр нест” (7, 138; 8, 63). Чунон ки мебинем, ин ҷо суҳан нафақат аз “силаву ташвиқ” меравад, балки “лавозими марбут ба онро ҳам” дар назар дорад, ки ҳунари

чавҳари он аст (5, 111). Ба ин далел маҳз ҳамин фазилати ҳунаршиносии хонадони Оли Мухтоҷ боис шудааст, ки шоирони нағзгӯи латифтабъе мисли Дақиқиву Мунчик, Бадеъии Балхиву Лабибӣ ва Фарруҳӣ рӯ ба ин даргоҳ оваранд ва мавриди таваҷҷуҳи подшоҳи вақт воқеъ шаванд.

Ба ин тартиб, Дақиқӣ аз аввалин шоироне будааст, ки ба қавли Муҳаммад Авфӣ, “дар хидмати умарои Чағонӣён будӣ ва зикри эшон эрод карда” (6, 250). Авфӣ бо таъкиди он ки Дақиқӣ “қасидае мегӯяд дар мадҳи Амир Абӯсаъид Муҳаммад Музаффари Мухтоҷи Чағонӣ”, дар дарбори ҳамин амири Чағонӣ зистан ва эҷод кардани Дақиқиро таъйид кардааст (6, 250). Таваҷҷуҳи умарои Оли Мухтоҷ ба ин шоири тозагӯву ҳунарманд ба ҳукми тасодуф сурат наёфтааст. Вай ба василаи ҳунар ва “эъмоли (крбурди) рӯят (дид) дар шеърӯ шоирӣ” (5, 111) мавриди эътимоди амирони адабпарвари Чағонӣ қарор гирифта, дар ин даргоҳ мақом ва мартаба пайдо кардааст ва, ба ифодаи Абулқосими Фирдавсӣ, “Ҳаме ёфт аз меҳтарон арҷу ганҷ” (3, 6). “Арҷу ганҷ” ёфтани шоир аз меҳтарони Оли Мухтоҷ аввалан гувоҳи эътибори ҳунари ӯст, сониян, далели адабпарвар будани ин хонадон аст, ки дар замони Мунчик муҳити беҳалали адабиро дар Чағонӣён ба вуҷуд оварда буданд. Бинобар ин мо ҳақ надорем, чунон ки дар баъзе таҳқиқот ба назар мерасад, дар ин замина модеҳ (Дақиқӣ) ва мамдуҳ (амирони Чағонӣ)-ро қоҳиш карда, паҳлуҳои мусбати муҳити адабии ин ё он дарбор, аз ҷумла дарбори Чағонӣёнро нодида гирем.

Дақиқӣ, албатта, сазовори хидматхояшон амирони Чағониро мадҳ гуфта, ҳисоли адабпарварии онҳоро ситудааст, ки яке аз онҳо Абӯалии Чағонӣ ва дигаре Абулмузаффари Чағонӣ будаанд. Зимнан бояд гуфт, ки Дақиқӣ дар марги Абӯнаسر ном мамдуҳе марсия гуфта ва аз адабпарварии ӯ ифтихор ҳам кардааст. Сайид Нафисӣ ин шахсиятро ҳамон Абӯнаسر ибни Абуалии Чағонӣ ҳадс мезанад. Вале Муҳаммад Дабири Сиёқӣ ин гумонро таъйидшуда намеҳисобад (3, 6). Ба ҳар сурат, дар марсияи Дақиқӣ чехраи Бӯнаسر ҳамчун яке аз “родмардони ҷаҳондор” ба тасвир омадааст, ки “Чун гул бошанд кӯтахзиндагонӣ” (1, 334).

Мамдӯҳи дигари Дақиқӣ Абулмузаффари Чағониро Муҳаммад Дабири Сиёқӣ “...писар ё наводаи Абӯъалии Чағонӣ” дониста, меафзояд, ки “Аз бархе ашъори Дақиқӣ ва аз он ҷумла қасидаи “Роия”-и вай бармеояд, ки вай мир Абӯсаъд Музаффар номеро низ мадҳ мегуфтааст ва бо он ки бархе эҳтимол додаанд, ки ин мамдӯҳ ҳамон Абулмузаффар Фаҳруддавла Аҳмад ибни Муҳаммад аст, метавон эҳтимол дод, ки ахир яке аз афроди мутабаддиди хонадони Оли Муҳтоҷ, яъне умарои Чағонӣён бошад” (3, 6). Назари Дақиқӣ ба сулолаи Чағонӣён воқеӣ буда, мулкро “бе мулкдор...пайдор” намебинад ва ҳулоса мекунад, ки “Шаҳрро ҳеҷ ҳомию ҳодӣ Чун шаҳу шаҳриёр бошад, не”. Шоир тавоно эҳсос карда буд, ки амирони фарзонаи Чағонӣ яке аз маъдуд ҳуқуқе буданд, ки тавонистаанд дар як давраи душвори таърихӣ паноҳгоҳи шеърӯ шоирони қаламрави адаби форсиву тоҷикӣ шаванд. Шоир имтиёзоти муҳимми хонадони Оли Муҳтоҷ ва муҳити адабии Чағонӣёнро низ дарёфта ва гуфта буд: *“Ҳирад бояд он ҷову ҷуду шуҷоат, / Фалак мамлакат кай диҳад ройгонӣ* (1, 328).

Аз пораҳои боқимондаи ашъоре, ки Дақиқӣ дар мадҳи хонадони Оли Муҳтоҷ гуфтааст, метавон натиҷа гирифт, ки шоир танҳо аз барои таъмини маишат ба ин даргоҳ наомадааст. Вазъи нисбатан ороми сиёсӣ маъмури, ки дарбори Чағонӣён дошт, беш аз ҳар чизи дигар шоирро мутаваҷҷеҳи ин муҳит сохта буд. Зеро шоир медонист, ки “дарбор маркази сиёсӣ ва мубодилаю ба ҳам бархӯрдани манфиатҳо ва нуқтаи назари иҷтимоӣ буда, барои кори шоирӣ, ки ҷанбаи мафкуравӣ дорад” (11, 34), мусоидат мекунад. Аз ин назар муҳити адабие, ки Дақиқӣ, Мунҷик, Бадеии Балхӣ, Лабибӣ ва Фарруҳӣ дар муддатҳои гуногун он ҷо зистаанду фаъолият кардаанд, барои онҳо шароити табиӣ аз ҷиҳати майли таъбу завқ ба эҷод машғул шуданро низ фароҳам оварда буд. Ташаккули тамоюлҳои гуногуни фикрию ҳунарий, ки дар эҷодиёти Дақиқӣ (гароиши фикрӣ ба мазҳаби зардуштӣ) ва Мунҷик (ҳиҷогӯӣ ва даҳолати ошкоро ба масоили ахлоқӣ) ба мушоҳида мерасанд, низ зери таъсири равишҳои мусбати сиёсӣ фарҳангии дарбори хонадони Оли Муҳтоҷ ба вуҷуд омада ва то ҷое ривож ҳам пайдо кардааст.

Мунҷик баъд аз Дақиқӣ дар дарбори Чағонӣён зиста, бо чанд тан аз умарои чағонӣ робитаи наздик доштааст, ки Амир

Абулмузаффар Фахруддавла Аҳмад ибни Муҳаммади Чағонӣ ва Амир Абӯяхё Тоҳир ибни Фазл ибни Муҳаммад ибни Муҳтоҷи Чағонӣ аз ин ҷумла будаанд (12,216). Аввалин маълумоти дақиқ дар бораи Мунчик ва бо хонадони Оли Муҳтоҷ пайванд доштани ӯ дар “Лубоб-ул-албоб” зикр шудааст. Муҳаммад Авфӣ Мунчикро “аз соҳирони шоирон” медонад ва авсофи “шеърё гариб ва алфозе хуб ва маоние бикр ва ибороте балғ ва истиороте нодир”-ро (6, 252) аз имтиёзоти ҳунарии шеърӣ ӯ ба шумор меоварад, ки сидқ дорад.

Дар муҳити адабии Чағонӣён Мунчик аз шоироне будааст, ки бо имтиёзоти ҳунари ҷойгоҳи рафъ дошта, девонаш дар қарни панҷум ва шашум миёни форсигӯён машҳур ва мавриди истифодаи аҳли адаб қарор доштааст. Ба иттифоқи аҳли назар Мунчик дар сурудани қасоиди мадҳиву васфӣ, ғазал ва ҳаҷв “саромади шоирони аҳди худ шумурда” шуда, “қасе аз тири таънаш” ва “каманди ҳаҷваш” нараста будааст (10, 101). Дар муҳтавиёт ва жанри осори шоир низ тозагӣ ва равияҳои муҳталифи ақидатӣ ба мушоҳида мерасад, ки заминагузори он муҳити беҳалали адабии Чағонӣён асри шоир буда, ба сиёсати адабпарварии хонадони Оли Муҳтоҷ рабт мегирад.

Шоирӣ дигаре, ки дар дарбори Чағонӣён зиста ва ғаъолият кардааст, Лабибӣ мебошад. Лабибӣ давраи бобаракати ғаъолияташро дар муҳити адабии Чағонӣён, дар даргоҳи Абулмузаффар гузаронида, боқимондашро дар дарбори ғазнавиён сипарӣ кардааст. Аз як пораи марсияе, ки Лабибӣ дар суги Фарруҳӣ сурудааст ва онро муаллифи “Тарҷумон- ул- балоға” иқтибос кардааст, метавон ҳадс зад, ки ин ду шоир рӯзҳое, ки дар хидмати хонадони Оли Муҳтоҷ будаанд, шояд бо ҳам вохӯрда бошанд. Марсияи пурсӯзи зерини Лабибӣ ин андешаро илқо мекунад:

*Гар Фарруҳӣ мурд, чаро Унсурӣ намурд,
Пире бимонд деру ҷавоне бирафт зуд.
Фарзонае бирафту зи рафтани ҳар зиён,
Девонае бимонду зи мондани ҳаҷ суд (3, 6).*

Лабибӣ дар муҳити адабии Чағонӣён дар замони ҳукмронии Абулмузаффар (992-1010) зиста, вале санаи дақиқи буду боши ӯ дар ин даргоҳ маълум нест. Мероси аз шоир боқимонда далели шоири тавоно ва ҳунарманд будани Лабибӣ буда, садокаташро низ ба умарои хонадони Оли Муҳтоҷ собит месозад. Дар сурудани ашъори ошиқона ва ахлоқӣ маҳаки эътибораш суннатҳои неки маънавии миллӣ буда, гоҳо воқеиятҳои мушаххасро низ шеър карда ва дар ин гуна ашъор овозандеш аст, ки , бешак, илқои муҳити басомони адабии Чағонӣёни асри Мунҷик мебошад. Зайли намуна қитъаи зеро мисол меоварем:

*Корвоне ҳаме аз Рай ба сӯйи Дасқара шуд,
Об неш омаду мардум ҳама бар қантара шуд.
Галаи дуздон аз дур бидиданд чу он,
Ҳар яке з-эшон гуфтӣ, ки яке касвара шуд (3, 9).*

Тамоюли фикрӣ ва ҳунарии эҷодиёти чанд тан аз шоироне, ки дар муҳити адабии Чағонӣён фаъолият намудаанд, далели ташаккул ва таҳаввули шеъри форсии тоҷикӣ аз нигоҳи ҳам муҳтаво ва ҳам ҳунар дар ин ҳавза буда, таҳқиқоти алоҳидаро тақозо мекунад. Дар замина масъалаи “модеҳе куштаи мамдух” (5, 111) набудани шоирони ин ҳавза низ арзёбии воқеъбинонаро тақозо дорад.

Дигар аз шоироне, ки дар муҳити адабии хонадони Оли Муҳтоҷ нақш ва ҷойгоҳи хос дорад, Фарруҳӣ мебошад. Фарруҳӣ аз қасидаи “Корвони ҳулла” “барге (тӯшаи сафар) бисохт ва рӯй ба Чағонӣён ниҳод” (7, 138). Ёро Амид Асъад, ки “кадхудои амир буд”, истикбол кард ва “пайи амир” бурд. Фарруҳӣ “лоиқи вақт” дар “васфи доғгоҳ...қасидае пардохт саҳт некӯ” ва онро дар ҳузури амир “ба овози ҳазину хуш” қироат кард. “Чун тамои бархонд, амир шеършинос буду низ шеър гуфтӣ, аз ин қасида бисёр шигифтиҳо намуд” ва Фарруҳиро бо “ҳазор сар курра,...ҳама рӯй сапеду ҷаҳор дасту пой сапеди хуталӣ” (7, 143) сарфароз гардонид.

Аз ёддошти Низомии Арӯзии Самарқандӣ бармеояд, ки “кори Фарруҳӣ дар хидмати” амири ҷағонӣ он замон танҳо ба василаи ҳунар ва истеъдоди шоириаш “олӣ шуд ва таҷаммуле

тамом” ёфт (7, 144). Ба ифодаи дигар амири Чағонӣ фақат мутаваҷҷеҳи “ташрифоту завоҳир” набуд, балки ҳудаш, ки шоир буд, “бар эъмоли (корбурди) рӯят (дид) дар шеърӯ шоирӣ” (5, 111) эътибор меод ва маҳаки интиҳобаш низ, пеш аз ҳама, ҳунари ва қареҳаи шоирӣ буд. Бинобар ин тасодуф ҳам набуд, ки ба ифодаи Низомии Арӯзӣ, Фарруҳӣ дар даргоҳи Булмузаффаршоҳ шоире буд, “ки то Дақиқӣ рӯй дар ниқоби хок кашидааст, кас мисли ӯ надидааст” (7, 143).

Назар ба шаҳодати Низомии Арӯзии Самарқандӣ, вақте охири подшоҳи Саффорӣ Систон “бо дасти Маҳмуди Ғазнавӣ барчида шуд”, Фарруҳӣ “муддате аз зиндагониро ба хидмати яке аз деҳқонони Систон гузаронид ва дар ҳамон сол суроғи дарбореро мегирифт, ки харидори шеъри ӯ бошад” (10, 117). Ва ин харидор амир Абулмузаффарӣ Чағонӣ аз машоҳири умарои Оли Муҳтоҷ буд. Фарруҳӣ қасоиди бисёр зебо ва машҳурашро дар ҳамин муҳит суруд, ки бо содагӣ, тасвиркорӣ ва васфи воқеинона фарқ мекунад. Вай мисли Муизӣ, ки баъдтар ин корро кард, дар қасоидаш ҳеҷ гоҳ “модеҳе куштаи мамдуҳ” набудааст, балки бо тасвирҳои сода ва пурмаънӣ ва иҷтиноб аз худситоихҳои музӣна афкори эҳсосоти одиро бо забони содаву равшан баён карда, содагӣ, лутфи завқ ва риккату эҳсосоти ширинашро баён кардааст.

Аз воқеиятҳои баъдинаи ҳаёти Фарруҳӣ маълум мешавад, ки вай дар дарбори амири Чағонӣ зиёд наистода, баъди гузашти фурсате ба дарбори Ғазнавӣ бозмегардад ва то даргузашташ дар соли 429 (1038м.) дар хидмати ин хонадон будааст. Вале аз ин таърих муҳим он аст, ки аввалан, дудмони адабдӯст ва адабпарварӣ Оли Муҳтоҷ Фарруҳӣ ва дигар шоиронро, ки ёд кардем, дар лаҳзаҳои душвори зиндагиашон паноҳ доданду дастгирӣ ва ёрии моддиашон карданд, сониян, ҳолу ҳавои ин водӣ ва муҳити адабии он ба таҳаввули андешаву ҳунари шоирони зикршудаи муҳити адаби Чағонӣ мусоидати комил кардааст, ки мисолаш намунаи осори дар ҳамин маҳдудаи макону замон таълифкардаи ин суҳанварон мебошад. Ин бузургтарин хидмати ҳунардӯстона ва инсонпарваронаи амирони Чағонӣ аст, ки зиндагӣ ва ҳунари беҳтарин шоирони аҳдро ҳифз намуданд ва ба ин васила таҳаввул ҳам бахшиданд.

КИТОБНОМА

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ / Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: “Адиб”, 2007. – 480 с.
2. Бартольд В. В. Чаганиан / В. В. Бартольд. Сочинение. Т.111.- Москва: Наука, 1965. - С. 558- 559.
3. Ганҷи бозёфта. Бахши нахуст. Шомили аҳвол ва ашъори Лабибӣ, Абӯшакури Балхӣ, Дақиқӣ, Абӯҳанифаи Ашқофӣ, Ғазоирӣи Розӣ, Абултайиби Мусъабӣ / Гирдоваранда Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. – Техрон: Чопхонаи Хайдарӣ, 1334. – С. 4 - 17.
4. Ғоибов Ғ. Таърихи Ҳисори Шодмон, Чағонӣён ва Душанбе / Ғ. Ғоибов. – Душанбе: “Амри илм”, 1999. – 225 с.
5. Зарринқӯб А. Амир Муиззӣ модехе куштаи мамдух / А. Зарринқӯб. Бо қорвони ҳулла. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 268 с.
6. “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ. Аз рӯи чопи профессор Браун, бо муқаддима ва тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммади Қазвинӣ ва нусхаи таҳқиқоти Саид Нафисӣ. - Техрон, 1361.- 1035 с.
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ, А. Чаҳор мақола ва таълиқот. Бар асоси нусхаи аллома Муҳаммад Қазвинӣ, бо тасҳеҳи мучаддад ва шарҳи луғот ва иборот ва тавзеҳи нуқоти адабӣ. Ба эҳтимоми Муҳаммад Муъин. - Техрон: Муъин, 1388. – 736 с.
8. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
9. Саидӣ М. Чағонӣён ва Хатлон то ҳамлаи муғул / М. Саидӣ // Адабиёт ва санъат. 2006. – 30-уми ноябр.
10. Сафо З. Таърихи адабиёти Эрон / З. Сафо. – Душанбе: Алхудо, 2001. – 160 с.
11. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллий / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.
12. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевор дар қарнҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ / Тасҳеҳи Маҳмуди Мудаббирӣ. – Аввали баҳори 1370. – 704 с.

МУҲИТИ АДАБИИ ЧАҒОНИЁН ДАР ЗАМОНИ МУНЦИК

Дар мақола нақш ва ҷойгоҳи амирони адабпарвари хонадони Оли Муҳтоҷ дар нигаҳдошти ҳавзаҳои илму адаби форсии тоҷикӣ, дастгирии аҳли адаб барои ҳифз ва идомаи суннатҳои фарҳанги миллии дар замони мураккаби таҳҷуми бегонагон таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст.

Муаллиф дар заминаи сарчашмаҳои таърихӣ ва таҳқиқоти анҷомгирифта доир ба таърихи Чағониён, мардум ва ҳудуди ҷуғрофиёи ин минтақа маълумоти дақиқ оварда, равишҳои мусбати ҷараёни адабпарвариш хонадони Оли Мухтоҷ, фароҳамовариш озодиҳои ақидатӣ, дастгирӣ аз шоирони ҳунарманд ва ба ин васила эҳёи суннатҳои волеи ҳунариро аз афзалиятҳои сиёсати адабии умарои хонадони Чағонӣ таъбир карда, таҳкими ин равишро омил асосии неширафти мундариҷавӣ, шаклӣ ва ҳунарии шеър ва эҷодиёти шоирони ҷудогона медонад.

Калимаҳои калидӣ: адабиёт, шеър, шоир, Мунҷик, муҳити адабии Чағониён, сулолаи Оли Мухтоҷ.

ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА ЧАГАНИДОВ ВО ВРЕМЕНА МУНДЖИКА

В статье исследуются роль и место эмиров династии Оли Мухтадж в сохранении таджикско-персидской науки и литературы, поддержке литературного сообщества, сохранении и продолжении национально-культурных традиций в трудные времена иностранной агрессии.

На основе исторических источников и исследований по истории Чаганидов, жителей и географических границ их владений автор предоставляет обоснованную информацию о положительных тенденциях в литературном процессе, свободе мысли, поддержке мастеров поэзии и политике в области искусства, интерпретирует литературу периода династии Чаганидов как ключевой фактор в развитии содержания, формы и художественных достоинств поэзии и творчества отдельных поэтов.

Ключевые слова: литература, поэзия, поэт, Мунджик, литературная среда Чаганидов, династия Оли Мухтадж.

THE LITERARY ENVIRONMENT OF THE CHAGANIDS DURING THE TIME OF MUNDZHİK

The article examines the role and place of the emirs of the Oli Mukhtaj dynasty in the preservation of Tajik Persian science and literature, the support of the literary community for the preservation and continuation of national and cultural traditions in difficult times of foreign aggression.

Based on historical sources and research on the history of the Chaganids, people and the geographical area of the region, the author provides accurate information about positive trends in the literary process, freedom of

thought, support for masters of poetry and politics in the field of art, interprets the literature of the Chagani dynasty as a key factor in the development of content, form and the art of poetry and creativity of individual poets and substantiates this in the article with a specific analysis.

Key words: *literature, poetry, poet, Mundzhik, literary environment of Chaganiyon, Oli Mukhtaj dynasty.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Жумакулов Жамшед - устоди Кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии шаҳри Тирмиз. Почтаи электронӣ: jamshid-20-20 jumakulov.

Сведения об авторе: Жумакулов Жамшед - преподаватель кафедры таджикской филологии и восточных языков Термезского государственного университета. Эл. Адрес: jamshid-20-20 jumakulov.

Information about the author: Jumakulov Jamshed - Lecturer at the Department of Tajik Philology and Oriental Languages, Termez State University. Email address: jamshid-20-20 jumakulov.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:398 (575.3)

«САРАФСОНА» ДАР АФСОНА

Равшан Раҳмонӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сарафсона порчаи манзум ва мансур аст, ки пеш аз шурӯи нақли афсонаҳо ва гоҳе қиссаҳо меояд. Сарафсонаро дар байни мардум «сарафсона», «ғазали афсона», «пешафсона», «даромади афсона», «сухани афсона», «сар кардани афсона», «шерози гап», «ғазали дар аввали шуг мегуфтагӣ», «пешдаромади афсона», «буд набуди афсона», «шеър», «ғазал», «афсона санное буд» ва ғайра мегӯянд [ниг.: 1; 5; 6; 11; 12; 13; 14; 15].

Сарафсона як навъ пешгуфтори афсонагӯ барои оғоз намудани афсонагӯӣ аст. Агарчи истилоҳи сарафсона ба ин гуна матнҳо муносиб аст, вале Ҷ. Рабиев дар рисолаи илмӣ худ ба кор бурдани истилоҳи русӣ «присказка-небылица» ва истилоҳи туркии «тэкэрлемэ»-ро муносиб медонад. Вале аз пурсишҳо ва мушоҳидаҳо маълум гардид, ки истилоҳи «тэкэрлемэ» дар байни тоҷикон ба назар намерасад. Ҷ. Рабиев, таҳти таъсири пажӯҳандагони хориҷӣ ба чунин назар аст, ки истилоҳи «сарафсона» мафҳуми васеъ дорад, ба ивази он истилоҳи туркии «тэкэрлемэ» ба кор равад [ниг.: 6, 86-89].

Аммо аз худи калимаи сарафсона маълум аст, ки ин истилоҳ барои ифода намудани мафҳуми илмӣ пешдаромади афсонаҳо хеле муносиб ва мувофиқ аст. Сарафсона дар аксари маврид ба мазмуни афсона иртиботе надошта, бештар барои ба завқ овардани шунавадаи он гуфта мешавад. Дар гузашта аксари афсонагӯён, пеш аз он ки ба афсонагӯӣ шурӯъ намоянд, хатман аввал як сарафсона мегуфтанд ва баъд матнро баён менамуданд. Чунки сарафсона шунавандаро, махсусан шунавандаи хурдсолро, ба вачд меорад ва ўро ба шунидани он водор месозад. Дар замони пеш сарафсона калиди аслии суҳан будааст, ки инро аз матнҳои то замони мо расида аз ҷумла «Ҷомеъ-ул-хикоят», «Чор дарвеш», «Саргузашти Ҳотам» ва даҳҳо китобҳои насри ривоятӣ, ки дар асл дар байни мардум ҳикоят мешуданд ва баъд ба шакли хаттӣ даромаданд, метавон мушоҳида кард. Намунаи ин навъ сарафсонаҳо чунин аст: «Ровиёни ахбору

ноқилони осор ва муҳаддисони қону тану тӯтиёни шакаристони алфозу сухан чунин ривоят мекунанд» Ё: «Ровиёни ахбор ва ноқилони осор, муҳаддисони достони гулистони куҳан ва тӯтиёни шакарминқору булбулони ширингуфтор ва андалебони бўстону хӯшачинони хирмани сухан чунин ривоят мекунанд». Ин навъ сарафсонаҳо гоҳе муфассал ва гоҳе мухтасар дар афсонаҳои «Чомеъ-ул-ҳикоёт» зиёд омадааст, ки метавон дар бораи он ба таври ҷудогона сухан гуфт [ниг.: 16; 17; 18].

Ба гуфти баъзе калонсолон, ки дар хурдсолӣ афсонаҳои зиёд шундаанд, навъи насрии сарафсонаи мусаччаъ то соҳои 60-70 дар ёди афсонагӯён будааст. Афсонагӯёни моҳире будаанд, ки бо баёни ҳамин гуна сарафсонаҳо шунавандагонро завқи зиёд мебахшиданд [1; 2; 3; 4; 7; 8; 13; 14; 15].

Сарафсонаҳои манзум 2, 4, 6, 8 ва гоҳе аз он бештар мисраъҳои қофиядору мусаччаъро дар бар мегиранд. Аз сабаби он ки онҳо ба диду саликаи хурдсолон хеле наздик аст, афсонагӯён хатман пеш аз шурӯи баёни матн аввал сарафсонаеро бо маҳорат мегуфтаанд ва ё онро чун суруд масароиданд. Аз ин рӯ, кӯдакон онҳоро зуд азхуд мекарданд. Дар натиҷа сарафсонаҳо ҳатто ба сурудҳои бачагона табдил ёфтаанд [ниг.: 19].

Сарафсонаҳои манзум анвои мухталиф доранд. Дар онҳо муболиға, иғроқ ва ҳатто лофу суханбозиҳои ҷолиб дида мешаванд, ки аз шунидани он на танҳо хурдсолон, балки калонсолон низ ба завқ меоянд. Мисоле меорем, ки онро афсонагӯён то солҳои 80-уми садаи XX дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва Ёзбекистон дар шаклҳои гуногун бо андаке тағйирот ё айнан пеш аз баёни афсона мехонданд ва ё месароиданд:

*Буд, набуд, будгор буд,
Замин набуд, шудгор буд,
Як кали арзанкор буд,
Арзанакаиш нокор буд.
Афсона, се сона,
Се мурғи дари хона,
Мурғора задам шона,
Ай кунаиш задам фона,
Ай даҳануш парид дона* [Аз бойгонии муаллиф].

Дар баъзе сарафсонаҳо овозу рафтори ҳайвоноту парандаҳо оварда мешаванд ва баъзе хислати одамони гуногун бо лутфу шӯхию мазоқу масҳара тасвир меёбанд, ки сабки баёни афсонаро боз ҳам латифтар менамояд:

*Афсона саной буд,
Айёми гадой буд.
Тӯй буду вадаванг буд,
Арбоб дуторзан буд,
Муллои мо даллол буд.
Эшони мо ҳаммол буд,
Гӯсола суруд меҳонд,
Бобояке ҷуфт меронд.
Рӯбоҳ табақбар буд,
Домод набуд ҳар буд.
Арӯс андармон буд,
Модари ӯ гирён буд.
Ҷигари ӯ бирён буд,
Мардум ҳама ҳайрон буд [Аз бойгонии муаллиф].*

Якчанд варианти дигари ин матнро Ҷ. Рабиев дар пажӯҳиши худ оварда, мавриид баррасӣ қарор додааст, ки матнҳо аз минтақаҳои гуногун сабт шудааст [ниг.: 6, 93-99].

Сарафсонаҳое ҳастанд, ки онҳо барои барқарор намудани иртиботи гӯянда ва шунаванда гуфта мешаванд. Гоҳе чунин мешавад, ки сарафсона вазифаи махсус дорад. Дар садаҳои пешин ва нимаи аввали садаи XX воситаҳои техникӣ ба монанди телевизион вучуд надошт. Аз ин рӯ, мардум шабҳои дарози зимистонро бо афсонагӯӣ мегузaronиданд. Худудан 60-70 сол пеш дар деҳот аксари мардум афсона медонистанд. Баъзеҳо афсонаҳои зиёд дар ёд доштанд. Ҳар шаб афсонаҳои медонистаи худро такрор ба такрор нақл мекарданд. Ба ин сабаб аз аввали шаб шарт мегузоштанд, ки ҳар кас ба навбат афсона гӯяд. Дар ин маврид сарафсонае мегуфтанд, ки нақши довариро иҷро менамуд. Як шахси калонсол мегуфт:

*Буд набуд, будгор буд,
Замин набуд шудгор буд.*

*Як бобои шалгамкор буд,
Шалгамакаиш нокор буд.
Рафтем пеши хирготарош,
Овардем як табақ ош.
Рафтем пеши мошкор.
Чидем як коса мош.
Рафтем пеши ӯг (=тир),
Нисфи ваям буд дурӯг.
Аз ҷӯи калон ҷистем (чаҳидем) нарехт,
Аз ҷӯи хурд ҷистем рехт.
Чанта чиндӣ? [Аз бойгонии муаллиф].*

Пас аз саволи «чан(д)та чиндӣ?» агар касе «нимта чиндам» гӯяд як афсона мегуфт, агар касе «якта чиндам» гӯяд ду афсона мегуфт, касе «дута чиндам» гӯяд чор афсона мегуфт. Ҳар кас мувофиқи қобилияти зеҳнии худ, ки чи теъдод афсона медонист, гуфтани афсонаро пешниҳод мекард. Гоҳе касеро, ки ҳар шаб афсона гӯш мекарду афсона гуфтан намехоҳад, ўро аз тариқи ин шарт маҷбур мекарданд, ки афсона гӯяд. Ин тарзи маврид истифода қарор додани сарафсона дар деҳаи Пасурхии н. Бойсуни Ўзбекистон маъмул буд, ки ҳоло ҳам калонсолон дар ёд доранд. Баъзе вариантҳои сарафсонаҳое, ки то имрӯз дар байн мардум дида мешаванд дар китобҳои «Насри гуфтори тоҷикони Бухоро» ва «Оинаи ҷаҳоннамо» оварда шудааст [14; 15].

Пажӯҳишгари афсона Ҷ. Рабиев 110 матни сарафсонаҳоро мавриди таҳқиқ қарор дода, ёдовар мешавад, ки 76 матн бо афсона як ҷо ва боқимонда аз матн чудо гуфта шудааст. Аз 76 матн 55 адади он пеш аз нақли афсонаҳои сеҳромез, 15 матн пеш аз нақли матнҳои майиши ҳаҷвӣ, 4 матн пеш аз нақли афсонаҳои новелӣ, 1 матн пеш аз ривоят гуфта шудааст [ниг.: 6].

Маълум мешавад, ки матни сарафсонаҳои манзум устувор нест. Дар ҳар маврид гоҳе кам ва гоҳе зиёд мешаванд. Вале онҳо ҳамчун воситаи тасвир, дорои сохтор, бадеият ва оҳангнокии махсус буда, барои кайфияти эстетикӣ бахшидан барои шунаванда нақши муҳиме доранд. Сарафсона дар афсонаҳои ҳамзабонони мо дар Афғонистон ва Эрон низ хеле маъмул аст. Мо низ ҳангоми сабти афсонаҳо аз ин кишварҳои ҳамзабон матнҳои афсонаро бо сарафсона сабту забт кардем, ки

намунаҳои онро дар китобҳои «Шавғот» [7] ва «Афсонаҳои дарӣ» [8] метавон дид. Аз ин рӯ, дар оянда ба таври муфасал ва бо муқоиса омӯхтани сарафсонаҳои тоҷикон ва форисзабонон омӯзанда ва дорои арзиши илмӣ мебошанд.

КИТОБНОМА

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р.Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346 с.
2. Амонов Р., Раҳмонӣ Р. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми 1. Афсонаҳои тамсилӣ / Бозгӯи Р.Амонов, бо виристори ва иловаҳои Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 120 с.
3. Амонов Р., Раҳмонӣ Р. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми 2. Афсонаҳои сеҳромез / Бозгӯи Р.Амонов, бо виристори ва иловаҳои Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 180 с.
4. Амонов Р., Раҳмонӣ Р. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми 3. Афсонаҳои маишӣ / Бозгӯи Р.Амонов, бо виристори ва иловаҳои Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 220 с.
5. Обидов Д. Афсонаҳои ҳаҷвии маишии тоҷикӣ / Д.Обидов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 118 с.
6. Рабиев Дж. Классификационное значение повествовательных средств Таджикской народной прозы // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. Ответ. ред. Р.Амонов / Дж. Рабиев. – Душанбе. – С. 67-134.
7. Раҳмонӣ Р. Шавғот (Афсонаҳои форсӣ ва маҳорати як афсонапардозӣ эронӣ) / Муҳарири масъул Б.Шермухаммадиён / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе, 1996. – 179 с.
8. Раҳмонӣ Р. Афсонаҳои дарӣ / Р. Раҳмонӣ. – Техрон: Суруш, 1998. – 622 с.
9. Раҳмони Р. Сказки и сказочники персоязычных народов / Р. Раҳмони. – М.: Дерево жизни, 1998 – 112 с.
10. Раҳмонӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоӣ (Дастури таълими) / Муҳаррири масъул: Р.Амонов / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Пажӯҳишқадаи мардумшиносӣ, 1999. – 104с.
11. Раҳмонӣ Р. Таърихи гирдоварӣ, наشر ва пажӯҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон / Муҳаррири масъул: Р.Амонов / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2001. – 208 с.
12. Раҳмонӣ Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик: фолклори тоҷик / Муҳаррир: А.Кӯчаров / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2008. – 112 с.
13. Раҳмонӣ Р. Як афсона дар баёни чор насл (Пажӯҳиш ва матни илмӣ) / Зери назари профессори Донишгоҳи Гӯттингени кишвари Олмон

Улриш Марзулф (Ulrich Marzolph) / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 64 с.

14.Раҳмонӣ Р. Насри гуфтори тоҷикони Бухоро (Пажӯҳиш ва матнҳо) / Мухаррир: А.Раҳмонов / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 336 с.

15.Раҳмонӣ Р. Оинаи ҷаҳоннамо (Афсонаҳои халқи тоҷик) / Мухаррир: Н.Б.Сарфароз / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 272 с.

16.Ҷомеъ-ул-ҳикоят. Ҷ.1. / Матро омода кардаанд: А.Акрамов, М.Ҷалилова, Х.Валихочаева, Қ.Чиллаев, А.Абдуллоев, А.Мирсафоев / Дар зери таҳрири Қ.Чиллаев. – Душанбе, 1980. – 464 с.

17.Ҷомеъ-ул-ҳикоят. Ҷ.2. / Матро омода кардаанд: А.Акрамов, М.Ҷалилова, Х.Валихочаева, Қ.Чиллаев, А.Абдуллоев, А.Мирсафоев / Дар зери таҳрири Қ.Чиллаев. – Душанбе, 1981. – 448 с.

18.Ҷомеъ-ул-ҳикоят. Ҷ.3. / Фароҳамоварандаи матн: Қ.Чиллаев. – Душанбе, 1985. – 400 с.

19.Шермуҳаммадов Б. Назми халқи бачагонаи тоҷик / Б.Шермуҳаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 188 с.

«САРАФСОНА» ДАР АФСОНА

Дар ин мақола ба таври мухтасар сухан дар бораи анвои сарафсонаҳои меравад, ки пеш аз афсона гуфта мешаванд. Ин матн пешдаромаде аст, ки пеш аз баёни афсона меояд ва онро метавон сарафсона гуфт. Дар афсонаҳои китобӣ, ба мисли «Ҷомеъ-ул-ҳикоят», баъзи сарафсонаҳо бо матни асли як навъи пайванди мантиқӣ вучуд доранд, ки дар он гӯянда шунавандаро бо муқаддимаи ҷолибе ба худ ҷалб менамояд ва аз паймони воқеа огоҳ месозад.

Аммо сарафсонаҳо, ки дар афсонаҳои мардумӣ дида мешаванд, аз порчаҳои манзум иборатанд ва дар аксари маврид бо матн иртибот надоранд. Ин навъ сарафсонаҳо худ як навъ матни мустақил буда, маъмулан барои ҷалби тавачҷуҳи шунаванда барои шунидани афсона гуфта мешаванд.

***Вожаҳои калидӣ:** Афсона, сарафсона, Рабиев, тэжэрлемэ, гӯянда, шунаванда, «Ҷомеъ-ул-ҳикоят».*

«ПРИСКАЗКА» В СКАЗКЕ

В этой статье кратко рассматриваются типы присказки, предшествующие исходному тексту сказки. Этот текст представляет собой введение, которое произносится перед повествованием сказки, и его можно пересказать притчей.

В литературных сказках, таких как «Джамеъ-аль-хикаят», существует своего рода логическая связь между присказкой и исходным

текстом, в котором рассказчик привлекает слушателя интересным вступлением и информирует его об исходе события.

Но присказки в народных сказках состоят из отрывков стихов и часто не имеют отношения к тексту. Этот тип сказки представляет собой тип самостоятельного текста и, как обычно говорят, привлекает внимание слушателя к рассказу.

Ключевые слова: сказка, присказка, Рабиев, тэкрлемэ, рассказчик, слушатель, «Джамеъ-аль-хикаят».

INTRODUCTION OF FAIRY-TALES

This article briefly discusses types of sayings that precede the original text of the fairy-tale. This text is an introduction that is spoken before the narration of a fairy tale, and it can be retold in a parable.

In literary fairy tales, such as "Jameh al-Hikayat", there is a kind of logical connection between the sayings and the source text, in which the narrator attracts the listener with an interesting introduction and informs him about the outcome of the event.

Sayings in folk tales consist of fragments of poetry and often have no relation to the text. This type of fairy tale is a type of independent text and, as is usually said, attracts the listener's attention to the story.

Keyword: the tale's introduction, Review, and tekerleme, the narrator, the listener, "Jameh-al-Hikayat".

Маълумот дар бораи муаллиф: Равшан Раҳмонӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ, д. и. ф. Тел.: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

Сведения об авторе: Раҳмони Равшан – Таджикский национальный университет, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы, д. ф. н. Телефон: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

Information about the author: Ravshan Rahmoni – Tajik National University, Professor of the department of the theory of the modern Tajik-Persian literature, Doctor of the Philological Sciences. Tel. (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

УДК:398. 575.3

ОТРАЖЕНИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОДЕКСА ЧЕСТИ В
ТРАКТАТЕ ХУСАЙНА ВОИЗА КОШИФИ
«ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТАНИ» (XV В.)

Рахимов К. С.

Таджикский государственный институт культуры и искусства
им. М. Турсунзаде

Хусайн Воиз Кошифи (1420-1535) – таджикско-персидский ученый, литератор XV века, создавший более тридцати книг по истории, астрономии, суфизму, морали как: «Футувватномаи Султони», «Ахлоки Мухсини», «Калила ва Димна» или «Анвори Сухайли».

Хусайн Воиз Кошифи в своей работе «Футувватномаи Султони» («Книга о рыцарстве султана»), состоящей из введения и 12 глав, повествует о благородных деяниях «общины братства». В этом произведении он по пунктам приводит все правила поведения в обществе и, в первую очередь, описывает внутренний мир человека (*нафси инсони*), благоприятствующий нравственному воспитанию общества, в особенности молодежи. В предисловии к книге Курбон Восе дает следующие комментарии: *Футувват* - первичное понимание этого термина – *чавонмарди* (благородство, рыцарство) [9, с. 27].

Истоки этого понятия уходят в глубину веков доисламского периода и имеют пехлевийские корни. В священной книге «Авеста» *футувват* воспринимается как воспитательно-социальный термин и означает триаду – *некманишӣ* (приветливость), *некгуфторӣ* (добрословие) и *неккирдорӣ* (добродетель), (*пиндор-гуфтор-кирдор*, или *пиндори нек*, *гуфтори нек*, *кирдори нек* – добрая мысль, добрая речь, доброе деяние), а также четыре основных нравственных воззрения (поступков) – *фарзона* (мудрый), *додгар* (истец), *пархезгор* (воздерживающийся, сдержанный) и *далер* (отважный).

В *футуввате* рассматривается три степени: *сахо* (щедрость) – способность бескорыстно делиться всем, что имеешь (*ҳарчи дорад аз ҳеҷ кас дареғ надорад* – все, что имеет, не жалеет ни для кого), *сафо* (чистота), *синаро аз кибру кина покиза нигоҳ доштан* (держатъ душу чистой от высокомерия и ненависти), *вафо* (верность (народу)) [9, с. 28].

Например, безграничная щедрость проявляется таким человеком как Хотами-Тай (*Хатимтай, Хатымтай*), о котором бытуют легенды у народов Востока. Его благородные поступки никем не выдуманные истории, напротив, реальные события. Его щедрость не имела границ. Для осуществления своих добрых деяний, т. е. сделать кому-то добро, помочь нуждающимся и т. д., он был готов отдать жизнь. Он является воплощением нравственности и благородства на Земле. Образ Хотамы – это образ, обеспечивающий в таджикской литературе те черты благородства, которые объединяют два периода: доисламского и последовавшего после принятия ислама (*Аджамы и Арабы*).

Приведем легенду о Хотаме: «Некий падишах остановился на ночь на кладбище, где покоился благородный Хотам. Падишах подумал, что сегодня ночью он гость Хотамы, и тот обязательно его чем-то угостит. С этими мыслями правитель уснул, и ему приснился жуткий сон, от которого он проснулся и нашел своего верблюда в поту и в предсмертном состоянии. Падишах приказал зарезать верблюда и из его мяса приготовить ужин.

Ранним утром королевская свита отправилась в путь. Навстречу к ним вышел парень с верблюдом и спросил, кто из них падишах. Падишах представился. Парень сказал, что он сын Хотамы, и во сне к нему явился отец, который сказал, что из-за того, что у него ничего нет, он вынужден был этой ночью зарезать верблюда падишаха, чтобы оказать почести правителю и его приближенным. Чтобы вернуть свой долг, он велел мне отдать этого верблюда. Падишах был изумлен этим случаем и сказал: «Да, Хотам и в той жизни остался Хотамом».

В отношении щедрости в главе 21 «О щедрости и благотворительности» работы Хусайна Воиза Кошифи «Ахлоки мухсини» («Мухсинова этика»), писатель выражает следующую мысль: «Щедрость является причиной доброй славы и благотворительности, соответствующей дружелюбию и благополучию. И никакие качества людей, в частности, знатных и великих, не являются превыше щедрости и великодушия» [9, с. 15].

Шарафи мард ба чуд асту каромат ба сучуд,

Ҳар ки ин ҳарду надорад, адамаш беҳ зи вучуд....

Честь мужчины в благородстве, а чудотворство в земном поклоне,

Смерть лучше жизни для того, кто не имеет этих чувств.

До прихода ислама в Согде и Бактрии, в городах Самарканде, Бухаре, Мерве, Нишопуре, Истравшане, Ходжене, Шоше и Систане среди общин религиозных братств существовал строгий порядок гостеприимства и помощи друг другу. В «Авесте» этот порядок отражен в образе властелина (градоначальника), то есть того, кто помогает нуждающимся собратьям [9, с. 5].

«Суть нравственных учений *футувват* состоит из братства и равенства перед обществом, доброжелательства, помощи друг другу, смирения, наказания угнетателей, поддержки слабых и сирот. *Футувват* агитирует за идеалы гуманизма и ведет борьбу за их осуществление. Лидеры народных движений – Абумуслим Хуросони, Ибни Муканна, Якуб ибн Лайс, Мазайра, Синбодгабр, Махмуд Тороби и другие относились к *футуввату* благородно. В учении *футувват* восхваление труда имеет особое место, а сам труд считается мудростью, возникающей в душе человека. Поэтому *футувват* считает труд превыше богослужения» [9, с. 8].

«В XI-XIII веках организация благородных в Мовароунахре и Хорасане носила арабское название «футувват», а в Малой Азии называлась «ахи», что свидетельствует о постоянном доминировании влияния арабского языка над другими местными языками, в том числе и над таджикско-персидским. Таким образом, ряд поэтов под этим названием, то есть «Футувватнамэ» написали нравственно-социальные наставления, повествующие о жизни и деятельности благородных. «Футувватнамэ» Аттора (12 век), «Футувватнамэ» Носира (конец 12 века), «Футувватнамэ султана» Кошифи (конец 15 века) являются такими наставлениями. Это движение стало одним из основ развития и подъема идей гуманизма в литературе, и создало твердую и устойчивую ветвь литературы благородных [9, с. 8].

Социальный идеал *футувват* – благородность – это общество, построенное на основе принципа братства. *Футувват* толкует понятие братства в двух значениях: первое – кровное братство, которое является низшим звеном и где люди не равны, и второе – социально-профессиональное братство, согласно которому люди объединяются по единым духовным и социально-политическим целям. В социальном идеале *футуввата* цвет

кожи, раса, вероисповедание, язык, нравы и обычаи народов не играют основной роли, напротив, идеалом (*чихати умда*) выступает единство их целей [9, с. 9].

«Футувватнамэ султани» Хусайна Воиза Кошифи была создана на основе предыдущих *футувватнамэ*, таких как трактат Кушайри, «Китоб-ал-футувват» Абдукарима Багдади, «Китоб-ал-футувват» Абдурахмана Сулами Нишопури, «Футувватнамэ» Ходжи Камолиддина Абдураззока Кошифи и других. При написании этого произведения писатель использовал такие труды, как «Кимиёи саодат» Мухаммада Газзоли, «Асрор-уттавхид» Абусайида Абулхайра и «Кабуснамэ» Унсурулмаоли Кайковуса, а также творчество персидско-таджикских поэтов-классиков [9, с. 11, 12].

«Футуатнамэ султани» в плане охвата основ *футуввата* и его разных направлений считается совершеннейшим произведением в истории нашей литературы, так как Хусайн Воиз Кошифи в исследовании этого вопроса обратил внимание на все его тонкости. Это произведение состоит из введения и 12 глав, но до сегодняшнего дня до нас дошло только семь ее глав.

*Дидаи дил аз футувват равшан аст,
Равзаи чон аз футувват гушан аст.
Гар бувад илми футувват бар сарат,
Ҳар замон бахшад сафои дигарат.*

Перевод:

*Око сердца светлеет от благородства,
Цветник души цветет от благородства,
Если ты познал науку благородства,
То каждое мгновение дарит тебе спокойствие* [9, с. 12].

Действительно, каждая минута представителей учения *футувват* (благородных) наполнена успехом, благополучием, могуществом и великодушием. Так как тема учения *футувват* охватывает внутренний мир человека, отводит его от изъянов и нищеты, низости и безродности и приводит к хорошим, качественным, достойным деяниям, вечным и бескорыстным качествам.

Почему Хусайн Воиз Кошифи назвал свое произведение на арабском языке «Футувват»? Потому что в те времена на Востоке арабский язык был языком науки. Великие поэты, музыканты,

ученые, теологи в своих работах воспевали высокие нравственные поступки общин братства.

Например, Абуабдулло Рудаки, великий таджикский поэт IX века пишет:

Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,

Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан

Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ....

Перевод (перев. В. Левик):

Слепую прихоть подавляй – и будешь благороден!

Калек, слепых не оскорбляй – и будешь благороден!

Неблагороден, кто на грудь упавшему наступит,

Нет! Ты упавших поднимай – и будешь благороден!

Здесь великий таджикский поэт имел в виду благородные поступки по отношению к нуждающимся, называя это щедростью, т. е. помощь друзьям, обездоленным и т. д. Или, когда оберегаешь кого-то от вражеских нападков, показывая при этом отвагу:

Эзид чу гили вуҷуди мо меорост,

Донист, зи фели мо чӣ хоҳад бархост...

Всевышний, когда месил глину нашего бытия,

Прекрасно знал, что предначертано нам.

(Эзид, Яздон в Авесте имя Хурмузда или Ахура Мазды - авт).

Далее необходимо отметить, что кодекс чести присутствует во всех религиях. Здесь следует обратить внимание на такую тенденцию, как «*парастии кардан, шинохтан*» (поклоняться, признавать).

Представление о мире архаичного человека во многих культурных общностях основывалось на базе верований и взглядов, которые принято называть *языческими*. Некоторые из них (зороастризм, манихейство, тенгрианство и др.), стоящие по форме на более высоком уровне осмысления мира, нежели аутентичное язычество, и содержащие схожее с монотеизмом черты, классифицируются как религия, тяготеющая к монотеизму [1, с. 8].

Е. К. Абубакиров говоря о «Тенгри», пишет, что корень «тан» означает утро, рассвет. Ученый приводит следующее:

«Тенгрианство отличается от тенгризма». Тенгризм – это религиозно-политическая идеология кочевых империй Великой степи, сформировавшийся вокруг идеи единого Неба – Творца – Тенгри. По Л. Н. Гумилеву, тенгрианство – комплекс религиозного воззрения древних монголов и тюрков [1, с. 9]. Махмуд Кашгари в «Диван лугат-ат турке» дает разъяснение слова «Тенгри» (тенгрианство) от слова «танри» (небо); другое значение – великий, высокий (гора), большое (дерево) [5, с.1022]. Далее Е. К. Абубакиров отмечает, что в настоящее время наблюдаются попытки реконструкции языческих воззрений и ритуалов [1, с. 8].

Итак, тюрки называют бога *Тенгри* (у узбеков *Тангри*, у казахов и кыргызов *Тенгри*), а изначально они поклонялись своим божествам, идолам и так же называли их *Тенгри* (Центральноазиатские тюрки приняли ислам добровольно в целях господства в этих краях, но своего бога называют Тенгри).

Таджики называем Бога *Худо*, приняли ислам вынужденно, но Бога называют по своему - *Худо*, а не Аллах (*Оллох*), как арабы. Арабы тоже до принятия ислама называли своих идолов – *Аллах* (например, у курайшитов, от которых происходит пророк Мухаммад, так называли своего идола). Иранцы, когда завоевывали другие страны, не навязывали свои религии как, например, арабы или европейцы. Они называют бога *Эзид*, *Яздон* (*Яздони Пок*).

Каждый поступок, работа, прием пищи и т. д. мы начинаем со слов: «Бисмиллохи рахмонир-рахим», (т. е. «Во имя Всевышнего, милостивого и справедливого»). Все произведения в таджикской классической литературе начинаются с этих на слов:

Например, Фирдоуси свое «Шахнамэ» начинает с таких строк:

*Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз он бартар аз ӯ барнагзарад,
Худованди ҷону худованди рой,
Худованди рӯзидеҳу роҳнамой* [10].

Тарҷума: (перевод авт.)

*Во имя владыки души и ума,
Которого никто не превзойдет,
Владыки души, владыки суждений,
Владыки, дающего хлеб насущный и направляющего.*

Пришла пора, чтоб истинный мудрец

О разуме поведал наконец.

Яви нам слово, восхваляя разум,

И поучай людей своим рассказом [10].

Или шейх Аттор в своем произведении «Чаҳор китоб»
(«Четыре книга») пишет:

Ба номи он Худое, ки чон офарид,

Сухан гуфтан андар забон офарид....

Во имя владыки, который создал душу,

Создал язык, а также речь [6]

Или:

Ҳамди беҳад мар Худои покро,

Он ки он бахшид мушти хокро...

Бескрайняя моя хвала чистому Богу,

Тому, что сотворил из горсти песка...[6]

Абуабдулло Ансори маснави «Канз-ус-соликин» начинает
следующими словами:

Ё раб ба фармони мани бекас рас,

Лутфу карамат ёри мани бекас бас.

Ҳар кас ба ҳазрате ба касе менозад,

Ҷуз раҳмати ту надорад ин бекас кас.

Перевод:

Всевышний, услышь слова одинокого,

Твое милосердие и благородство достаточно для меня.

Всяк, кто жеманится кем-то или пророком,

Достоин только твоего милосердия [6]

Омар Хайям в своем рубай говорит:

Гар бар фалакам даст будӣ чун Яздон,

Бардоштаме ман ин фалакро зи миён.

Аз нав фалаке чунон дигар сохтаме,

К-озода ба коми дил расидӣ осон.

Перевод:

Если б мне всемогущество было дано -

Я бы небо такое низвергнул давно

И воздвиг бы другое, разумное небо,

Чтобы только достойных любило оно! [7]

Например, в эпосе «Гургули» этот культ (*нараштии* – поклонение) мы видим в имени великого рыцаря и последователя пророка Али, а также Салмона Форса:

*Отец святой, и мать святая,
Охраняемые пророком Али,
Мучение ада он видел,
Молоко зверей он испробовал,
Шах Салман нашел его...* [2, 4].

Почти все персонажи таджикского эпоса Гургули, а также и в его тюркских версиях Центральной Азии и Азербайджана носят таджикские имена: *Аваз* – рыцарь, *Малики Айёр* (в стране Торикистон), *Гулишанбог*, *Гулнопари*, *Кунтукмиш* т.е. страна Солнца по-тюркски (его дети имеют таджикские имена Мохибой, Гургибой и др.), в «Алпомише» – герой *Барчиной*, в «Манасе» (Ханикей) на таджикском *Хонкиё*, корень «*кийо*», т. е. господин, брат, например – *кийои Каромат* – господин Каромат и т. д. [2]

Таким образом, согласно воззрениям Кошифи, нравственное совершенство, благородные поступки, рыцарство, кодекс чести, которые присутствуют во всех религиях, необходимо всем, но особенно правителю, государственным деятелям, которые обычно являются для народа образцом для подражания. Делается вывод, что основное содержание этических, религиозных и политических воззрений Хусайна Воиза Кошифи и сегодня не утратило значения и может играть заметную роль в этическом воспитании и духовном обогащении членов общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абубакиров Е. К. Тенгрианство в духовной культуре кыргызов: история и современность. Автор. дисс. на соиск. уч. степени канд. культурологии. - Бишкек, 2013. – 25 с.
2. Асрориён Дж. Гургули. / Дж. Асрориён – Душанбе: Адиб. –178 с.
3. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия / В. В. Бартольд. – Москва: Наука, 1963. –760 с.
4. Восеъ Курбон. Номаи чавонмардӣ / Курбони Восеъ. –Душанбе, 1985. –144 с.
5. Махмуд ал-Кошгари. Диван лугат-ат-турк. / Махмуд ал-Кошгари. // Пер. З-А. М. Ауэзова. –Алматы: Дайк-пресс, 2005. – 1288 с.

6. Нафиси Саид. Джустуджу дар ахвол ва осори Фаридуддин Аттор («Поиски в жизни и творчестве Фаридиддина Аттора»). –Тегеран, Икбол, 1320.
7. Омар Хайям. Рубайят. Перевёл с таджикского-фарси: Владимир Державин. –Душанбе: Ирфон, 1965 г.
8. Хусайн Воизи Кошифи. Футувватномаи Султонӣ // Пешгуфтори Курбон Восеъ. - Душанбе, 1991. – С. 5-24.
9. «Шахнаме». пер. Ц. Б. Бану и А. А. Лахути, ст. под ред. А. А. Лахути и А. Н. Болдырева, т. 1–4, М., 1957–69.

**ВЫРАЖЕНИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОДЕКСА ЧЕСТИ В
ТРАКТАТЕ ХУСАЙНА ВОИЗА КОШИФИ
«ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТАНИ»**

В статье говорится о создании ученым XV века Х. В. Кошифи работы «Футувватномаи Султони», в которой идёт речь о благородных деяниях, основах благородства (приветливость, добрословие и добродетель), щедрости и других нравственных качествах. В качестве примера приводятся легенда о Хотаме, некоторые трактаты и труды ученых и стихи поэтов-классиков таджикско-персидской литературы.

Нравственные качества являются основами кодекса чести, которые присутствуют во всех религиях. В частности, говоря о тенгрианстве как религии даётся ссылка на разъяснения таких ученых, как Е. К. Абубакиров и Л. Н. Гумилев. Также приводятся теонимы (собственные имена бога) разных народов при обращениях к Богу как в повседневной жизни, так и в эпосах.

Ключевые слова: футувват, Хусайн Воиз Кошифи, община братства, благородность, щедрость, Хотам, Тенгри, Худо, Эзид, Авеста.

**ИФОДАИ ХИСЛАТҲОИ ЧАВОНМАРДӢ ДАР РИСОЛАИ
«ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ»-И ВОИЗИ КОШИФӢ**

Дар мақола роҷеъ ба муҳтавои рисолаи “Футувватномаи султонӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, ки ба тарғиби хайру саховат, ҷавонмардӣ ва дигар масъалаҳои ахлоқӣ баҳишда шудааст, баҳсу баррасӣ сурат гирифта ва ба унвони мисол ривояти машҳури Ҳотами Тойӣ, намунаҳои ашъори шоирони классики адабиёти тоҷику форс оварда шудаанд.

Хусусиятҳои одоби ҷавонмардӣ дар ҳама динҳо мавҷуданд. Аз ҷумла бо тақя ба ишораҳои олимоне, аз қабиле Э. К. Абубакиров ва Л. Н. Гумилев, дар боварҳои тенгрӣ (тенгризм)-и саҳронишинони турку мугул ин нишонаҳо дида мешаванд. Инчунин, дар дostonҳои миллатҳои гуногун

дар ҳаёти рӯзмарра ҳангоми муруҷиат ба Худо аз теонимҳои махсус истифода мешавад.

Калимаҳои калидӣ: футувват, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, ҷомеаи бародарӣ, ҷавонмардӣ, саховатмандӣ, Ҳотам, Тенгри, Худо, Эзид, Авесто.

A REFLECTION OF MORAL CODES IN THE TREATISE OF HUSAYN VOIZI KOSHIFI "FOOT AMPLIFIER OF SULTAN»"

This article talks about the creation of the XV century Cosphery work "Futovuvnomnai Sultoni", which deals with the noble deeds, the foundations of nobility (friendliness, good deeds and virtue), generosity and other moral qualities. As an example of generosity, the author of the article cites the legend of Hotame, as well as some treatises by scholars and poems by the poets of the classics of Tajik-Persian literature.

Moral qualities are the foundations of the code of honor that is present in all religions. In particular, in Tengrianism, too. A religion, reference is made to the explanations of such scholars as Abubakirov and Gumilyov. The author of the article also cites various names of the name of God among different nations. As in everyday life and the epos of these peoples, the action begins with an appeal to God.

Keywords: Fotuvvat, Husayn Voizi Kosifi, community of brotherhood, nobility, generosity, Hotam, Tengri, Hudo, Ezid, Avesta.

Сведения об авторе: Рахимзода Кароматулло Самандар, и.о. доцента кафедры истории и теории музыки Таджикского государственного института культуры и искусства им. М. Турсунзаде. e-mail: karomat_rahimov@mail. ru, тел: 2364544; 93 1518639.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахимзода Кароматулло Самандар, и.в. дотсенти кафедраи таърих ва назарияи мусиқии Донишгоҳи фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, e-mail: karomat_rahimov@mail. ru, тел: 2364544; 93 1518639.

Information about the author: Rahimzoda Karomatullo Samandar, interim Associate Professor, Department of History and Theory of Music of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzada, e-mail: karomat_rahimov@mail. ru, тел: 2364544; 93 1518639.

**ТОПОНИМИЧЕСКИЕ МОТИВЫ ПРЕДАНИЙ,
БЫТУЮЩИХ НА ТЕРРИТОРИИ ГОРНОГО БАДАХШАНА**

Шакармамадов Ориф

Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова АН РТ

Приступая к рассмотрению данной темы, следует отметить, что предание отличается от других жанров народной сказочной прозы своей установкой на историческую действительность. Объектом изображения в предании являются события локальной истории. Если в каком-то предании нет реалий, то его историческая основа, так или иначе, присутствует в содержании. В качестве примера приведем предание относительно одной из просторных долин Мургабского района (Восточный Памир), которая на шугнанском и рушанском языках именуется «Аличур» или «Аличор».

Существует предание с двумя разными по содержанию текстами. Один из этих текстов был напечатан известным журналистом Н. Джонбобоевым и Ш. Мухаммадшерзодшоевым. В тексте одной из этих легенд приводится следующее: «Рассказывают, что некогда эта долина была цветущей, здесь даже выращивали рис. Город, который находился на этом месте, назывался Барбар. Согласно легенде, Хазрат Али в одной из битв сразил своего врага, который опустошил цветущую долину и настоящее название долины не Аличур, а Аличул» [3, 30].

Другой текст предания был записан студенткой ХоГУ Хуснией Саидзокировой в 1999 г. от 89-летнего жителя к. Ривака (Шугнан), народного целителя Насриддиншо Джалолова. Содержание приводится следующим образом: «Аличур в древние времена был городом. Такого цветущего города не было нигде. Город назывался Барбар. Однажды в городе появился старец в изношенной одежде. Правитель города узнал о приходе странника и дал указание, что в нашем владении не может находиться такой человек, он должен быть выдворен из города. После некоторого времени старик снова возвращается в город, но на этот раз приходит в чистой и опрятной одежде. Проходя через входные ворота города, старик снова переоделся в лохмотья и гостил в каждом доме. Все его выгоняли с бранью и

руганью из своих домов. Правитель снова приказывает выдворить старика из города. Старик внезапно исчезает с поля зрения. Он заходит в дом одинокой старухи, которая в хозяйстве ничего не имела кроме козла и козленка. Старуха радушно приняла гостя, даже принесла в жертву свою козу и приготовила для него еду из козьего мяса. Рано утром перед уходом старик сказал ей, чтобы та немедленно взяла козленка и покинула город. Старуха согласилась и как только она вышла из города, огромный сель покрыл весь город. В одночасье город превратился в пустыне. С тех пор это место называют Аличул, а тот старик якобы был Хазрат Али».

Исследователь истории географических терминов А.Насриддиншоев шугнанско-рушанское название «Аличур» или «Аличор» берёт во внимание в виде «Аличул», и также утверждает, что на киргизском языке он более известен как «Элчул», и делает вывод, что этот термин означает «степь яков», «степь горных козлов» или «племя кочевников». Он также утверждает, что «эл» на таджикском языке означает «ба итоат даровардан» - приручать, «тобеъ гардондан» - подчинить себе [6, 40-41].

Если слово «Аличур» или «Аличор» относится к шугнанско-рушанской группе языков и первая часть этого слова означает имя Хазрати Али, то относительно второй части слова нужен лексический анализ. Слово «чул» в современном таджикском языке не очень распространено. Иногда его используют как синоним слова «биёбон» - пустыня. В шугнанско-рушанском языках оно выражает «чулистон» - мертвая степь, или означает «несть» - погибель. Вероятно, что сказители данной легенды, принимая во внимание, с одной стороны, географическую среду местности, и с другой – религиозный по содержанию песню «маддо», популярную среди памирских исмаилитов, где воспевается сражение Али с правителем города Барбар, придумали содержание и таким образом текст легенды распространился.

Кажется, что во второй части слова, кроме изменения согласных «р» на «л», нужно также рассматривать гласных «о» и «у». В шугнанско-рушанском языках есть «о» краткий и «ӯ» долгий, а иногда они звучат смешанно. Поэтому, когда эту местность связывают с именем Али, также нужно принять во внимание слово «чор», что логически тоже является правильным. Почему?

Во-первых, «чор» укороченное слово «чахор» - четыре, которое кроме как числительное также имеет символическое значение среди таджиков: «чор унсур», «чорхона», «чор аркон», «чор андом» и др. Во вторых, «чор» укороченное от слово «чора» - способ, мера, выход из положения, также означает хитрость, лукавство [11, 544-545].

В-третьих, другая форма «чор» - «чер», «чир» означающая победитель, одержавший верх. Также умелого и талантливого называют «черадаст», «чирадаст», отважного и смелого называют «черадил», «чирадил» [11, 637-538]. Слово «чер» или «чир» и по сей день используют в памирских языках, особенно в шугнанско-рушанском языках означает действие; занятие: «чер-т кин (*барт.*), чир-та кине (*шугн.*) – что делаешь; чем занимаешься. И последний, слово «чор» в шугнанско-рушанском языках, оно означает «чорик» - муж, мужчина, которое также может означать отвагу и смелость: «йу (*шуг.*) / йā (*руш.*) чорик вуд» - он был мужчиной (отважным, смелым).

Большинство из этих слов, кроме первого, используются в отношении личности Али, подтверждая его известные прозвища как «Шохи Мардон», «Шохи Сафдар», «Хайдари Каррор», они по своему значению в какой то степени связаны с общим содержанием данной легенды.

Большинство легенд, распространенных среди исмаилитов, в целом среди последователей шиитского толка – Имам Али описывается не как разрушитель процветающих городов, селений и уничтожитель людей, а как покровитель и защитник интересов простых людей от угнетателей и тиранов, как наставник на пути истины.

Естественно, между Имамом Али и правителем города Барбар не было ничего общего. Если деятельность Имама Али протекала в VII веке, то о существовании города Барбар и его правителя как исторической личности нет достоверных источников. Очевидно то, что в некоторых исторических преданиях зачастую видны мифические сюжеты, истоки которых коренятся в родоплеменных сказаниях. Поэтому нельзя не согласиться с доводами некоторых исследователей, о том, что город Барбар на Восточном Памире – это вымысел людей. Но с учётом нижеследующих фактов такой довод может оказаться сомнительным.

Согласно заметкам и публикациям А.Н.Мандельштама, Б. А. Литвинского и В. А. Ранова, полученным в результате археологических раскопок, которые велись в 50-60 гг. XX в. на Восточном Памире, особенно в Аличурской долине, стало известно только тот факт, что несколько веков до нашей эры в этой долине находился большой процветающий город, и согласно народной поверье, этот город якобы назывался Барбар. Из публикаций вышеназванных историков и других исследователей выясняется, что с древних времен по этой земле в направлении юга, запада и востока передвигалось множество племен, и в этих краях жили люди, которые до принятия ислама, если часть из них вероисповедовали зороастризм и христианство, то большинство из них были буддистами. Нужно отметить, что буддизм был распространен на обширной территории Центральной Азии до правления Кушанидов (II – IV вв.) [2, 226-229].

Чтобы цель данной работы стала более ясной, приведем несколько разъяснений и высказываний относительно значения слова «барбар». В английском языке это слово произносится как «barbarian» и переводится на русский язык словом «варвар», означающий безжалостный, коварный, дикий [10, 41]. Например, в древней Греции и Риме чужеземца оскорбительно называли «барбаром» [11, 87]. Или известное изречение «в стране варваров нужно вести себя как варвар» также придает смысл этому значению. Такое изречение было известно еще во времена Александра Македонского, когда историк по имени Каллисфен якобы произнес его перед Александром при взятии Согдийской земли [2, 131]. В книге «Таджики» Бабаджана Гафурова упоминается об этом слове как название отдельного народа или племени: «Древние историки сообщают, что «барбары» сразу после смерти завоевателя (Александра Македонского – О.Ш.) разрушили город Искандария, который был построен на берегу реки Мургаб (находится в Туркменистане – О.Ш.)» [2, 133].

В письменных источниках, опубликованных об истории исмаилизма, приводится, что со времени создания Фатимидского государства на территории Египта и Северной Африки (909 г.) и до распада этого государства (1098 г.), основными противниками исмаилитов были барбарские племена, жившие на территории Северной Африки [10, 43-76]. Все это наводит на мысль, что барбары являлись одним из

древних народов или племен, которые владели, возможно, обширными территориями. Они отличили себя от других народов, наверное, особой жестокостью и коварством, что и придало значение этому слову.

Из этих утверждений и из самого содержания легенды можно прийти к выводу, что город Барбар и его правитель не совсем вымышленные. Образ Барбара в предании об Аличуре, наравне с мифическим оттенком, также имеет историческую реальную действительность. Следует отметить, что на становление сюжета данной легенды в определенной степени могли повлиять приведенные выше письменные источники. Но эти данные, особенно последнее, само испытало на себе сильное воздействие фольклорной традиции, и прежде всего преданий и легенд. Подтверждением тому может служить высказывание исследователя устных сказочных проз Н.А.Криничной: «Традиционные мотивы легенды, трактовка её сюжета обусловлены наличием в ней двух различных стихий – фольклорной и книжной, взятых в совокупности» [4, 76]. Но тема книжного влияния на содержание легенд и обратное требует отдельного изучения и тщательного исследования.

Утверждая мысль об установке легенды на историческую действительность, мы должны особо подчеркнуть, что объектом изображения в легенде являются события локальной истории. На протяжении веков, на разной стадии развития общества, мотивы и сюжеты, утрачивая свой первоначальный характер, приобретают новую форму и содержание.

Одной из причин, по которым в преданиях связывают название селения или местности с именами выдающихся и легендарных личностей, это их влияние и известность среди населения. Подобно преданиям, связанным с именем Хазрата Али, среди населения Бадахшана также существуют предания о Носире Хусраве. Ещё при жизни великого мыслителя и философа XI в. бытовало много легенд и преданий о его жизни и деятельности. Число таких легенд и преданий увеличилось после того, как Носир Хусрав последние годы своей жизни провел в местечке Юмган, провинции Афганистанского Бадахшана. Согласно этим преданиям в представлениях людей появилось мнение, что в Горном Бадахшане нет такого селения, куда бы ни ступала нога Носира Хусрава, и именно он дал название этим

кишлакам, селениям согласно их географической среды и характера поведения людей [1, 20-21]. Это объясняется тем, что великий мыслитель и философ стал известным в Бадахшане как «Худжат-ул-джазира» и его научное творчество, философские и духовные взгляды были широко распространены на территории Горного Бадахшана. Поэтому странники, которые в разное время распространяли вероучение Носира Хусрава среди населения и исполняли религиозный ритуал «даъвати Носир», с истечением времени люди стали считать, что под видом этих проповедников странствовал сам великий мыслитель.

В конце 20-х г. XX в. П.М.Майский некоторое время изучал исмаилитское течение среди населения Памира. Исследователь в одном из своих статей отмечает, что «остон» (святое место), который находится в местечке Лангар, при входе в Вомар (Рушанский район), упоминается именем Носира Хусрава [5, 54]. Сегодня этот «остон» известен именем Шохтолиби Сармаст. Также, с похожим содержанием существует несколько вариантов топонимических легенд, связанных с именем Имама Мухаммада Бокира. А.З.Розенфельд и А.И.Колесников в своей статье отмечают, что в долине Гунд (Шугнанский район) находится кишлак с названием Имам и с этим же названием здесь находится «мазар-остон». Они пишут, что П.М.Майский, согласно записанной легенде, указывает, что этот «мазар-остон» принадлежит полководцу Абумуслиму или же сказочному персонажу правителя долины Гунд – Бобои Гундедж [7, 94]. В легенде, опубликованной в 1992 г., название кишлака и «остон» связаны с Имамом Мухаммадом Бокиром [3, 39-40].

Таким образом, во всех топонимических преданиях, рассказывающих о населенных местах в Горном Бадахшане и разрушенных природными стихиями, реалии как таковые отсутствуют, и все они состоят из традиционных мотивов, которые имеют второй вариант легенды про Аличур (бедная, но доброжелательная старуха, спасаемая по наставлению странника или старика, который иногда упоминается как Худжаи Хизр, Хазрат Али, спасается от бедствия, обрушившегося на кишлак; происхождение названий деревень от имён их основателей). И тем не менее сквозь традиционную основу сюжета отчетливо проступает его древняя историческая основа, подтверждаемая историческими источниками.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афсонаҳои таърихи Носири Хусрав дар Бадахшон. Тасниф ва таълифи Саидмуҳаммад Иброҳими Бомӣёнӣ. – Пешовар: Мизон, 1377. – 112 сах.
2. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон / Б.Ғ.Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 415 сах.
3. Дурдонаҳои Бадахшон (асотир ва ривоят). Гирдоварандагон Н.Ҷонбобоев, Ш. Муҳаммадшерзодшоев. – Хоруғ: Помир, 1992. – 24 сах.
4. Криничная Н.А. О жанровой специфике преданий и принципах их систематизации / Н.А.Криничная // Русский фольклор. Т. XVII. – Л.: Наука, 1977. – Стр. 75-84.
5. Майский П.М. Следы древних верований в памирском исмаилизме / П.М.Майский // Советская этнография. СПб., 1935, № 3. – Стр. 51-62.
6. Насриддиншоев А. Шарҳи топонимии Алиҷул / А.Насриддиншоев // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Баҳши 2, 1999, № 1. – Саҳ. 39-42.
7. Розенфельд А.З., Колесников А.И. Материалы по эпиграфике Памира / А.З.Розенфельд, А.И.Колесников // Эпиграфика Востока. – М.: Наука, 1985, вып. XXIII. – Стр. 89-107.
8. Русско-английский словарь. Сост. Т.И.Бункин, О.В.Буренкова, Т.П.Горбунова, – М.: Русский язык, 1990. – 485 стр.
9. Русско-таджикский словарь. Сост. С.Д.Арзуманов, Х.А.Ахрори, М.Бегбуди и др. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 стр.
10. Таърихи исмоилия. Таҳияи матн, пешгуфтор ва луғату тавзеҳот: С.Шоҳхуморов, А.Алимардонов. – Душанбе: Дониш, 1997. – 154 сах.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. II. Тартибдиҳандагон: Т.Н.Зехнӣ, В.А.Капранов, И.А.Ализода ва диг. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 948 сах.

**РИВОЯТҲОИ ТОПОНИМИКИИ ДАР ҲУДУДИ БАДАХШОН
ИНТИШОРЕҶТА**

Барои он ки хусусияти жанрии ривоят муайян гардад, дар мақола нусхаҳои ривоятҳо доир ба номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ ё аҳолинишини манотиқи Кӯҳистони Бадахшон таҳлил ёфтаанд, ки унвонгузориҳои онҳоро ба шахсони бузургу барӯманди таърихӣ нисбат медиҳанд. То кадом дараҷа асоси доштани ин фикру ақидаҳо ва чӣ қадар бунёди воқеӣ доштани мазмунҳои ривоятҳоро муаллифи ин сатрҳо бо таъкиди ба далелҳои бозғайтимода муҳаққиқон оид ба ин масъала манзур менамояд.

Вожаҳои калидӣ: ривоят, Алиҷур, Барбар, Кӯҳистони Бадахшон, Ҳазрати Алӣ, Носири Хусрав.

ТОПОНИМИЧЕСКИЕ МОТИВЫ ПРЕДАНИЙ, БЫТУЮЩИХ
НА ТЕРРИТОРИИ БАДАХШАНА

Чтобы пролить свет на жанровые особенности преданий, в статье анализируется несколько вариантов преданий о происхождении названия географических местностей и населенных пунктов в Горно-Бадахшанском регионе. Названия этих селений или местностей относятся к отдельным историческим личностям. До какой степени эти доводы имеют под собой реальную почву, автор этих строк выясняет на основе достоверных письменных источников и суждений исследователей.

Ключевые слова: предание, Аличур, Барбар, Горный Бадахшан, Хазрат Али, Носир Хусрав.

TOPONYMIC MOTIVE OF LEGENDS COMMON
IN THE TERRITORY OF BADAKHSHAN MOUNTAIN

This article discusses the particularities of genre of legends in toponymical unit's widespread in the Badakhshan Mountain.

Mostly, the name of these places is attributed to famous people. In order to define the accuracy of these arguments and their real origin, on the basis the reliable sources from researchers, the author of these lines sheds light on some issues.

Keywords: legend, Alichur, Barbar, Mountain Badakhshan, Hazrati Ali, Nosiri Khusrav.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шакармамадов Ориф – ходими илмӣ шуъбаи фолклор ва адабиёти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 93 448 3849, е-майл: orif-n@mail.ru

Сведения об авторе: Шакармамадов Ориф – научный сотрудник отдела фольклора и литературы Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова Национальной академии наук Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 93 448 3849, е-майл: orif-n@mail.ru

Information about the author: Shakarmamadov Orif – scientific researcher at folklore and literature's department at the Institute of humanities named after B. Iskandarov of the NAST. Phone: (+992) 93 448 3849, e-mail: orif-n@mail.ru

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

- тақриз - 4 саҳифа;

- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди ҷумҳурии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Кулӣё. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ. - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба кайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
National Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 3.
2020**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe
city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-
11-70; E-mail: iza_rudaki@mail.ru;
www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the NAST)
B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)
N. Salimi (Academician of the NAST)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the NAST)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)
S. Rahmatullozoda (corres. mem. of the NAST)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardon (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khursheda (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)
Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi
Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan 2019

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in
the list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.**

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*